

ELAV TEADUS 85/86

ALFRED ADLER

INIMESETUNDMINE

ELAV TEADUS NR. 1—47.

- Nr. 1. Suur maailmasõda. — *H. G. Wells.*
- „ 2. Uued teed tervisele. — *Dr. C. Thomalla.*
- „ 3. Esimene teekond ümber maailma. — *A. Pigafetta.*
- „ 4. Otstarbekohane ja ilus kodu. — *A. Remmel.*
- „ 5. Vana-maailma hukkumine. — *Prof. G. Ferrero.*
- „ 6. Moodne töötehnika ja majanduskriis. — *E. Poom.*
- „ 7. Okultism ja teadus. — *Prof. A. Messer.*
- „ 8. Sissejuhatus poliitikasse I. — *Hearnshaw ja Cole.*
- „ 9. Jeesuse elu ja õpetus. — *Prof. W. Bousset.*
- „ 10. Energia. — *Prof. Oliver Lodge.*
- „ 11. Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti. — *Prof. A. Piip.*
- „ 12. Eesti rahvausundi maailmavaade. — *Dr. O. Loorits.*
- „ 13. Kehaehitus ja iseloom. — *Dr. med. K. Lellep.*
- „ 14. Tehnika võidukäik I. — *Dr. J. Kranig.*
- „ 15. Elu ja inimese põlvnemine. — *H. G. Wells.*
- „ 16. Eesti kroonika 1932. — *Tammer, Ein, Poom jt.*
- „ 17. Parlamentarism ja Eesti Põhiseadus. — *E. Madisson.*
- „ 18. Iluaiad ja kodu ümbruse kaunistus. — *Dr. J. Port.*
- „ 19. Lapsepõlv ja iseloom. — *A. Elango.*
- „ 20. Rõivastuskunst ja mood. — *A. Remmel.*
- „ 21. Enesearendus ja edasiõppimine. — *A. Kurvits.*
- „ 22. Itaalia renessanss I. — *Prof. W. Söderhjelm.*
- „ 23. Sissejuhatus kunstivooludesse. — *A. Aspel.*
- „ 24. Romantika ja realism. — *H. Paukson.*
- „ 25. Lühike eesti kirjanduslugu. — *Fr. Tuglas.*
- „ 26. Erakonnad Eestis. — *Ed. Laaman.*
- „ 27. Uni ja unenäod. Loomade mõtlemine. — *K. Ramul.*
- „ 28. Eesti Kroonika 1933. — *H. Tammer, J. Taklaja jt.*
- „ 29. Kaugenägemine. — *V. Koern.*
- „ 30. Raamat ja tema sõbrad. — *Fr. Puksov.*
- „ 31. Alateadvus ja psühhoanalüüs. — *K. Holtzmeier.*
- „ 32. Aine saladused. Aatomid ja molekulid. — *W. Bragg.*
- „ 33. Uued teed toitluses. — *O. Kesk.*
- „ 34. Elekter igapäevases elus. — *A. Põdrus.*
- „ 35. Aur, tuli ja vesi. Jõumasinad. — *E. Kokker.*
- „ 36. Mis on „hing“? — *Prof. dr. Eino Kaila.*
- „ 37. Uuem eesti kunst. — *R. Paris.*
- „ 38. Nõukogude Vene. — *Ed. Laaman.*
- „ 39. Eesti Kroonika 1934. — *A. Elango, O. Urgart jt.*
- „ 40. Prantsusmaa ja Euroopa. — *A. Aspel.*
- „ 41. Vana-Eesti rahvakultuur. — *G. Ränk.*
- „ 42. Meie metsloomad. — *K. A. Hindrey.*
- „ 43. Tõutervishoid ja rahva tulevik. — *H. Madisson.*
- „ 44. Mis on elu? Bioloogia põhiküsimusi. — *V. Lao.*
- „ 45. Maailma usundid. — *Prof. E. Tennmann.*
- „ 46. Mis on „vaim“? — *Prof. dr. Eino Kaila.*
- „ 47. Meie koduloomad. — *K. A. Hindrey.*

ELAV TEADUS Nr. 85/86
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
POPULAARTEADUSLIK SEERIA
ILMUB 12 NUMBRIT AASTAS
TARTUS, 1. VEEBR. 1939. Nr. 1/2

INIMESETUNDMINE

A - 7165
ALFRED ADLER

INIMESETUNDMINE

INIMESTE ISELOOMUDE PEATEGURID
JA NENDE ARENG

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1939

TOIMETUS: A. ANNIST — TEGEV TOIMETAJA,
D. PALGI — VASTUTAV TOIMETAJA, J. KÖPP,
J. LANG, J. ROOS, P. TARVEL, F. TUGLAS, J. ULUOTS

Toimetuse aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartu

TÖLKINUD D. HINT
ALGUPÄRANDIGA VÕRRELNUD L. ANVELT

*Algupärand: Alfred Adler, Menschenkenntnis
Kaanejoonis Marie Laurencin'i järgi*

2

195976

EESTI KIRJANDUSE SELTSI TRÜKIKODA
TARTU, 1939

SAATEKS.

Dr. Alfred Adler'i poolt põhjendatud individuaalpsühholoogia, see S. Freud'i alustatud psühhoanalüüsi elulähedasem edasiarendus, on kujunenud üheks nüüdisaja maailma kõige kuulsamaks, kõige populaarsemaks ja tähendusrikkamaks teaduslikuks teooriaks. *E n e s e m a k s m a p a n e k u t u n g* hingelise põhitegurina, *a l a v ä ä r s u s t u n n e* ja selle ületamine kui iga isiku arengu peaprobleem ja närvihaiguste tekitaja, *s o t s i a a l t u n n e* kui isiku kõlbluse peamine mõõdupuu — need jt. on mõisted ja seisukohad, millest kõneldakse ja mida tarvitatakse praegu juba kõikjal. Otse juhtiv koht on neil näit. väikelaste koduses kasvatuses, noorsoo ja täiskasvanutegi närviliste häirete ravi puhul jne. Samuti pakub see ainulaadseid juhiseid enda ja oma kaasinimeste hingeelu ja iseloomu paremaks tundmiseks, mõistmiseks ja siis ka selle vigade parandamiseks. Nii peaks kõigile huvitav olema vastav ülevaateteos „Inimesetundmine“ individuaalpsühholoogia looja ning meistri A. Adler'i enda poolt, kus ta hulga huvitavate näidete varal selgitab oma õpetuse peapunkte. See on peale põneva dunaamilise psühholoogiakäsitluse ühtlasi ka praktiline inimhinge elutarkuse õpetus, mis näitab, kuidas pääseda oma hingeelu segavaist ja piinavaist väärhoiakulist ja areneda rõõmsaks ning õnnelikuks sotsiaalsiksuseks.

Nagu öeldud, on Adleri individuaalpsühholoogia välja kasvanud Freudi psühhoanalüüsist, mida ka Elava Teaduse seerias juba ligemalt on tutvustanud K. Holtzmeier. Nii Adlerile kui Freudile on omane hingeelu dunaamiline, põhitungidest lähtuv käsitlus, mõlemad teooriad on kasvanud *h a i g l a s t e* hingeelu-nähtuste analüüsist ja tähendavad enne kõike hingelist ravi meetodit, mõlemail mängib suurt osa „tõrje“ mõiste jne. Suurim erinevus on teatavasti selles, et Freudi arvates elu põhiteguriks on sugutung ja tema formatioonid, kuigi selle kõrval ta kõneleb veel ka hävitustungist, isegi fantastilisest surmatungist jm., Adler seevastu näeb

olulisena just enesejaatuse- ehk võimutungi ning selle poolt üles seatud „eluplaani“. Freudi puhul (eriti aga ta liialdavate järeljooksikute puhul) kõneldakse õigusega elu liigest seksuaalseerimisest, mis võib esineda küll mõnel haiglasel tüübil, kuid üldistatuna vaevalt vastab tõsioludele. Peale selle juhib see maailmavaateliselt pessimismi ning lõtva „väljaelamis-moraali“ — põhjus, miks Saksamaal Freudi tööd praegu üldse on põlu ja osalt ka keelu all. Adleri kontseptsioon seevastu on kindlasti vaimsem, vastavam inimese kui vaimse, s. o. teleoloogilise, sihipüüdliku olendi põhiolemusele. Ja nii on ka tema järeldused kasvatuses ja maailmavaate alal palju positiivsemad ja eriti sobivad nüüdisaja aktuaalses püüdes ühiskondliku inimese poole.

See muidugi ei tähenda, nagu oleksid Adlerigi teooriad kõik ainuõiged. Palju vastustust on leidnud näit. ta tendents võimutungile anda nii ainuvalitsevat asendit — see võib mängida suurt osa küll mõne tüübi juures, teisele aga ei tähenda ta kuigi palju, kas või näit. erootilise tarbe kõrval. Just sel alal on ka Adleri teooriaid hästi täiendanud tuntud Zürichi arsti C. G. Jungi analüütiline psühholoogia. Võib olla, et meil lõpuks on tegemist juba vana tuntud (kuigi vähe selgitatud) mõiste, nn. elutungiga, ürgse elu-elaaniga, ja et see avaldab end elu alamail astmeil peamiselt animaal-vegetatiivsel ja seksuaalsel kujul, saab siis ikka enam teadlikuks oma kestmis- ja kasvamistarbe rahuldamise eeldustest, hakkab ikka teadlikumalt hindama ka isiku ühiskondlikku turvalisust, armastatud-olemist, oma vanemate ja teiste inimeste heatahtlust ja austust, kuni sellest kasvab kas või kogu (ähvardavana tuntud!) maailma vallutada tahtev võimukirg või jälle kogu (sõbralikuna tuntud!) maailma armastav, kõigile sisseelav ja kaasaelav, jumalikku andmisrõõmu tundev kõikehaarav sümpaatia. Kuid need elu olemuse küsimused kuuluvad juba enam filosoofiasse, ja neid vaevalt saabki lahendada, lähtudes ainult psühholoogiast.

Lõpuks paar sõna autori isikust. Alfred Adler on sündinud a. 1870, toiminud närviarstina Viinis ja olnud Viini pedagoogilise instituudi õppejõud. Tema tähtsamad teosed on „Über den nervösen Charakter“ 1912, „Praxis und Theorie der Individualpsychologie“ 1918 ja käesolev teos „Menschenkenntnis“ 1927.

A. A.

I osa.

ÜLDOSA.

SISSEJUHATUS.

Inimese loomus on ta saatus.
(Herodotos.)

Inimesetundmise põhialused on sellised, et nad ei luba liiga palju suurustamist ega uhkust. Vastuoksa, tõeline inimesetundmine peaks tekitama tagasihoidlikkust, sest ta esineb tohutusuure ülesandena, mille kallal inimsugu töötab kultuuri algusest saadik. Seda tööd pole aga alustatud sihiteadlikult ja süstemaatiliselt, nii et alati on vaid üksikuid suuri inimesi, kes omavad rohkemat inimesetundmist kui läbilõikemass. Siin puudutame üht haiget kohta. Kui nimelt inimesi nende inimesetundmises eelarvamusetult proovida, selgub, et see enamasti pole piisav. Me keegi ei oma palju inimesetundmist. See tuleb meie isoleeritud elust. Vist kunagi pole inimesed elanud nii isoleerituina kui tänapäev. Perekond isoleerib meid. Ka ei võimalda kogu meie eluviis nii intiimset kontakti kaasinimestega kui on vajalik inimesetundmise kunsti arendamiseks. Need kaks momenti on teineteisest sõltuvad. Sest meil omakorda on võimatu leida kontakti kaasinimestega, kui nad parema mõistmise puudusel tunduvad liiga kaua võõrainana.

Inimesetundmise puuduse raskeimaks tulemuseks on meie küündimatus kaasinimestega suhtlemises ja

kooselus. On tuntud ja tihti rõhutatud tõsiasi, et inimesed käivad ja kõnelevad üksteisest mööda, ei leia kontakti, sest nad seisavad võõraina vastamisi mitte üksi laiemas seltskonnas, vaid ka perekonnas. Midagi ei kuule sagedamini kui kaebeid vanemalt, kes ei mõista oma lapsi, ja kaebeid lastelt, kes mõistmist ei leia. Ja ometi nõuavad inimliku kooselu põhitingimused nii väga üksteise mõistmist — oleneb sellest ju kogu meie käitumisviis kaasinimeste suhtes. Suurem inimesetundmine võimaldaks palju paremat kooselu, sest siis kaoksid teatud häirivad kooselu-vormid, mis tänapäev on võimalikud vaid seetõttu, et me ei tunne üksteist ja võime nii langeda formaalsuse ja silmakirjalikkuse ohvriks.

Nüüd selgitame, kuidas just arstiteaduse poolt tehakse katseid soetada teaduslikku distsipliini sellel määratud alal, mis nimetab end inimesetundmiseks. Ühtlasi näitame, millised on viimase kui teaduse e e l d u s e d, ta ülesanded ja milliseid tulemusi võime talt oodata.

Kõigepealt juba närviarstiteadus ise on distsipliin, mis tungivaimalt nõuab inimesetundmist. Närviarst on sunnitud nii kiiresti kui võimalik orienteeruma närvihaige inimese hingeelus. Sellel arstiteaduse alal võib ainult siis moodustada tarvituskõlvulist diagnoosi, ainult siis ette võtta või määrata arstimisviise, kui on selge, mis toimub patsiendi hinges. Siin pole paika pealiskaudsusel, siin järgneb eksimusele kohe karistus ja õigele käsitusele enamasti edu. Nii toimub siin võrdlemisi järsk ja karm katse. Ennem võib inimese hindamisel eksida ühiskondlikus elus. Ka siin järgneb igakord karistus, ometi võib tagajärg selguda nii hilja, et pole enam võimalik taibata seost, ja imestades näeme, kuidas valeotsus on aastakümneid hiljem toonud raskeid saatuselööke ja ebaõnnestumisi. Need asjaolud näitavad

ikka jälle ühiskonna kohust ja tarvet inimesetundmist omandada ja süvendada.

Oma uurimustes märkasime varsti, et haigusjuhtudel sagedased hingelised anomaalsused, väärarendud ja vead ei sisalda oma koosseisus õigupoolest midagi võõrast nn. normaalse inimese hingeelule. Neis on samad elemendid ja eeldused, ainult astub kõik esile selgemini ning järsemini ja on kergemini läbinähtav. Nii võimaldub meil siin õppida ja haiget hingeelu normaalsega võrreldes koguda kogemusi, mis lõpuks lasuvad teritunud pilgul vaadelda ka normaalseid vahekordi. Selleks pole vaja muud kui harjumust koos andumuse ja kannatlikkusega, mida nõuab iga elukutse.

Meile esimesena avanev tunnetus näitas, et tugevaimad ajed hingeelu ülesehituseks põlvnevad varasemast lapsepõlvest. See polnud mingi liigjulge avastus, sest sääraseid vaateid leidub kõikide aegade uurijate juures. Uus oli aga, et meie lapsepõlve elamusi, muljeid ja suhtumisi, niipalju kui need olid veel ülesleitavad, katsusime viia ühendusse hingeelu hilisemate nähtustega. Püüdsime tõmmata paralleele varase lapsepõlve elamuste ja hilisemate situatsioonide ning indiviidi hilisema käitumise vahel. Sealjuures osutus eriti tähtsaks, et hingeelu üksiknähtusi ei vaadeldaks kunagi eraldi kui omaette suletud tervikuid. Neid saab mõista alles siis, kui kõiki hingeelu nähtusi vaadeldakse lahutamatu terviku osadena ja katsutakse avastada inimese elušabloon, liikumisjoont ja elustiili, kui katsutakse selgeks teha, et lapse käitumise salajane eesmärk on identne eesmärgiga ta hilisemais aastas. Lühidalt, üllatava selgusega ilmnes, et hingelise liikumise seisukohalt polnud toimunud ühtegi muutust elustiilis, olgugi et väline vorm, konk-

retiseerimine, hingeliste nähtuste sõnastamine võis imesteldavalt muutuda. Põhialused, eesmärk, rütm ja dünaamika, kõik, mis suunab hingeelu eesmärgile, jäävad muutmatuks. Kui näiteks patsient oli argliku iseloomuga, umbusklik ja püüdis teistest eralduda, siis oli kerge näidata, et samad jooned olid temas tekkinud juba kolmandal või neljandal eluaastal, lapselikus lihtsuses ainult hõlpsamini läbinähtavad. Seetõttu sai meile reeglilis asetada tähelepanu raskuspunkt alati kõigepealt patsiendi lapsepõlvele. Jõudsime niikaugele, et võisime ainuüksi lapsepõlve põhjal inimese kohta eeldada mõndagi. Vaatlesime tema juures ilmnemaid nähtusi kui esimeste lapsepõlve elamuste jäljendeid, mis püsivad kõrge vanaduseni. — Ja teiselt poolt seejärgi, milliseid sündmusi keegi oma lapsepõlvest mäletas, saime õigesti tõlgitsedes pildi, mis suguse inimesega on tegu. Siinjuures kasutame ka tunnetust, et inimesed väga raskesti vabanevad esimesil eluaastail tekkinud šabloonist. Seda kõrvale heita suudavad vaid vähesed, kuigi täiskasvanu hingeelu teiste olukordade tõttu teisiti esineb ja seepärast ka teissuguse mulje jätab. See erinevus pole aga samatähenduslik elušablooni muutusega; hingeelu asub endisel vundamendil, inimene näitab sama liikumisjoont ja laseb mõlemas järgus — lapseas ja vanaduses — ära tunda sama eesmärgi. Ka seepärast pidi meie tähelepanu raskuspunkt langema lapsepõlvele, kuna tundsim, et muudatust taotelles meil ei õnnestuks otsekui ülevalt alustades ära koristada inimese loendamatu elamusi ja mõjutusi, vaid kõigepealt peame avastama šablooni, millest lähtudes tekib arusaamine inimese iseärasustest ja ühtlasi ta silmatorkavaist haigusnähtustest.

Nii sai lapse hingeelu vaatlus meie teaduse lähtepunktiks, ja see oli küllaldaselt ergutav ning õpetlik. Hulk töid pühendati esimeste eluaastate tundmaõppimiseks. Siia on kuhjunud määratu suur, veel läbi-

töötamatu materjal, mida jätkub kauaks, ja igäühel on võimalus leida uut ning tähtsat.

Inimesetundmine on samaaegselt vahend vigade vältimiseks, sest see pole teadus iseenese pärast. Oma tunnetuste tõttu sattusime päris iseenesest kasvatus-tööle, mida teenime juba aastaid. Kasvatustöö on aga varaa ait igäühele, kes peab inimesetundmist tähtsaks teaduseks, kes tahab seda töötades saavutada ja kätte õppida. Inimesetundmine pole raamatutarkus, vaid nõuab praktilist õppimist. Iga hingeelu-nähtust peab nii-öelda kaasa elama ja endasse vastu võtma, inimest tuleb saata läbi ta murede ja rõõmude, nagu kunstnik võib maalitava inimese joontesse panna ainult seda, mis ta temas tunneb. Nii tuleks mõelda inimesetundmisele kui kunstile, mille jaoks on küllaldaselt töövahendeid, aga ka kui kunstile, mis on samal tasemel kõikide teiste kunstidega ja mida teatud inimestegrupp — luuletajad — on väga väärtuslikult kasutanud. Inimesetundmine olgu meile kõigepealt meie teadmiste rohkendamise, mis omakorda on suunatud sellele, et luua meile kõigile võimalust paremaks ja küpsemaks hingeliseks arenguks.

Sagedaseks raskuseks selle töö juures on asjaolu, et meie — inimesed — oleme selles suhtes erakordselt tundlikud. On vähe inimesi, kes ei peaks end heaks inimesetundjaks, kuigi pole sooritanud mingeid uurimusi. Veel vähem on neid, kes kohe ei tunneks end solvatuna, kui neid tahetakse edendada inimesetundmises. Tõeliselt edasipüüdlilikud on ainult need, kes on tunnetanud inimese väärtust, ise läbi elades hingelist häda või kaasa tundes võõra omale. Sellest olukorrast järgneb vajadus teatud taktikaks meie tegevuses. Miski ei tekita vihasemat ja arvustavamamat suhtumist kui inimesele ta hingeelu vaatlusest saadud tunnetuste järsk silmade ette asetamine. Kes ei taha end heameelega teha vihatavaks,

sellele soovitame siin ettevaatust. Halba kuulsusse sattumiseks on parim vahend ettevaatamatus selle teadusega, ta kuritarvitamine, näiteks, kui lauaseltskonnas tahetakse näidata, kui palju teatakse või oletatakse oma naabri hingeelust. Niisama ohtlik on võõrale selle teaduse põhivaateid esitada kui valmisprodukte. Isegi need, kes sellest juba midagi teavad, tunnevad end õigustatult solvunuina. Kordame juba varemtoonitatut, et see teadus sunnib tagasihoidlikkusele. See ei luba tunnetusi esitada enneaegselt või ülearuselt. Pealegi vastaks see ainult endisele lapsea uhkusele, praalida ja näidata, mida kõike juba võidakse. Kujunevale teadusele ja ta eesmärgile tekitaksime nii vaid uusi raskusi, sest ettemõtlematute, kuigi vaimustatud jüngrite vead langeksid teaduse kanda. Parem on jääda ettevaatlikuks ja mitte unustada, et enne otsuse langetamist meil peab olema vähemalt ümardatud tervik, ja et ainult siis võime langeda otsuse, kui suudame sellega tuua kellelegi kasu. Sest ka õige, kuid halvasti ja ebaõigel kohal väljendatud otsus võib sünnitada palju kahju.

Enne vaatluste jätkamist tuleb meil tagasi tõrjuda üks vastuväide, mis kindlasti on tõusnud juba mõnelgi. Ülalmainitud väide, nagu jääks inimese elusuund muutmatuks, näib mõnele arusaamatu. Saab ju inimene elus nii palju kogemusi, mis põhjustavad ta hoiaku muutuse. Aga arvestatagu, et kogemus on paljutähenduslik. Leidub vaevalt kahte inimest, kes sama kogemust rakendaksid ühesuguselt. Kogemusist ei saada alati targaks. Õpitakse küll vältima mõningaid raskusi, omandatakse nende suhtes teatud esinemisviis. Aga liikumissuund ei muutu. Arutluste jooksul näeme, et inimene võtab oma kogemuste rohkusest ainult sellist õpetust, mis kuidagi sobib ta elujoonega, tugevdab teda ta elušabloonis. Keel talle omase tundlikkusega näitab, et kogemusi *t e h a k s e* (*Erfahrungen machen*), vihjates, et igauhe enda teha

on, kuidas ta kasutab oma kogemusi. Tegelikult võib iga päev näha, kuidas inimesed oma kogemustest teevad kõige mitmekesisemaid järeldusi. Võtame näiteks inimese, kes harjumuslikult teeb mingit viga. Kui meil ka õnnestuks teda veenda ta eksimuses, ometi saavutaksime mitmesuguseid tulemusi. Nii võib ta järeldada, et tõepoolest on aeg vabaneda veast. Selline järeldus on haruldane. Teine vastab, ta olevat seda teinud juba nii kaua ja ei suutvat nüüd enam seda ära harjutada. Kolmas süüdistab oma veas vanemaid või üldse kasvatust, keegi polevat hoolitsenud ta eest, või teda olevat kasvatatud liias valjuses, või jälle hellitatud — ja jääb oma vea juurde. Sellega aga näitavad viimased ainult, et nad õigupoolest tahavad varjatult püsida endistena. Nii saavad nad ettevaatlikult ja näiliku õigusega loobuda enesekriitikast. Ise ei ole nad kunagi süüdi, ikka langeb süü selle eest, mida nad pole suutnud saavutada, teistele. Nad ei märkagi, et teevad ise õige vähe pingutusi vigadest vabanemiseks, palju enam, isegi kiinduvad neisse teatava kirega, sest halb kasvatatus on süüdlane ainult niikaua, kui nad ise seda tahavad. Inimesil näib olevat raskeim tunda ja muuta iseennast.

Tahaks aga keegi siin vahele segada ja katsetada paremate inimeste kasvatamist, siis oleks tal suuri raskest, poleks tal kasutada inimesetundmise kogemusi ja vaatlusandmeid. Ta opereeriks võib-olla nagu seni vaid pealispinnal, ja kui asi omandaks uue väljanägemise, uue nüansi, arvaks ta, et ta on juba midagi muutnud. Praktilistest juhtudest võime aga veenduda, kui vähe sellised vahelesegamised inimest muudavad, kuidas kõik on vaid kaduv paiste, seni kui inimese liikumisjoon ise ei suundu teisiti. Inimese muutmise protsess pole seega sugugi kerge, selleks on vaja ettevaatust ja kannatust, eelkõige aga iga isikliku edevuse kõrvaldamist, sest teine pole kohus-

tatud olema meie edevuse objektiks. Peale selle tuleb protsessi juhtida nii, et see oleks suupärane. On arusaadav, et mõni lükkab tagasi toidu, mis alati maitseks, kui seda pakutaks õigesti.

Inimesetundmisel on aga ka teine niisama tähtis külg, nii-öelda ta sotsiaalne pale. Kahtlemata sobiksid inimesed palju paremini ja läheneksid üksteisele palju enam, kui nad üksteist paremini mõistaksid. Petmine oleks siis võimatu. Ja selles petmisvõimaluses on ühiskonnale määratu hädaoht. Oma kaastöölisele, keda juhime ellu, peame näitama seda hädaohtu. Nad peavad avastama elus kõike teadmatust, kõiki salatsemisi, silmakirjatsemisi, näokatteid, kavalsusi ja kelmusi, et saaksid teha teadlikuks ja aidata neid, keda tahavad mõjutada. Selles aitab meid ainult sihiteadlikult harrastatud inimesetundmine.

Meid tohiks huvitada ka küsimus, kes just on kohasem inimesetundmise omandamiseks ja harrastamiseks. Nagu mainitud, pole võimalik selle teadusega tegelda ainult teoreetiliselt. Reeglite omamisest üksi ei piisa, on vajalik viia õpinguid ka praktikasse ja mõistmise ning sünteesi kõrgemasse stuudiumi, et silm õpiks nägema teravamini ning sügavamini, kui seda võimaldasid ta enese senised kogemused. See on põhjus, miks me tegeleme teoreetilise inimesetundmisega. Elavaks aga saame seda teadust teha nii, et astume ellu ja proovime ning tarvitame siin teoreetiliselt omandatud põhimõtteid. Ülestõstetud küsimus on tähtis eriti seetõttu, et me meile osaks saanud kasvatuses omandame liiga vähese, tihti ka ebaõige inimesetundmise. On jäetud iga lapse enese hooleks, kui palju ta ennast arendab, kuipalju hangib kasu oma lektüürist ja elamusist. Ka pole inimesetundmise viljeluses veel mingit traditsiooni. Selle kohta pole mingit õpetust, see on alles sellises seisukorras nagu oli keemia, kui ta oli veel alkeemia.

Meie kasvatusel viir-varras on soodsaim võimalus inimesetundmise omandamiseks neil, kes pole veel välja rebitud ühtekuuluvusest, vaid on säilitanud kontakti kaasinimeste ja eluga, tähendab, kes on optimistid või vähemalt võitlevad pessimistid — keda pessimism pole veel ajanud resignatsioonini. Peale kontakti peab aga olema ka elamus. Nii jõuame otsusele: meie puuduliku kasvatusel juures omab tõelist inimesetundmist ainult üks inimtüüp — „kahetsepäatune“, kes kas ise on läbi elanud kõik inimliku hingeelu eksimused ja end neist päästnud, või vähemalt kõigele sellele lähedal olnud. Endast mõista võib hea inimesetundja olla ka inimene, kellele saab seda kõike demonstreerida, või kellel on juba eriline and sisseelamiseks. Parim inimesetundja on aga siiski see, kes ise on läbi teinud kõik need kired. Kahetsepäatune, mitte ükski tänapäev, vaid ka kõikide religioonide arenemise ajal on see tüüp, kellele omistatakse suurim väärtus, kes seisab palju kõrgemal kui tuhat õiget. Peame nõustuma, et inimene, kes on end välja tõstnud eluraskusist, kes on end üles töötanud soost, kellel on jätkunud jõudu tõrjuda kõiki halbuse meelitusi ja tõsta end üle nende, see inimene peab paremini tundma kõiki elu häid ja halbu külgi. Temaga ei saa selles võistelda mitte keegi, ammugi mitte õige.

Inimese hinge tundmisest tuletub kui iseenesest meie kohustus, ülesanne, mis lühidalt öeldult seisab inimese senise elušabloomi hävitamises, niivõrra kui see osutub elukõlbmatuks, temalt vale perspektiivi võtmises, millega ta elus ringi eksleb. Vaja on sellele inimesele avada kooseluks ja õnneks kohasemaid perspektiive, õpetada mõtteökonomiat või uut elušabloomi, milles silmapaistvat osa mängib just ühiskonnatunne. Meil pole hoopiski kavatsust jõuda hingelise arengu ideaalse kujundamiseni. Tihti on aga juba ükski õigest seisukohaleidmisest eksijale abi, kuna ta siis teab, millises suunas ta on läinud valesti. On

selge, et inimese elu pole valjult determineeritud (ette määratud), vaid et kausaalseid muutusi, et muutuvad elamuse mõjud, kui inimeses elustub veel üks motiiv — enesetundmine, suurenenud arusaamine sellest, mis toimub temas, ja neist allikaist, mis on selle põhjustajaks. Ta on muutunud ega saa sellest enam kunagi vabaneda.

I.

INIMESE HING.

I. Hingeelu mõiste ja eeldus. Hingestatuks peame ainult liikuvaid, elavaid organisme. Hing seisab tihedaimas suhtes vaba liikumisega. Paigalseisvail organismidel vaevalt on hingeelu, see oleks neile ka täiesti ülearune. Oleks veider oletada, et juurduval taimel on tunded ja mõtted, kuna ta samas näiteks peaks ootama valu, mida ette näeb, kuid mille eest ta liikumisvõime puudusel ei saa end kuidagi kaitseda. Või kui arvaksime, et taim omab vaba tahtet ja mõistust, samal ajal kui on juba ette otsustatud, et ta kunagi ei saa neid kasutada. Tema tahe ja mõistus jääksid igavesti viljatuks ja peaksid jälle kaduma.

Nii näeme, kui teravasti erineb taim loomast hingeelu puudumise tõttu, ja märkame korraga määratu tähtsusega seost liikumise ja hingeelu vahel. See mõttekäik viib arusaamisele, et hingeelu mõistmiseks tuleb käsitada kõike liikumisega seosesolevat, et tuleb lähtuda kõigist kohamuutmise raskustest. Sest iga hingeelu on kutsutud ette nägema, kogemusi koguma ja mälu arendama just selleks, et seda kõike tarvitada liikuva elupraksise jaoks.

Nii on kõige hingelise edasiareng tingitud organismi vabast liikuvusest. Sest liikuvus ergutab, edendab ja nõuab hingeelult üha tugevamat intensiivistumist. Kujuteldagu kedagi, kellele oleksime keelanud igasuguse liikumise; kogu ta hingeelu oleks neetud paigalpüsile.

2. Hingeelu funktsioon. Käsitelles hingeelu ülesannet sest vaatekohast, selgub, et hingeelu ongi sünnipärane võime, mis on määratud rünnaku-, tõrje-, kindlustus- või kaitseorganiks, vastavalt eluorganismi olukorrale. Hingeelu võib vaadelda kui rünnaku- ja kaitsetegevuse kompleksi, mille ülesandeks on omakorda mõjutada välismaailma, et tagada inimorganismi püsi ja kindlustada ta arengut. On see tingimus selge, siis järelduvad edasised tingimused, mis on tähtsad selle mõistmiseks, mida nimetame hingeeks. Meie ei saa kujutella isoleeritud hingeelu, vaid ainult hingeelu, mis on seoses kõige ümbritsevaga, mis võtab väljast ärritusi vastu ja vastab neile, mis omab võimalusi ja jõude, millised on vajalikud organismi elu kindlustamiseks ümbrusmaailma vastu või liidus sellega.

Nüüd avanevad meie silmale mitmekesised seosed. Kõigepealt organism ise, inimese omapära, tema kehalikkus, paremused ja puudused. Need on aga täiesti relatiivsed mõisted. Sest pole võimalik otsustada, kas mingi jõud iseenesest, mingi organ tähendab paremust või puudust. Mõlemad selguvad situatsioonist, milles viibib indiviid. Nii on inimese jalg teatud mõttes mandunud käsi. Ronijale loomale oleks see määratu puudus, inimesele aga, kes liigub maas, on sel säärane paremus, et ükski ei sooviks endale jala asemele normaalset kätt. Üldse ilmneb nii isiklikus kui rahvaste elus, et alaväärsusi ei tule käsitada, nagu sisalduks neis alati terve pahemuste koorem, vaid neid tuleb käsitada olenevalt situatsioonist. Sellest aimame, milline määratu tööpõld avaneb suhete vaatlemisel, suhete, milles seisab inimese hingeelu kogu kosmilise loodusega, nii päeva ja öö vaheldusega, päikese valitsusega, aatomite liikumisega jne. Ka need mõjud on sisemises ühenduses meie hingeelu omapäraga.

3. Hingeelu valitsev eesmärgitaotlus (sihipüüdlik-

kus). Hingeelu liigutusist märkame kõigepealt mingile eesmärgile suunduvat liikumist. Seega oleks ekslik kujutella inimese hinge puhkava tervikuna, vaid me võime teda kujutella iseenesest liikuva jõudude ühisvooluna, mis on võrsunud ühisest põhjusest ja suunduvad ühisele eesmärgile. Juba kohanemismõistes peitub eesmärgitaotlus. Me ei saa kujutella hingeelu ilma eesmärgita, mille suunas lahti rulluvad hingeelus sisalduvad liikumine ja jõud.

Niisiis on inimese hingeelu piiriteldud eesmärgiga. Ükski inimene ei saa mõelda, tunda, tahta, isegi mitte unistada, kui see kõik poleks määratud, tingitud, piiriteldud, välja valitud ja suunatud taoteldava eesmärgi poolt. See eesmärk moodustub peaaegu iseenesest, seoses organismi ja välismaailma nõuetega ja vastusega, mida organism peab andma. Inimese kehalised ja hingelised nähtused vastavad neile püstitatud põhi-vaateile. Hingeline areng pole mõeldav väljaspool kirjeldatud raame, see pole võimalik eesmärgita, see moodustub iseenesest neist mainitud mõjujõududest. Eesmärk võib olla muutuv või tardunud.

Seega võime kõiki hingelisi nähtusi käsitada ettevalmistusena mingile tulevale. Näib, et hingelist organit ei saa vaadata ilma eesmärgi oletamiseta, ja *i n d i v i d u a a l p s ü h h o l o o g i a* võtab kõiki hingelisi nähtusi kui eesmärgile suunatud.

Kui tuntakse inimese eesmärki ja ka muidu omatakse arusaamist maailmast, siis alles teatakse ka, mis tähendavad näit. väljendusliigutused, ja võidakse taibata nende mõtet kui ettevalmistust eesmärgile. Tuntakse liigutusi, mida peab tegema see inimene oma eesmärgi saavutamiseks, samuti nagu tuntakse teed, mille peab võtma kivi, kui ta lastakse maha langeda. Hing ainult ei tunne ühtegi tavalist looduseadust, sest taoteldav eesmärk pole üldiselt püsiv, vaid on individuaalselt muudetav. Eesmärki omades toimub aga hingeline liikumine nii sunniviisiliselt, nagu või-

mutseks siin mingi loodusseadus. Kuid see näitab ainult, et hingeelus pole tavalist loodusseadust, vaid inimene loob sel alal oma seadused ise. Et need talle näivad loodusseadustena, on tema tunnetuse viga, sest mängus on ju ta enese käsi, kui ta tahab kindlaks teha nende seaduste muutmatust ja determinatsiooni. Näiteks, kui keegi tahab maalida pilti, siis võib tema juures jälgida kõiki hoiakuid, mis omased inimesele, kellel on selline eesmärk. Ta teeb kõik vajalikud samud tingimatu järjekindlusega, nagu oleks tal ees loodusseadus. Peab ta seda pilti aga maalima?

Seega on erinevus liikumiste vahel elutus looduses ja inimese hingeelus. Siia liituvad tülüküsimused inimese vabast tahtest, mis tänapäev kalduvad vaba tahte eitamisele. Tõsi on, et sidudes end eesmärgiga muutub ta mittevabaks. Ja kuna see eesmärk võrsub tihti kosmilisist, animaalseist ja ühiskondlikest tingimustest, siis näib, nagu alluks hingeelu muutmatuile seadusile. Kui aga näiteks eitada oma sidet ühiskonnaga ja mitte püüda kohaneda tõsiasjadega, siis on tühistatud ka kõik hingeelu näilikud seaduspärasused ja esile astub uus, uuest eesmärgist tingitud seaduspärasus. Samuti ei mõju ühiskonnaseadus enam siduvalt inimesele, kes kahtleb elus ja tahab hävitada eneses kaasinimeslikkust. Seega peame konstateerima, et alles eesmärgi püstitamiseга hingeelus paratamatult järgneb liikumine.

Ümberpöördult on võimalik inimese liigutustest järeldada taoteldavat eesmärki. Õigupoolest on see tähtsamgi, sest mõned inimesed pole oma eesmärgi kohta ise selgusel. Tegelikult ongi see tavaline tee, mida meil tuleb tarvitada inimesetundmise viljeluseks. See pole nii lihtne kui esimene, sest liigutused on paljutähenduslikud. Võime aga inimese paljusid liigutusi võrrelda, neid loendada ja kõrvutada. Võib jõuda inimese mõistmiseni, püüdes ühendada ta elus eri aegadel esinevaid käitumisviise ja väljendus-

vorme. Nii saadakse süsteem, mille tarvitamisel saavutatakse ühtlase suuna mulje. Siinjuures ilmneb, kuidas lapse šabloon esineb mõnikord üllatuslikult kuni hilisemate elupäevadeni. Selgituseks näide:

Keegi 30-aastane, haruldaset püüdlik mees oli hoolimata oma arengu raskusist saavutanud lugupidamise ja edu. Ta ilmub arsti juurde suurimas depressioonis ja kaebab tööning elutüdimust. Jutust selgub, et ta seisvat kihluse ees, kuid siiski vaatavat tulevikku suurima umbusuga. Teda piinavat äge armukadedus ja kihlust ähvardavat luhtumine. Tõsiasjad, millistele ta püüab toetuda, pole just veenvad; tüdrukule ei saa teha mingit etteheidet. Mehe erakordne umbusk tekitab aga kahtluse, et ta on üks neid paljusid, kes teisele küll lähenevad ja tunnevad end ligitõmmatuna, kuid samas võtavad võitlusasendi ja hävitavad täis umbusku selle, mida ise tahavad üles ehitada. Et tõmmata nüüd ülalmainitud ühendavat joont, võtame patsiendi elust mingi sündmuse ja katsume seda võrrelda praeguse seisukohavõtuga. Kogemuste kohaselt haarame alati tagasi esimestesse lapsepõlvemuljetesse, olgugi et see, mida kuulda saame, ei kannata igakord objektiivset kontrolli. Tema esimene lapsepõlvemälestus oli järgmine: ta oli oma ema ja noorema vennaga turul. Valitseva tunglemise tõttu võttis ema tema, vanema, käele. Eksitust märgates asetask aga jälle maha ja võttis käele teise, kuna tema jooksis nüüd nukrana kõrval. Ta oli seekord nelja-aastane. Nagu märkame, kõlavad selle mälestuse edasiandmisel samasugused keeled, nagu kuulsime ta praeguse kannatusegi kirjelduses: ta pole kindel oma eelistatu-seisundis ega suuda taluda mõtet, et eelistataks kedagi teist. Sellest asjaolust teadlikuks tehtud, on ta väga imestunud ja tunneb kohe ära seose, oma elustiili.

Eesmärk, millele suunatuna peame mõtlema kõiki inimese väljendusliigutusi, valmib lapsel välismaailma muljete mõjul. Inimese ideaal, ta eesmärk moodustub juba esimesil elukuil. Sest juba siis on kaastegevad aistingud, millele laps vastab kas rõõmu või noruga. Ilmuvad nähtavale esimesed jäljed maailmapildist ja seisukohavõtude selle suhtes, kuigi vaid primitiivsel kujul. Sellega on öeldud, et põhialused meie tunnetatavaile hingeelu faktoreile kujunevad

juba imikueas. Nad kujundatakse üha enam välja, nad on muutuvad ja mõjutatavad. Esinevad kõige mitmekesisemad mõjud, mis sunnivad last seisukohavõtule elunõuete suhtes.

Seega ei või eitada nende uurijate arvamusi, kes rõhutavad, et inimese iseloomujooned on märgatavad juba ta imikueas, mille põhjal paljud ühtlasi väidavad, et iseloom on kaasa sündinud. Käsitus iseloomu päritavusest pole aga üksnes ebaõige, vaid ka üldkahjulik, sest ta takistab kasvatajaid täie usaldusega andumast oma ülesandeile. Seda oletust kinnitab asjaolu, et iseloomu sünnipärasuse vaadet kasutatakse enamasti oma vastutuse kõrvaldamiseks — nähtus, mis loomulikult vastu räägib kasvatus ülesandeile.

Eesmärgi püstitamisel on üheks tähtsaks tingimuseks k u l t u u r i mõju. Sellega on seatud nagu piir, mille vastu ikka jälle põrkub lapse jõud, kuni see leiab endale tee, mis näib talle käidav, mis töötab ta soovide täideminekut, samuti kui kindlust ja kohastumist tulevikuks. Kui tugev peab olema julgeolek, mida himustab laps, ja kuipalju võimaldab talle seda andumine kultuurile, on peagi märgatav. See pole lihtsalt kaitse hädaohu eest, vaid sinna lisandub veel nagu hästiseadeldud masina juures kaugem julgeolekutegur, mis veel paremini peab tagama organismi säilitamist. Selle loob laps endale nii, et nõuab kindlustusi ja tungirahuldusi üle antud normi, üht plussi, rohke mat kui oleks vaja lihtsaks püsimiseks, ta rahulikuks arenguks. Seeläbi tekib ta hingeelus uus liikumine. Liikumisjoon, mida siin märkame, sihib ilmselt üleolekule. Laps, samuti nagu täiskasvanu, tahab saavutada rohkem kui kõik teised, ta taotleb üleolekut, mis tooks ja säilitaks juba eesmärgiks seatud kindluse ning kohanemise. Nii voogab see, nii tõuseb rahunus hingeelus, tugevnedes veel mitmekordselt. Tarvitsseb vaid kujutella, et kosmilisedki mõjud sunnivad tugevamale enesekindlustusele. Või kui hädaaegadel

hing hirmub, usub end olevat küündimatu oma ülesannete jaoks, esinevad veel selgemini sama olemusega kõrvalepõiked, nii et üleolekunõue muutub ilsemaks kui rahulikkudel aegadel.

Eesmärgi asetus võib toimuda ka nii, et indiviid seeläbi katsub pääseda, kõrvale põigelda suuremaist raskusist. Siin võib tähele panna midagi kõige inimlikumat sisaldavat inimliiki, tüüpi, kes kokkub kas tagasi raskuste ees või otsib ettekäänat, et esitatud nõudmisi vähemasti ajutiselt edasi lükata. See võimaldab meil mõista, et inimhinge reaktsioonid pole üldse lõplikud, vaid võivad olla ainult ajutised vastused, millele kunagi ei või omistada täit kehtivust. Eriti lapse hingelise arengu puhul, millele ei või läheneda täiskasvanu mõõduga, tuleb arvestada, et siin on tegu vaid ajutiste reaalsete eesmärgiasetustega, mida on põhjustanud irreaalne üleoleku eesmärk. Lapsesse sissetundmisel tuleb vaadata ikka kaugemale ette ja kujutella, kuhu küll võiks tegutsev jõud viia lapse kord tulevikus. Asetudes lapse hinge selgub, et need jõuväljendused pole mõistetavad teisiti, kui et ta omas mõttes on nõustunud lõplikuks kohanemiseks tuleviku ja olevikuga. Sellega seoses olev meeoluseisund kaldub mitmele poole. Üks neist on optimism — laps loodab hõlpsasti lahendada tekkinud ülesandeid. Siis arendab ta endas iseloomujooni, mis kuuluvad inimesele, kes peab oma ülesandeid lahendatavaks. Nii arenevad julgus, avameelsus, usaldatavus, hoolsus jts. Vastandiks on pessimismi jooned. Kui mõelda selle lapse eesmärgile, kes ei pea end võimeliseks oma ülesandeid lahendama, siis võib kujutella, milline on säärase lapse hing. Leiame seal kõhklevust, arglikkust, kinnisust, umbusku ja kõiki teisi jooni, millega püüab end kaitseda nõrk. Ta eesmärk on väljaspool saavutatava piire, kaugel elufrondi taga.

II.

HINGEELU SOTSIAALNE OLEMUS.

Inimese mõistmiseks on tarvilik vaatlusele võtta ta suhtumine kaasinimesisse. Inimestevahelised suhted on osalt määratud looduse poolt ja sellistena muutusile alluvad, osalt siit võrsuvad plaanikindlad suhted, nagu neid võime näha eriti rahvaste poliitilises elus, riikide kujunemises, ühiskonnas. Inimese hingeelu ei saa mõista ilma, et samaaegselt vaatleksime neid seoseid.

1. „Absoluutne tõde“. Inimese hingeelu ei või toimida vabalt, vaid seisab alati esilekerkinud ülesannete ees, mis on lahutamatult seotud inimkooselu loogikaga, ühega neist peatingimustest, mis pidevalt mõjutavad üksikindiviidi ja teatud määrani alluvad tema mõjule. Kui nüüd mõtleme, et kunagi ei saa lõplikult taibata isegi inimkooselu tingimusi, kuna neid on liiga palju, ja edasi, et need nõudmised ometi alluvad teatud muutustele, siis selgub meile, et vaevalt suudame kellegi hingeelu tumedusi täielikult valgustada. Ja see on raskus, mis üha suureneb, mida erinevam on olukord meie endi omast.

Üks põhitõdesid inimesetundmise edendamiseks on aga, et arvestaksime üht rühma immanentseid mängeegleid, mis iseenesest tuletuvad inimese keha ja ta jõudluste piiratud organisatsioonist, kui „absoluutset tõde“, millele võime läheneda ainult pikamööda, enamasti pärast vigade ja eksimuste ületamist.

Täheldatav osa neist põhitõdedest on tabatud Marx'i ja Engels'i loodud materialistlikus ajalookäsituses. Selle õpetuse järgi tingib majanduslik alus, tehniline kuju, kuidas rahvas hangib elatist, ka selle rahva „ideoloogilise ülakorra“ — inimese mõtlemise ja käitumise laadi. Niikaugemale on see õpetus kokkukõlas ka meie käsitusega „inimkooselu loogikast“, „absoluutsest

tõest“. Ajalugu, eriti meie arusaamine üksikelust, meie individuaalpsühholoogia õpetab aga, et inimese hingeelu majanduslikkude põhialuste mõjudele meeeldi vastab ka eksimustega ja et ta ainult pikkamisi neist eksimusist lahti rabeleb. Meie tee „absoluutse tõeni“ viib üle arvukate eksimuste.

2. Sund ühiskonnaks. Nõue elada ühiskondlikult on sama endastmõistetav kui nõuded, mida inimestele esitavad ilmastikumõjud, vajadus end külma eest kaitseada, elamut ehitada jt. Ühiskonna nõuded on reguleerinud inimeste suhted, nad on juba algselt kehtinud kui endastmõistetavad, kui „absoluutne tõde“. Sest enne inimese üksikelu oli ühiskond. Inimkultuuri ajaloos pole eluvormi, mida poleks juhitud ühiskondlikult. Kusagil pole inimesed elanud teisiti kui ühiskonnas. See nähtus on kergesti seletatav. Kogu loomariigi kohta on kehtiv seadus, põhijoon, et need liigid, kes pole looduse nõuete suhtes eriti tublid, alles liitumise teel koguvad uusi jõude ja siis uuel, omapärasel viisil end maksma panevad ka välismaailma suhtes. Ka inimsugu on pidanud ühinema samal otstarbel, ja nii tuli, et inimese hingeorgan on läbi põimitud ühiskondliku elutingimusist. Juba Darwin vihjab sellele, et nõrgad loomad ei ela iial üksikult. Siin tuleb eriti arvestada ka inimest, sest ta pole üksikeluks küllalt tugev. Ta võib osutada loodusele vaid vähest vastupanu ja vajab enese säilitamiseks suure hulga abivahendeid. Tarvitseb vaid kujutella inimese seisukorda, kes üksinda ja ilma kultuuri abivahenditeta satuks ürgmetsa. Ta oleks siin rohkem hädaohus kui ükski teine elusolend. Sellises eluvõitluses püsimiseks tal pole jalgade kiirust, ei tugevate loomade lihasejõudu, röövloomade hambaid, ei peent kuulmist ega teravaid silmi.

On arusaadav, et inimene võis end säilitada ainult siis, kui ta asetas enda eriti soodsaisse tingimusesse. Neid aga lõi alles grupielu, mis tekkis tõe ja otuse

tarvilikkusest ülesannete lahendamisel, millistega üksikisik poleks tulnud toime. Ainult tööjaotus võimaldas inimesel luua säilimiseks vajalikke rünnaku- ja kaitserelvi, üldse kõiki varasid, mida tänapäev kokku võtame mõistes kultuur. Kui vaid mõelda, milline määratu arv haigusi ja ohte ähvardab inimolendit eriti imikueas — rohkem kui ühtki looma —, siis saab umbes aimu sellest hiigelsuurest hoolest, mida on tarvis inimühiskonna püsivuse kindlustamiseks, ja siis tuntakse ka selgesti ühtekuuluvuse vajalikkust.

3. Kindlustamine ja kohanemine. Järelikult looduse seisukohalt vaadatuna on inimene alaväärtuslik olend. Aga alaväärsus, mis jääb ta olemusse, mis tungib ta teadvusse küündimatuse ja ebakindluse tundena, mõjub kui alatine ergutus tee leidmiseks, et eluga kohaneda ja ette hoolitseda, et luua endale olukordi, kus inimese pahemused looduses oleksid tasakaalustatud. Ja jällegi oli see tema hingeorgan, mis omas kohanemis- ja kindlustumisvõimet. Palju raskem oleks olnud sellest ürgsest loomimesest kehaliste kasvunähtuste, nagu sarvede, küünte või hammaste abil luua olendit, kes oleks suutnud vastu panna vaenulikule loodusele. Tõesti kiiresti võis aidata ainult hingeline organ, asendades inimolendi orgaanilised puudused. Just alatisest küündimatusest põhjustatud ärritus arendas inimese ettenägelikkust ja viis ta hinge sellisele arengustmele, nagu see meile praegu esineb mõtlemis-, tundmis- ja tegutsemisorganina. Ja et nende abistuste, nende kohanemispüüdluste juures ka ühiskonnal oli oluline osa, pidi hingeorgan algusest peale arvestama ühiskonna tingimusi. Kõik ta võimed on arenenud alusest, mis sisaldab ühiskondliku elu jooni. Inimese iga mõte pidi olema moodustatud nii, et see rahuldaks ühiskonda.

Kujutelles edasist arengut, jõuame üldkehtivusele pretendeeriva loogika algeteni. Loogiline on ainult see, mis on üldkehtiv. Järgmine ühiskondliku elu ilmne tulemus on keel, meistritöö, mis tõstab inimese esile kõigi teiste elusolendite seast. Keel pole mõeldav üldkehtivuseta. See osutab ta põlvnemisele inimeste sotsiaalsest elust. Üksielavale olendile oleks keel täiesti üleaarune. Ta arvestab inimeste kooselu, on selle produkt ja samaaegselt ka sidevahend. Inimesed, kes kasvavad tingimustes, milles on raskendatud või takistatud ühendus kaasinimestega, või kes ise sellest keelduvad, omavad peaaegu alati keele või kõnevõime defekte. Näib, nagu võiks see side tekkida ja säilida ainult siis, kui on kindlustatud kontakt inimkonnaga. Keelel on üldse sügav tähendus inimliku hingeelu arengus. Ta on loogilise mõtlemise eelduseks, sest alles keel võimaldab mõiste kujundamise kaudu eristamist ja mõistete loomist, mis pole eraomand, vaid ühisvara. Ka mõtlemine ja tundmine on mõistetavad ainult eeldades üldkehtivust, meie rõõm ilusast rajaneb arusaamisele, et meie otsus ja tunnustus ilusa ning hea kohta peab olema üldvara. Nii saavutame tunnetuse, et mõistuse võimed — loogika, eetika, esteetika võivad põlvneda üksnes inimeste ühiskondlikust elust ja on samaaegselt ka sidevahendid, mis peavad kultuuri kaitsema languse eest.

Sellest üksikisiku seisundist on taibatav ka tema tahtmine. Tahe pole muud kui tunglus jõuda puudulikkusetundest täiuslikkusetundeni. „Tahta“ tähendab tunda seda sihti enese ees ja minna seda mööda. Iga tahe arvestab alamuse-, küündimatusetunnet ja vallandab tungi küllastuse, rahulolu ja täiuslikkuse saavutamiseks.

4. Ühiskonnatunne. Mõistame, et mängureeglid, nagu kasvatus, ebausk, totem ja tabu, seadusandlus, mis olid tarvilikud inimsoo säilimise kindlustamiseks,

pidid esijoones rahuldama ühiskonnaideed. Näeme seda usuliste korralduste juures, ühiskonna nõudeid leiame tähtsamais hingeorgani funktsioones ja taas nii üksikisiku kui üldsuse elunõudeis. See, mida nimetame õ i g l u s e k s, mida peame inimese iseloomu valguspooleks, pole oluliselt muud kui inimeste kooslust tekkinud nõuete täitmine. Need nõuded on kujundanud hingeorgani. Nii tuleb, et usaldatavus, truudus, avameelsus, tõearmastus jts. on õigupoolest nõuded, mis on püstitatud ja säilitatud mingi ühiskonnas üldkehtiva printsiibi poolt. Ainult ühiskondlikust seisukohast lähtudes võib iseloomu nimetada heaks või halvaks. Iseloom nagu iga saavutus, olgu see teadusliku loomuga, poliitilist algupära või kunstilist laadi, osutub suureks või väärtuslikuks ainult sellega, et on väärtuslik üldsusele. I d e a a l p i l t, millega mõõdame üksikisikut, tekib ainult, kui arvestada tema väärtust, tema kasu ühiskonna suhtes. Üksikut võrdleme ühiskonnainimese ideaalkujuga, kelle ü h i s k o n n a t u n n e on arenenud niikaugele, et ta Furtmüller'i väljenduse järgi „järgib inimühiskonna mängureegleid“. Meie arutluste jooksul selgub, et ükski täiemõistuslik inimene ei kasva ilma ühiskonnatunde küllaldase harimiseta ja rakendamiseta.

III.

LAPS JA ÜHISKOND.

Ühiskond asetab hulga nõudeid ja mõjutab sellega kõiki meie elu vorme ning norme, nii ka mõtteorgani arengut. Ka see on orgaaniliselt põhjendatud. Lähtepunktid ühiskonnaks asuvad juba inimese kahesoolisuses, alles ühiskond, mitte eraldumine, suudab rahuldada üksiku elutungi, pakkuda talle kindlust ja elu-

rõõmu. Vaadeldes lapse pikaldast arengut, võib nentida, et inimelu arenemine on võimalik ainult kaitsvas ühiskonnas. Edasi põhjustasid elu sõltuvused t õ õ j a o t u s e tekkimise, mis ei lahuta, vaid ühendab inimesi. Igaühel tuleb töötada teise abilisena, tunda end temaga seotuna, ja nii moodustuvad suured seosed, mis juba varem inimese hinges kuidagi leidusid vajadusena. Mõnda neist sõltuvusist, mida juba laps eest leiab, vaatleme järgnevas.

1. Imiku seisund. Ühiskonna abi nii väga vajav laps asub ümbruses, mis võtab ja annab, nõuab ja täidab. Ta on oma tungidega teatud raskuste ees, mille ületamine valmistab talle piina. Pea õpib ta tundma häda, mille põhjustab ta lapseiga, ja võtab tarvitusele hingeorgani, mille funktsiooniks on arvestada ja leida teid, mille kaudu tungide rahuldamine toimuks hõõrumiseta ja võiks elada talutavat elu. Alati märkab ta inimesi, kes palju kergemini saavad rahuldada oma tunge, kes nii on eesõigustatud. Ta õpib hindama suurust, mis võimaldab avada uksi, jõudu, mida omavad teised mingi eseme tõstmiseks, seisundit, mis õigustab andma käske ja nõudma nende täitmist. Ta hingeorganis tõuseb igatsus kasvada suureks, et olla samaväärne või tugevam kui teised, ületada neid, kes käitlevad teda nii, nagu oleks ta nendele alluv, kuid kes samaaegselt ka painduvad lapse nõrkuse ees. Nii jääb lapsele kaks opereerimisvõimalust — ühelt poolt end läbi lüüa samade vahenditega, mida ta täiskasvanute juures tunnetab võimuvahenditena, teiselt poolt näidata oma nõrkusi, mida teiste poolt tunnetatakse vasturääkimatu nõudena. Seda inimese hingeliigutuste kahestumist märkame ikka jälle laste juures. Juba siin algab tüüpide moodustumine. Ühed arendavad end tunnustusenõudmise, jõukogumise, jõuavalduse suunas, teiste juures esineb aga midagi, mis paistab nagu enese nõrkusega spekuleerimine, enese nõrkuste pakkumine kõige mitmesugusemal kujul. Meenuta-

tagu üksikute laste rühti, ilmet, pilku, siis leidub ikka selliseid, keda saab reastada ühte või teise rühma. Alles siis saavad kõik need tüübid mõtte, kui mõistame nende suhet ümbrusmaailmaga.

Neis lihtsais tingimuses, ses lapse püüus ületada oma nõrkusseisundit, mis omakorda annab tõuke paljude võimete arenemiseks, on rajatud lapse kasvatatus.

Laste olukorrad on äärmiselt mitmesugused. Ühel juhul vahendab ümbrus lapsele vaenulikke muljeid, lastes talle maailma paista vaenulikuna. See mulje on kergesti seletatav lapse mõtlemisorgani puudulikusega. Kui kasvatus ei takista, võib lapse hing areneda nii, et ta hiljem kogu välismaailmas näeb vaenulikkuna ala. Kui laps kohtab suuremaid raskusi, tugevneb see vaenulikkuse mulje, eriti puudulikkude organitega laste juures. Nad näevad ümbrust teisiti kui võrdlemisi teovõimsate organitega lapsed. Organialaväärsus võib avalduda liikumisraskuses, üksikute organite vigades, organismi väheses vastupanujõus, nii et laps on vastuvõtlik mitmesugustele haigustele.

Raskuste põhjuseks ei pruugi aga igakord olla lapse organismi ebaküpsus, vaid ülesannete raskus, mis lapsele mõistmatu ümbruse poolt asetatakse, samuti ettevaatamatus nende asetamisel, lühidalt lapse ümbruse puudulikkus. Sest laps, soovides kohaneda oma ümbrusega, leiab siis korraka takistusi, mis kohanemist raskendavad. Näiteks sel juhul, kui laps kasvab ümbruses, mis ise juba on kaotanud julguse ja on täis pessimismi, mis kergesti võib kanduda lapsele.

2. Raskuste mõju. Arvestades lapsele mitmelt poolt ja mitmesuguseil põhjusil tekkivaid raskusi, kui eriti mõelda, et lapse hingeelul pole olnud küllalt aega arenemiseks, on selge, et ilmub vigaseid vastuseid, kui lapsel tekib vajadus reageerida välisilma tingimustele. Eksituste suurt arvu vaadeldes tekib

mõte, et siin on tegu hingeelu arenguga, mis kestab läbi elu ja seisneb lakkamatuis katseis edasi jõuda ning anda õiget vastust. Lapse väljendusliigutusi võib pidada vastusteks, mida olukordadele annab kujunev, küpsev inimene. Siinjuures tuleb arvestada, et üksikisiku, samuti ka massi väljendusvormide üle ilma pikemata ei otsustataks mingi šablooni järgi.

Üks liik raskusi, millega lapsel oma hingeelu arengus tuleb võidelda ja mis peaaegu alati põhjustab ta ühiskonnatunde äärmiselt puuduliku arengu, on pärit kultuuri puudulikkusest ja avaldub perekonna ning lapse majanduslikus olukorras. Edasi on raskusi, mis tekivad kehaliste organite puudusist. Välismaailma, mis on õigupoolest loodud täisväärtuslikkude organite jaoks ja kus kogu last ümbritsev kultuur arvestab hästiarenenud organite jõudu ning tervist, tuleb astuda lapsel, kelle tähtsamad organid on koormatud vigadega ja seetõttu ei suuda hästi täita elu nõudeid. Siia kuuluvad näit. lapsed, kes õpivad hiljem käima või kellel üldse on raskusi liigutuste tegemisel, lapsed, kes õpivad hilja rääkima ja seetõttu on kauemat aega kohmetud, sest nende ajutegevuse areng vältab kauem kui lastel, keda arvestab meie kultuur. Need lapsed kogelevad, on kohmakad ja kannatavad hingeliselt ning kehaliselt. Ilmselt ei meeldi neile maailm, mis õigupoolest pole loodud nende jaoks. Sellised alaarengust tingitud raskused on erakordselt sagedased. On küll võimalik, et aja jooksul iseenesest toimub tasandumine, jätmata kestvate kahju, kui mitte vahepeal hingelise häda kibedus ja enamasti seltsiv majanduslik kitsikus ei anna nende hingele lööki, mis avaldub hilisemaski elus. On kerge mõista, et sellised lapsed järgivad halvasti inimühiskonna kohta absoluutselt kehtivaid mängureegleid. Nad vaatavad umbusuga ümbritsevat askeldust ja kalduvad eralduma ning kõrvale hiilima oma ülesandeist.

Haruldase teravusega aistivad ja tunnevad nad elu vaenulikkust ja liialdavad seda. Nende huvi elu varjukülgedele vastu on palju suurem kui valguskülgedele vastu. Enamasti ülehindavad nad mõlemaid, nii et neil lõpuks kujuneb võitlusseisund, misjuures nad enestele nõuavad eriti suurt tähelepanu ja palju enam mõtlevad enestele kui teistele. Et nad elu nõudeid võtavad rohkem raskustena kui õhutusena, et nad võitlejatena kõigisse elamusisse suhtuvad liiga ettevaatlikult, avaneb nende ja välismaailma vahele sügav kuristik. Nad eemalduvad üha rohkem tõest, tõelisusest ja mässivad end ikka jälle raskustesse.

Sarnased raskused võivad tekkida, kui laste omaste õrnus jääb alla teatava määra. Sel olukorral võib lapse arengu suhtes olla tähtsaid tagajärgi. Lapse käitumisviisi mõjutab siis asjaolu, et ta ei õpi tundma armastust, ei mõista seda tarvitada, sest ta õrnusetung ei arene ja ta ei tea midagi selle olemasolust kaasanimeste juures. Ja kui see ei arene perekonnas, siis on karta, et hiljemgi ei õnnestu viia sellistes oludes kasvanud inimest elavale õrnustevahetamisele ükskõik mis alal. Õrnade tundmuste ja suhete vältimine ühiskonnatundes muutub ta loomuseks. Sama nähtus esineb, kui vanemad, kasvatajad või muu ümborus mõningate kasvatusjuhtmõtete alusel last mõjutavad nii, et ta oma õrnustundeid peab võimatuks ja naeruväärseks. Eriti esineb seda laste juures, kes on sagedasti pilkealused. Neis võimutseb tundehäbelikkus, nad peavad iga tundeliigutust, iga sugust armastust teise vastu naeruväärseks, ebamehelikuks tundmuseks, mis toob sõltuvust ja alandust. Need inimesed tõmbavad juba lapsepõlves piiri kõigile tulevastele armusuhetele. Karmile, kõiki õrnustundmusi hülgavale kasvatusel omased armutused mõjuvad nii, et nad juba lapsepõlves eneses sellised tundmused surevad ja tuseselt, kibestunult ning hirmunult eemalduvad oma ümbruse väikesest

ringist, mille võitmine ja kaasatõmbamine nende eneste hingeelule oleks suurima tähtsusega. Leidub ligikonnas siiski selline isik, kellega laps võib liituda, siis sünnib see eriti südamlikult. Nii kasvavad tihti inimesed, kes suhtlevad ainult ühe isikuga, kes oma liitumistungi ei saa üldse laiendada rohkem kui ühele isikule. Mõeldagu näitele poisist, kes oli nii haavunud, kui märkas, et ema õrnus pöördus teisele venale, ja sellest ajast eksles elus otsides soojust, mida oli puudu tundnud lapsepõlvest saadik. See juhtum näitab raskusi, mis selliseid inimesi võivad tabada elus.

See on liik inimesi, kelle kasvatus on toimunud teatava surve all.

Ka vastupidises suunas võib juhtuda vigu. Näiteks kui erilise soojusega, hellitamisega arendatakse lapse õrnustarve üle igasuguste piiride, nii et ta liiga tihedasti liitub ühe või väheste isikutega, neist mitte enam loobudes. Lapse õrnust suurendatakse siin mitmesuguste valevõtetega niivõrd, et ta enese õrnus põhjustab teatavaid kohustusi teiste jaoks. Kergesti nähtav on see näiteks järgmises täiskasvanu lauses: „Kuna ma sind armastan, pead sa seda või teist tegema.“ Tihti lobbab perekonnas selletaoline kasv. Need lapsed tabavad kergesti teiste kiindumust ja kasutavad seda, et samaste vahenditega suurendada teiste sõltuvust vastavalt enese õrnusele. Niisugust õrnuse leegitsemist ühe isiku vastu perekonnas tuleb alati silmas pidada. Pole kahtlust, et niisugune ühekülgne kasvatus mõjub inimese saatusele ainult kahjustavalt. Edasi võivad esineda nähtused, kus laps kellegi teise õrnuse säilitamiseks tarvitab kaaluteldumaid vahendeid, katsudes nendega alavääristada oma võistlejat, enamasti õde või venda, avastades või salakavalalt soodustades ta halbust, kõik ainult selleks, et ise mõnulda vanemate armastuses. Või ta avaldab survet, et vähemalt juhtida enesele vanemate tähelepanu, ega jäta katsumata ühtki vahendit esiplaanile

pääsemiseks, teistest suurema tähelepanu saavutamiseks. Ta muutub kas laisaks või halvaks, pannes nii teisi rohkem tegelema temaga, või jälle on tubli, et tunda teiste tähelepanu kui tasu. Lapse elus algab protsess, millest ilmneb, et kõike võib kasutada vahendina, kui aga hingeelus on kindlaksmääratud suund. Eesmärgi saavutamiseks ta võib areneda kasutus suunas, aga temast võib saada ka eriti tubli, kasulikku eesmärki taotlev laps. Tihti võib märgata, kuidas mõni laps katsub erilise taltsutamatuslega pöörata enesele tähelepanu, samal ajal aga teine, kavalam või vähem kaval, püüab sama saavutada erilise tublidusega.

Hellitatud laste hulka kuuluvad ka need, kellel kõrvaldatakse teelt kõik raskused, kelle iseärasustele sõbralikult muiatakse, kes ilma suuremate raskusteta võivad lubada enesele kõike. Neil lastel pole võimalust harjutada end edaspidise elu jaoks, et õigesti taotella ja teostada ühendust seda soovivate inimestega, veel vähem aga nendega, kes ise takistavad liitumist, samuti eksitunud raskustest lapsepõlves. Kuna neile ei anta võimalust harjutada raskuste ületamist, on nad äärmiselt puudulikult varustatud edaspidise elu jaoks. Neil tuleb peaaegu alati taluda kaotusi, niipea kui nad eemalduvad sellest troopilise atmosfääri kitsast piirkonnast ja end leiavad asetatuina ühiskondliku elu küsimuste ette, ilma et keegi enam sellisel viisil kannaks nende kohustusi, nagu tegid seda üliõrnod kasvatajad.

Kõikide sedalaadi nähtuste ühiseks jooneks on lapse suurem või vähem isoleerumine. Lapsed, kelle seedimisorganid osutavad puudusi, käituvad toitumisüleande puhul teisiti ja käivad teist arengu teed kui selles suhtes normaalsed lapsed. Puudulikude organitega lastel on isesugune kõnnak, mis aja jooksul veel suurendab nende isolatsiooni. Need lapsed ei taju hästi oma kokkukuuluvust ümbrusmaa-

ilmaga, võib-olla keelduvadki sellest. Nad ei leia sõpru, sest nad eelistavad tegelda endaga, hoiduvad omaealiste mängudest, vaatavad kas kadedalt pealt või pöörduvad oma mängude juurde vaiksuses üksinduses. Ka lapsi, kes kasvavad raske surve all, ähvardab isoleerumine. Ka neile ei paista elu soodsas valguses, nad ootavad alati ja igal pool halbu muljeid. Nad tunnevad end kas kannatajatena, kes alandlikult taluvad kõiki raskusi, või võitlejatena, olles alati valmis astuma võitlusse ümbruskonna kui oma vaenlase vastu. Koormatud ülisuure ettevaatusega, areneb neis kaldumus pigem vältida suuremaid raskusi ja hädaohte kui kergemeelselt sattuda kaotuse hädaohtu. Järgmine ühine tunnus ja samuti ka silmatorkav märk vähearenenud ühiskonnatundest on nähtus, et need lapsed rohkem mõtlevad enestele kui teistele. Selles ilmneb selgesti kogu areng. Kõik need inimesed kalduvad üldiselt pessimistlikule maailmavaatele ega muutu rõõmsaks enne, kui leiavad lunastust oma valest elušabloonist. Nad ei ilmuta kunagi julgust ega eneseusaldust, mis kasvavad vaid neil lastel, kes tunnevad end koduselt, terviku ühe osana.

3. Inimene kui ühiskondlik olend. Siinamaani püüdsime näidata, et indiviidi isiksuse kohta võib jõuda selgusele alles siis, kui hinnata ja mõista teda lähtudes tema situatsioonist. Situatsiooni all mõtleme inimese asendit maailmatervikus ja oma lähemas ümbruses, ta seisukohta alati esinevate küsimuste suhtes, nagu töö, liitumine ja suhted kaasinimestega. Sel teel oleme kindlaks teinud, et ründava ümbruskonna mõjud on need, mis kõige kestmalt mõjutavad imiku, hiljem lapse ja siis täiskasvanu ellusuhtumist. Juba pärast imikuea mõningaid kuid võib märgata, kuidas laps suhtub ellu. Kahe imiku vahetamine, lähtudes nende ellusuhtumusest, pole enam võimalik, sest kumbki on juba väljakujunenud, üha enam selgub tüüp, kes ei kaota temale omaseks saanud

eesmärki. Lapse hingeline areng põimub üha enam läbi ühiskonna suhetega lapse vastu; jõutakse esimeste sünnipärase ühiskonnatunde märkideni, orgaaniliselt tingitud õrnuseliigutusteni, mis ulatuvad seleni, et laps otsib täiskasvanute lähedust. Alati võib tähele panna, et laps püüab oma õrnusepüüdlusi suunata teistele. Need on varjundatud mitmesuguselt ja vastavalt mitmesugustele inimestele. Üle kahe eluaasta vanade laste juures võib seda erinevust märgata ka keeleliste väljenduste puhul. Ühiskonnatunne juurdub lapse hinges ja lahkub inimesest ainult raskeimate haiglaste hingedeluvääratuste puhul. See jääb läbi kogu elu varjundatuks, kitseneb või laieneb ja ulatub soodsail juhtudel mitte ainult perekonnaliikmeteni, vaid suguvõsani, rahvani, terve inimkonnani. Kuid ta võib ületada needki piirid, laotuda loomadele, taimedele ja elutuile asjadele, lõpuks isegi kosmosele.

Seega oleme oma püüdluses mõista inimest saavutanud tähtsa toetuspunkti. See on arusaamine tarvidusest vaadelda inimest ühiskondliku olendina.

IV.

VÄLISMAAILMA MÕJUD.

I. Maailmapilt üldiselt. Ümbrusega kohandumise tarbest tingitud võime vastu võtta muljeid, samuti inimese hingemehhanismi iseärasus ikka jälgida mingit eesmärki, viivad meid mõttele, et inimese maailmapilt ja ideaalne juhtjoon tekib lapse hinges juba väga vara. See pole veel selgesti kujundatud või ühte väljendusse haaratav, aga see kuidagi hõljub neis hingesfäärides, mis tunduvad meile tuttavad, mõistetavad ja on alati vastandiks küündimatusetundele. Hingelised liigu-

tused võivad toimuda ainult suunatuna mingi eesmärgi poole. Eesmärgi püstitamine eeldab, nagu teada, vajalikku liikumisvõimalust ehk liikumisvabadust. Ei tule alahinnata liikumisvabaduse läbi tekkivat rikastumist. Esmakordselt põrandalt tõustes astub laps uude maailma, mille atmosfäär tundub talle kuidagi vaenulikuna. Ta võib tunda jõus, millega asetab end jalule, suurendatud tulevikulootust, esimeste liikumiskatsete, peamiselt käimaõppimise juures kogeda kas suuri või ka mitte mingisuguseid raskusi. Säärased muljed, sündmused, mis meile täiskasvanuile näivad tähtsusetud piasjad, omavad lapse hingeelus ja ta maailmapildi kujunemises määratut mõju. Nii moodustavad lapsed, kellel on liikumiskatsete, harilikult sellise ideaalpildi, milles on palju kiireid liikumisi. Seda on kerge tunda, kui küsitakse nende lemmikmängude ja elukutse valikut. Vastus (konduktor, kutsar jts.) tähendab, et neil on igatsus ületada kõiki puuduliku liikumisvabaduse raskusi, jõuda punktini, kus pole enam mingit alaväärsusega tahajäämistunnet — tunne, mis suureneb eriti siis, kui lapsed arenevad pikkamisi või haiglaselt. Niisama tihti ilmneb, et lapsed, kes vigaste silmade tõttu saavad vaid puudulikult tunnetada maailma, püüavad maailmas nähtavat haarata tugevamalt ja intensiivsemalt. Samuti haiglaste kõrvadega lapsed huvituvad sageli vaid meeldivalt kõlavaist helidest, eelistavad ja mõistavad neid, lühidalt — on musikaalsed (Beethoven).

Elundeist, mille abil laps püüab vallutada ümbrusmaailma, loovad püsivaid suhteid välismaailmaga peamiselt meeled. Meeled aitavad kujundada maailmapilti. Kõigepealt tuleks siin nimetada silma, millele vastu asetub ümbrusmaailm. Peamiselt just nähtav maailm tungib inimesele peale ja on peatoeks ta kogemustele. Nii tekib visuaalne maailmapilt. Selle võrratu tähtsus seisab selles, et tal on kasutada püsivad, muutumatud esemed, mitte muutlikud ärris-

tusallikad nagu enamasti teistel meeleorganitel, kõrv, ninal, keelel ja suuremalt jaolt ka nahal. Teisel juhul astub tugevamalt esile kuulmisorgan ja loob rohkem kuuldavate maailma arvestava hinge võime (akustiline hing). Haruldased on mootorid, inimesed, kes on kohastunud liikumisnähtustele. Haistmis- ja maitsemismeele ülerõhutused tekitavad teisi tüüpe, kellest peamiselt esimene tüüp oma haistmisandega on ebapraktiline meie kultuuri jaoks. Paljude laste juures mängivad suurt osa liikumisorganid. Ühed sünnivad maailma elavamatena, neil on tung alati liikuda ja tegutseda, nende meel on suunatud peamiselt saavutustele, mille teostamiseks on vaja lihaste tegevust. Tegutsemistung ei soiku isegi unes, nad vähkrevad sagedasti rahutult voodis, eriti kui tahavad sellega äratada ema õrna huvi. Siia hulka kuuluvad „siplevad“ lapsed, kelle rahutust peetakse nende veaks. Üldse leidub vaevast last, kes elule vastu ei astuks nii silmade, kõrvade kui ka oma liikumisorganitega, et kõigile neile avanevaist muljeist ehitada oma maailmapilti. Me võime ainult siis inimest mõista, kui teame, millise organiga ta tunnetab elu vahetumalt. Sest kõik suhted on siin tähtsad ja mõjutavad maailmapildi kujunemist ja lapse pärastist arengut.

2. Maailmapildi arengu elemendid. Neile hingeorganite erilistele võimetele, mis esijoones mõjutavad maailmapildi kujunemist, on omavahel ühine, et nende valikut, teravust ja mõju määrab inimese taoteldav eesmärk. Seda selgitab tõik, et igaüks ainult üht teatavat osa elust, ümbrusmaailmast, mingist sündmusest jne. eriti tajub. Inimene kasutab ainult seda, mida nõuab ta eesmärk. Seepärast võib ka seda inimese hingeelu külge mõista alles siis, kui on saadud pilt ta salajasest eesmärgist ja mõistetud selle kõikehaaravat mõju.

a) **Tajumused.** Meeleorganite poolt vahendatud muljed ja ärritused annavad peaaegu signaali, mil-

lest mingisugused jäljed võivad säilida. Neile jälgedele ehitub kujutlustemaailm, samuti ka mälestustemaailm. Tajumust ei saa aga kunagi võrrelda fotoaparaadiga, vaid tas sisaldub ka inimese omapära. Mitte kõike nähtavat ei tajuta, ja kui kaks inimest on vaadelnud sama pilti ja kui küsitakse nende tähelepanekuid selle kohta, siis võib saada kõige mitmekesisemaid vastuseid. Laps tajub oma ümbrusest ainult seda, mis mingil põhjusel sobib ta seni kujunenud omapäraga. Nende laste tajumused, kellel eriti on arenenud nägemisrõõm, on peamiselt visuaalset laadi, nagu suurema jao inimeste juures. Teised täidavad oma maailmapildi kuulmistajumustega. Nagu mainitud, pole tajumused täpselt samased tõelisusega. Mida inimene tajub ja kuidas ta seda teeb, selles avaldub ta eriline omapära.

b) M ä l e s t u s e d. Võisime nentida, et oma aluseilt sünnipärase hingeorgani arenguvõime on seoses tegutsemisssunni ja tajumisega. Otstarbekalt eesmärgile suundumise tendentsist kantuna on hingeorgan tihedaimalt seotud inimorganismi liikumisvõimega. Inimene peab kõik oma suhted välismaailmaga kokku haarama ja korraldama hingeorganis ja see kui kohanemisorgan peab arendama kõiki neid võimeid, mis on vajalikud indiviidi kindlustamiseks ning kuuluvad ta eksistentsi juurde.

On selge, et hingeorgani individuaalne vastus eluküsimustele peab jätma jälgi hingelises arengus, nii et mälu- ja hindamisfunktsioonid on põhjustatud kohanemistendentsist. Alles mälestuste olemasolu laseb inimesel hoolitseda tuleviku eest. Kõik mälestused kannavad endas (mitteteadlikku) lõppeesmärki, nad ei ela meis rahulikult, vaid hoiatavad või innustavad. Päril „süütuid“ mälestusi ei olegi. Mälestuse tähenduse üle võib otsustada alles siis, kui on teada teda põhjustav lõppeesmärk. On tähtis, miks mäletame teatud asju ja teisi mitte. Me mäletame neid

sündmusi, mille meelespidamine on tähtis ja kasulik teatava hingelise suuna püsimiseks, ja unustame need, mille unustamine on sellele soodustav. Seega on ka mälu täielikult kohandatud eesmärgi otstarbekaks taotlemiseks. Jääv mälestus, olgu ka ekslik, ja, nagu enamasti lapsepõlves, ainult ühekülgselt otsust sisaldav, võib, kui see on taoteldavale eesmärgile kasulik, kaduda teadvuse ulatusest ja täiesti kaduda käitumis-, tunde- ja käsitusvormidesse.

c) Kujutlused. Veel selgemini ilmneb inimese omapära ta kujutlustes. Kujutluste all mõistetakse tajumuse taastamist ilma selle objekti juuresolekuta. Ta on seega reprodutseeritud, ainult mõtteis esile kutsutud tajumus, milline asjaolu omakorda näitab hingeorgani loomisvõimet. Ei ole nii, et ainult korratakse kord toimunud ja hinge loovast jõust mõjutatud tajumust, vaid kujutlus on inimese erilaadist jälle täiesti kujundatud ja uus, talle omane kunstiteos.

On kujutlusi, mis kaugelt ületavad nende teravuse hariliku määra ja mõjuvad tajumustena, mis on nii intensiivsed, nagu ei oleks nad üldse kujutlused, vaid nagu oleks tõepoolest juures ärritust põhjustav ese. Sellisel juhul räägitakse hallutsinatsioonidest. Ka hallutsinatsioonid on hingeorgani loominguks saavutused, kujundatud vastavalt inimese eesmärkidele ja kavatsustele. Seda selgitagu paremini järgmine näide:

Noor intelligentne naine on abiellunud vastu vanemate tahtmist. Vanemate vastumeelsus selle abielu suhtes oli nii suur, et tütreaga katkestati kõik suhted. Aja jooksul hakkas naine ikka enam soovima leppimist, kuid paljud sellekohased katsed luhtusid mõlema poole uhkuse ja trotsi tõttu. Abiellumisega oli naine, kes põlvnes väga lugupeetud perekonnast, sattunud täiesti kehvadesse oludesse. Pealiskaudse vaatluse juures ei võinud aga midagi märgata eksiabielust ja naise saatuse pärast oleks võinud olla rahulik, poleks mõne aja pärast ilmnenu isearalikke nähtusi.

Ta oli kasvanud isa lemmiklapsena. Mõlemate suhe oli

nii südamlük, et sellise lõhe tekkimine oli hämmastav. Abielu suhtes kohtles isa tütart äärmiselt halvasti ja mõlemate eemaldumine oli põhjalik. Isegi lapse sünd ei äratanud vanemais igatsust selle nägemiseks ja tütrele lähenemiseks. Naine kannatas raskesti vanemate käitumise pärast, sest teda riivas valusasti ülekohtu kannatamine asjas, kus tal oli ilmselt õigus.

Tuleb arvestada, et naise meeleolu oli täielikult tema auahnuse mõju all. Alles see iseloomujoon selgitab, miks tal nii raske oli taluda tüli vanematega. Ta ema oli vali, õiglane naine, kes kindlasti omas väärtuslikke omadusi, aga ka tütre vastu tarvitas valju kätt. Ta oskas, vähemasti väliselt, alistuda ka mehele, kaotamata seejuures oma tähtsust. Isegi seda alluvust rõhutas ta teatava uhkusega. Asjaolu, et perekonnas oli ka poeg, kes kui meesvõsu ja lugupeetud nime tulevane pärija nõudis enesele kõrgemat hindamist kui tütar, piitsutas viimase auahnust veel eriti. Raskused ja kitsikus, mida ta seni veel kunagi polnud tundnud, panid teda kasvava meelepahaga mõtlema vanemate ebaõiglusele.

Nüüd, ühel ööl enne uinumist, oli tal järgmine ilmutus: üks avanes, jumalaema astus ta juurde ja ütles: „Kuna ma sind armastan, teatan sulle, et sa sured detsembri keskel; valmistu selleks.“

Naine polnud sellest küll kohkunud, äratas aga oma mehe ja jutustas talle kõik. Järgmisel päeval teatati sellest arstile. See oli hallutsinatsioon. Naine oli veendunud oma õigesti kuulmises ja nägemises. Esimesel silmapilgul on see arusaamatu. Alles siis, kui kasutame oma võtit, võime saada mõningaid seletusi. Vanematega on tüli, naine on viletsuses, ta on auahne ja, nagu uurimus näitab, püüab teistest üle olla. Seega on mõisteta, et inimene, püüdes välja ulatuda antud sfäärist, lähendab end jumalusele ja astub temaga kahekõnesse. Mõeldagu, et jumalaema oleks jäänud ainult kujutlusse nagu palvetajate juures. Keegi ei leiaks selles midagi iseäralikku. See ei rahulda naist, ta vajab tugevamaid argumente. Kui mõistame, et hing on võimeline selliseks kunsttükiks, siis kaotab asi kõik mõistatuslikkuse. Kas pole iga inimene und nähes samasuguses olukorras? Eri-nähtus on ainult selles, et see naine võib und näha ärkvelgi. Tuleb arvestada, et ta auahnus praegu on eriti pingul alandustundest. Ja nüüd märkame, et ta juurde tõepoolest tuleb üks teine ema, ja just see, keda peetakse heldeimaks emaks. Need emad peavad seisma teineteisega teatavas vastuolus. On ilmunud jumalaema, sest oma ema pole tulnud. Ilmutus vihjab süüdistavalt oma ema puudulikule armastusele. Naine otsib ilmselt teed, kuidas paremini võiks vanemaile näidata

nende ülekohut. Detsembri keskpaik pole samuti päris tähendusetu aeg. See on aeg, millal enne jõulu inimeste elus kujunevad südamlikumad suhted, nad muutuvad enamasti soojemaks, kingivad vastastikku jne., aeg, mil palju lähemale nihkub ka leppimisvõimalus. Nii võib mõista, et see ajatähis on teatud seoses noore naise ühe eluküsimusega.

Esiialgu on ainult võõrastav, et jumalaema sõbralikku lähenemist saadab ebakõla — peatse surma kuulutus. Asjaolu, et ta otse rõõmsasti teatab seda oma mehele, peab midagi tähendama. Ka ulatub see ennustus nüüd üle perekonnapiiride, järgmisel päeval kuuleb sellest juba arst. Nüüd on kerge saavutada ema külastust. Mõned päevad hiljem ilmub aga jumalaema teiskordselt ja rääkis jälle samad sõnad. Minu küsimusele, kuidas toimus kohtumine oma emaga, jutustas noor naine, et ta ema ei mõistvat veel küllalt hästi oma ülekohut. Vana juhtmotiiv kerkis nii jälle esile. Jälle seisis asi selles, et polnud veel saavutatud üleolekut emast. Nüüd püüti vanemaile olukorda selgitada ja siis toimus kohtumine isaga, mis õnnestus hiilgavalt. Järgnes liigutav stseen. Aga ikka veel polnud naine rahuldatud, sest ta jutustas, et isa olemuses olnud midagi teatraalset. Ja miks oli ta siis lasknud ennast niikaua oodata! Kalduvus pidada teist ülekohtuseks ja esineda ise kui õige, kui võitja, püsis veel ikka.

Senise vaatluse põhjal võime seega öelda: hallutsinatsioonid esinevad kõrgeima hingelise pingutuse momendil, seisundis, milles inimene kardab oma eesmärgilt kõrvaletõrjumist. Pole kahtlust, et sellised hallutsinatsioonid varem ja võib-olla ka praegu mahajäänud paikkonnis omavad suurt mõju. Mõningad reisijate kirjadedest tuntud hallutsinatsioonid tähendavad ilmutusi, nagu neid kohtavad kõrverändurid, kui nad satuvad raskustesse, kannatavad nälga, janu, väsimust ja eksimist. See on suurima häda pingutus, mis kannataja kujutlusjõudu sunnib end oleviku surutisest täieliku selgusega tõstma värskendavasse olukorda. See julgustab väsinut, elustab vankuja jõudu, teeb teda tugevamaks või vähemtundlikuks, või mõjub kui palsam, kui narkoos.

Hallutsinatsiooninähtus ei tähenda meie jaoks õigupoolest midagi uut — samataolist leidsime juba

tajumuste, mälestuste ja kujutluste olemuses, sama leiame ka unenägudes. Kujutluste intensiivistamise ja kriitika väljalülitamisega võib kergesti toime tulla seda laadi saavutustega. Tuleb meeles pidada, et alati muretsevad erilist laadi olukorrad ise oma lahendumise eest. Sellised saavutused tekivad inimese juures hädaseisundis ja võimuähvarduse mulje mõjul, kui ta oma nõrkustundest aetuna püüab neid ületada. On sellise olukorra pinge erakordselt suur, siis ei hoolita enam kriitikast. Siis võib vastavalt juhtmõttele „Aita ennast, kuidas saad“ kujutlus muutuda hallutsinatsiooniks.

Hallutsinatsiooniga sugulane on *illu s i o o n*. Ta erineb eelmisest ainult sellega, et illusiooni puhul on olemas väline lähtepunkt, ainult iseäralikul viisil valesti mõistetud, nagu näiteks Goethe „Metshaldjas“. Põhjus — nimelt hingeline hädaseisund, on sama.

Veel üks juhtum selgitagu, kuidas hingeorgani loov jõud suudab hädaseisundis tekitada hallutsinatsiooni või illusiooni.

Mees väljapaistvast perekonnast, halva kasvatuses tõttu mitte midagi saavutanud, täitis üht alamat kirjutajak kohta. Ta oli kaotanud kõik lootuse saavutada tulevikus veel silmapaistvust. Koormavale lootusetusele lisandusid ümbruskonna etteheited, suurendades veel ta hingelist pinget. Ses olukorras andus ta joomisele, mis võimaldas unustust ja enese vabandust. Lühikese aja pärast tuli ta deliiriumidega haiglasse. *Deliiriumid* on olemuselt sugulased hallutsinatsioonidega. Teatavasti on joomahullustuse juures hallutsinatsiooni harilikem kuju hiirte või mustade loomade nägemine. Esineb ka teisi hallutsinatsioone, olenevalt patsiendi elukutsest. Meie patsient sattus arstide kätte, kes olid karmid alkoholivastased ja haiglas tarvitasid valju režiimi. Ta vabanes täielikult alkoholist, lahkus haiglast tervenenuks ja jäi kolmeks aastaks karskeks. Siis tuli ta haiglasse teiste hädadega. Ta jutustas, et alati nägevat oma töö juurde — ta oli nüüd mullatöeline — ilmuvat meest, kes irvitavat ta üle. Kord selle üle eriliselt vihastunud, võttis ta oma tööriista ja viskas ilmutuse pihta, et näha, kas peitub seal tõesti elav inimene. Kuju põikas kõrvale, tungis siis ta kallale ja peksis teda.

Selle juhtumi puhul ei saa enam rääkida tondist, hallutsinatsioonist, sest kujul olid olnud päris reaalsed rusikad. Seletus on lihtne: harilikult ta hallutsineeris, proovi tegi aga tõelise inimesega. Selgus, et mees, hoolimata alkoholist vabanemisest, oli langenud üha edasi. Ta oli kaotanud oma koha, välja tõugatud kodust ja elatus mullatöist, mida nii ta ise kui ka ta kodused pidasid madalaimaks tööks. Läbielatud hingeline pinge polnud kadunud. Alkoholist vabane mine, hoolimata määratust paremusest, oli jätnud teda siiski vaid ühe lohutuse võrra vaesemaks. Joomisele andudes võis ta oma esimesest elukutsest loobuda. Kui kodus tehti etteheiteid, et ta midagi ei suuda, näis talle vihjamine ta joodiklusele vähemhaavav kui osutamine ta võimetusele. Pärast tervenemist tuli tal jälle näkku vaadata tõelisusele ja olukorrale, mis polnud vähem raske ning rõhuv kui endine. Kui ta ka nüüd midagi ei saavutaks, poleks tal enam vabandust alkoholismigagi. Ses hingehädas ilmusid jälle hallutsinatsioonid. Ta oli jälle sisse elanud oma varasemasse seisukorda, ta vaatles asju nii, nagu oleks ta ikka veel joodik, ja väljendas sellega õigesti, et terve ta elu on rikutud joomisest ega või nüüd enam paremaks muutuda. Haigena võis ta loota vabastumist oma uuest vähelugupeetavast ja talle seetõttu vastumeelsest elukutsest, ilma ise selleks otsust tege mata. Ja nii püsis mainitud nähtus, kuni saabus abi ja ta läks haiglasse. Nüüd võis ta enesele lohutuseks öelda, et ta oleks saavutanud palju rohkem, kui ta poleks sattunud joomakire õnnetusse. Nii võis ta ikka veel kõrgel hoida oma enesetunnet. Mitte lasta seda vajuda, püsida veendumuses, et ta oleks võimeline suurteks saavutusteks, kui teda poleks tabanud see õnnetus — see oli talle palju tähtsam kui töö ise. Sellega oli ta saavutanud oma võimusuuna ja võis kinnitada, et teised pole temast paremad, vaid et tal ainult oli teel fataalne raskus, mida polnud võimalik

kõrvaldada. Selles meeoleolus, kus ta lohutavat vabandust otsis, tekkis temas otsekui päästjana ilmutus irvitavast mehest.

3. Fantaasia. Järgmine hingeorgani kunstiline saavutus on fantaasia. Selle jälgi võib leida kõigis käsitletud nähtustes. See on samataoline liikumisprotsess nagu nende hingeliste saavutuste juures, kus teatavad mälestused tõugati esiplaanile või kus moodustati kujutlused. Ka fantaasia juures moodustab olulise osa ettenägevus, mida liikuv organism loomusunniliselt peab omama. Fantaasiagi on seoses organismi liikuvusega ja pole ise muud kui üks ettenägevuse vorme. Kuna laste ja täiskasvanute fantaasiatest räägitakse kui päevaunenägudest, õhulossidest, siis on selge, et siin on tegu kujutlustega, mis käsitlevad tulevikku, mille poole suundub inimene ja mida ta omal kombel ette nähes püüab välja kujundada.

Lapsefantaasiate uurimisel selgub, et olulisem tegur neis on võimumäng, et neis peegelduvad auahnuse eesmärgid. Enamik fantaasiaist algab sõnadega: „Kui ma kord suureks saan“ ja muud sellist. Kuid leidub ka täiskasvanuid, kes ikka veel elavad nii, nagu saaksid nad kunagi suureks. Võimusuuna selge väljakujunemine näitab jälle, et hingeelu võib areneda ainult siis, kui on mingi eesmärk. Inimkultuuris on selleks eesmärgiks enda maksimumapanek. Neutraalsete eesmärkide juures ei püsita peaaegu kunagi, sest inimeste ühiselu saadab lakkamatu enesemõõtmise. Seejuures tekib üleolekuigatsus ja tarve püsida konkurentsivõidukana. Seetõttu on ettenägevuse vormid, mida leiame lapsefantaasiast, reeglipäraselt võimukujutelmad.

Nende kujutluste piiride, fantaasia suuruse jaoks ei saa asetada mingeid reegleid, või teiste sõnadega, siingi ei tohi langeda üldistamisse. Ülalöeldu kehtib suure hulga juhtude kohta, üksikuil juhtudel

see võib olla aga teisiti. On selge, et tugevamini arendavad oma fantaasiat need lapsed, kes vaatlevad reaalsel elu vaenulike silmadega, millise seisukohaga on harilikult seoses ka tugevam ettevaatuse pingutus. Nii on nõrkadel lastel, kellele elu pakub nii mõndagi halba, tugev fantaasia ja kalduvus fantaseerimiseks. Kaugemaks tulemuseks on sageli arengustaadium, milles fantaasia võetakse appi reaalelust väljahiilimiseks, kus fantaasiat kasutatakse reaalelu taunimiseks. Ta on siis selle inimese võimujoobumus, kes end välja on tõstnud elumadalusest.

Mitte ainult võimusuund ei avaldu fantaasias, vaid ka ühiskonnatundel on siin suur osa. Lastefantaasia pole peaaegu kunagi niisugune, et tas maksvusele pääseb ainult lapse võim, vaid see võim näib kuidagi olevat tarvitatud teiste kasuks. Sellised on näiteks fantaasiad, mille sisu tipneb sooviga olla päästja, aitaja, inimesile kahjuliku koletise võitja jne. Tihti fantaseeritakse, et ei olda pärit perekonnast, milles kasvatatakse. Hulk lapsi on veendunud, et nad põlvnevad õigupoolest teisest perekonnast, et ühel päeval selgub tõde ja tõeline isa (alati mingi kõrge isik) tuleb ning viib nad ära. See nähtus esineb enamasti laste juures, kellel on tugev alaväärsustunne, kes kannatavad puudust, alandust või oma miljöo külmust. Tihti avalduvad suurusideed juba lapse välises hoiakus, nad teevad, nagu oleksid nad juba täiskasvanud. On peaaegu haiglasi fantaasiamoodustisi, näiteks kui mõnele lapsele eriliselt meeldivad kõvakübarad ja suitsuotsad, või kui tüdrukud kavatsevad saada meesteks. Paljud tüdrukud eelistavad ses meelesolus käitumist või riietust, mis pigem sobiks poistele.

Leidub lapsi, kelle kohta kurdetakse, et neil on liiga vähe fantaasiat. See on kindlasti vale järeldus. Need lapsed kas ei väljendu või on siin teised põhjused, mille pärast võidakse koguni võidelda fantaasia tekkimise vastu. Võimalik, et laps nii saavutab tuge-

vustunde. Kramplikus tõelisusega kohastumise püüdes tundub fantaasia neile lastele ebamehelikuna või lapsikuna ja see tõrjutakse eemale. On juhtumeid, kus säärane eemaletõrje läheb liiga kaugele ja fantaasia näib puuduvat peaaegu täielikult.

4. **Unenäod (üldist).** Peale päevaunede on veel teine, väga vara esinev nähtus, mis avaldab suurt mõju. Need on unenäod. Üldiselt võib öelda, et neis esineb samasugune lapse unistamise meetod kui päevaunelmaiski. Vanad kogenud psühholoogid on vihjanud sellele, et inimese unenägede järgi on kerge paljastada ta iseloomu. Tõepoolest on unenägu nähtus, millega inimese mõtlemine kõigil aegadel on väga palju tegelnud. Nagu päevaunistused on nähtused, mis saadavad inimese tahet olla ettenägelik, nähtused, mis esinevad, kui inimene tegutseb oma tuleviku rajamiseks ja kindlustamiseks, nii on lugu ka unenägedega. Väljapaistev erinevus on ainult see, et päevaunistusist saab veel hädapärast aru, kuna unenägede juures seda juhtub väga harva. See mõistmatus on iseäralik kurioosum ja seepärast võidakse kergesti katsuda väita nende nähtuste üleariusust. Olgu kohe öeldud, et unenägedes avaldub jälle selle inimese võimujoon, kes seisab mingi küsimuse ees ja püüab seda omal viisil lahendada. Unenäod on meile suureks abiks hingeelu vaatlusel ja nende juurde pöördume veel tagasi.

5. **Sissetundmine.** Ettenägemise funktsiooni juures, mis liikuvaile organismidele on vältimatu, sest nad on alati asetatud tulevikuküsimuste ette, tuleb hingeorganile abiks veel võime tunnetada mitte ainult tõeliselt olevat, vaid ka aimata edaspidi saabuvat või teises inimeses toimuvat. Sellist võimet nimetatakse „sissetundmiseks“. Sissetundmis-võime on inimese juures äärmiselt tugevasti arenenud. See on nii laialdane nähtus, et seda võib leida igalt hingeelu alalt. Tingimuseks on ka siin ettenägelikkuse tarve; sest

kui mul on tarvidus kujutella, mõelda, kuidas toimiksin mingi küsimuse tekkimisel, siis olen sunnitud otsustama nende tundmuste üle, mis tekiksid praegu veel mitte valminud olukorrast. Sissetundmine tekib juba kellegagi kõneldes. On võimatu saada kontakti inimesega, kui ei tunta sisse ta olukorda. Erilise kunstilise väljakujunemise saavutab sissetundmine näidendi s. Sissetundmise nähtused esinevad ka juhtudel, kui inimest valdab omapärane tunne, märgates teist viibivat mingis hädaohus. Siin on sissetundmine mõnikord nii tugev, et tahtmatult tehakse tõrjeliigutus, ehkki ise ei olda otseselt hädaohus. Edasi on tuntud tagasitõmbeliigutus, mida tehakse käega, kui lastakse kukkuda klaas. Tihti võib keeglimängu juures jälgida, kuidas mõned mängijad tahavad otsekui kaasa teha kuuli liikumist, saadavad seda terve oma kehaga, nagu võiksid nii mõjutada ta jooksu. Samasugused nähtused on tunded, mis tekivad, kui nähakse kedagi puhastamas kõrgelasetsevat akent või kaasa elatakse kellegi kõnes takerdumine. Vaevalt saame teatris hoiduda kaasa tundmast ja mitmesuguseid osi oma sisemuses kaasa mängimast. Meie elamused on tihedaimas seoses sissetundmisega.

Võimalus tunda nii, nagu oldaks keegi teine, on seletatav ainult sünnipärase ühiskonnatundega. See on tõeliselt kosmiline tunne, kõige kosmilise sõltuvuse peegeldus, mis elab meis, mida me ei saa päriselt vältida ja mis annab meile võime sisse tunda väljaspool meie keha piire asetsevaisse asjusse.

Nagu ühiskonnatundel, nii on ka sissetundmisel mitmesuguseid astmeid, mida samuti võib jälgida juba lapsepõlvest. Mõned lapsed kohtlevad nukke nagu elavaid olendeid, samal ajal on teistel ainult huvi järele vaadata, mis on nende sees. Ühiskonnasuhete ärajuhtimine kaasinimesilt elutuile või väheväärtuslikele asjule võib inimese arengu viia täielikule luhtumisele. Loomapiinamine, mida nii tihti

näeb laste juures, on mõeldav kas ainult sissetundmise peaaegu täielikul puudumisel teise elava olavuse tundmusse, või ümberpöörduvalt — oletades taoteldud sissetundmist teise hirmu ning valusse. Edasi võivad sellised lapsed huvituda asjust, mis on tähtsusetud kaasinimeseks arenemise jaoks, nad ei hooli teiste huvidest ja mõtlevad vaid enestele. Kõik need nähtused olenevad sissetundmise väikesest määrast. Lõpuks võib sissetundmise puudumine viia täielikule keeldumisele koostööst ühiskonnaga.

6. Inimese mõju teisele inimesele (hüpnosis ja sugestioon). Küsimusele, kuidas üldse on võimalik mõjutada teist inimest, tuleb individuaalpsühholoogilisest seisukohast vastata, et ka siin on tegu kokkukuuluvusnähtustega. Kogu meie elu toimub eeldusel, et on võimalik vastastikune mõjutamine. Eriti rõhutatud on see teatavalt juhtudel, nagu õpilase ja õpetaja, vanemate ja laste, mehe ja naise vahekorras. Vastutulek teise mõjudele oleneb teatava määranii ühiskonnatundest. Mõjutatavuse aste oleneb aga ka sellest, kuivõrd mõjutaja näib arvestavat mõjutatava õigusi. Kestev mõju inimesele, kellele sellega tehakse ülekohut, on võimatu. Mõjutamine sünnib hõlpsamini, kui teine tunneb oma õiguse olevat hästi kindlustatud. See seisukoht on eriti tähtis kasvatuses jaoks. On võimatu soovitada või koguni teostada teissugust kasvatust. Meie seisukohta arvestav kasvatus on mõjuv seetõttu, et ta lähtub ürgseimast — kokkukuuluvustundest. Ta ei anna ainult siis tulemusi, kui teine sihilikult püüab vabaneda ühiskonnatunde mõjust. Aga ka see ei sünni nii kergesti, vaid eeldab pikka võitlust, mille jooksul kord-korralt on rebenenud sidemed ümbrusmaailmaga, nii et ollakse täis opositsiooni ühiskonnatunde vastu. Siin on igasugune mõjutamine raskendatud või võimatu ja inimene vastab igale mõjutamiskatsesele vastuaktsiooniga. (Opositsioonivaim.)

Seetõttu on loomulik, et lastel, kes tunnevad end ümbruskonna poolt kuidagi rõhutuina, on vähe võimet ning kalduvust kasvatajate mõjutuste järgimiseks. Küll esineb aga arvukaid juhtumeid, kus väline surve on nii tugev, et eemaldab kõik vastuseisu ja näilikult võetakse vastu ning järgitakse iga mõjutust. Kuid varsti võib veenduda, et sellele kuulusele ei või omistada mingit väärtust. Tihti esineb see nii grotesksel viisil, et muudab inimese võimetuks elu jaoks (pime sõnakuulmine), et inimene ootab kõigi vajalikkude sammude ja toimingute puhul ikka jälle käskimist. Liialdavas alistumises peitub suur hädaoht, sest tihti sirguvad neist lastest inimesed, kes kuulavad igäuhte ja käsu peale toimivad kuritöidki. Neil on eriti roimarijõukudes kohutav osa, sest nad on alati täidesaatvad käed, kuna jõugu juht hoidub enamasti kõrvale. Need inimesed ilmutavad uskumatult kaugeleküündivat kuulekust ja võivad ses koguni leida rahuldust oma auahnusele.

Piirdudes aga ainult normaalsete juhtudega, võime tähele panna, et kõige enam lasevad end mõjutada, mõista ja arvestada need, kelle ühiskonnatunne on kõige vähem vintsutatud, kuna halvim lugu on nendega, kelle tung ülespoole, igatsus üleoleku järele on saavutanud eriti kõrge määra. Tähelepanek kinnitab seda igapäev. Kui vanemad kaebavad oma lapse üle, siis väga harva pimedate kuulelikkuse pärast, vaid just sõnakuulmatuse üle. Selliste laste uurimine näitab, et nad püüavad välja kasvada oma ümbrusest, murdes võimaluse korral oma väikese elu normid, kuna nad eksliku kohtlemisega on tehtud ligipääsmatuks kasvatusvõtetele. Intensiivne võimupüüdlus seisab seega pöördvõrdelises vahekorras kasvatatavusega. Ja siiski on meie koduse kasvatuses eesmärgiks enamasti lapses auahnuse ülespiitsutamine ja suurusideede äratamine. Mitte just mõtlematusest, vaid seepärast, et kogu meie kultuuri läbib suurusidee tendents ja annab

sellesuunalisi tõukeid. Nii on perekonnas nagu kultuuriski esijoones tähtis, et üksik esineks erilise hiilgusega ja ületaks mingil viisil teisi. Edevuse peatükis näidatakse, kui sobimatu on see auahnusele kasvatamise meetod ja millistele raskustele nii võib sattuda hingeline areng.

Samataolises seisukorras kui need, kes tingimatu kuulekusega täidavad igat ümbrusmaailma nõudmist, on ka iga m e e d i u m. Tarvitseb vaid teostada otsus kord teatava aja jooksul teha kõik, mis nõutakse. Säärane nähtus on ka hüpnoosiks ettevalmistuste aluseks. Üldiselt võib siin tähendada järgmist: keegi võib öelda ja uskuda, et tal on tahe hüpnoosiks, kuid siiski võib tal puududa hingeline valmisolek alistumiseks. Ja võidakse ka päris otsustavalt keelduda ja siiski sisemiselt valmis olla alistumiseks. Hüpnoosis on tähtis ainult meediumi h i n g e l i n e hoiak, mitte tema sõnad või usk. Selle tõsiasi valesti mõistmisest on tekkinud suur segadus, sest hüpnoosis on enamasti tegu inimestega, kes näivad tõrkuvat ja lõpuks siiski alistuvad hüpnotiseerija nõudmistele. Sel valmisolekul võivad olla mitmesugused piirid, nii et hüpnoosi resultaadid on iga inimese juures isesugused. Mingil juhul ei olene aga hüpnoosile valmisoleku piir hüpnotiseerija tahtest, vaid meediumi hinge seadumisest.

Hüpnoos on oma olemuselt üks une liike. Mõistatuslik on ta vaid seepärast, et seda und tuleb tekitada, et ta järgneb alles teise käsule. Käsk aga mõjub ainult siis, kui ta tabab seda, kes on valmis teda vastu võtma. Nagu mainitud, on siinjuures otsustav meediumi isiksuse olemus ja areng. Ainult siis, kui keegi on arenenud nii, et ta kriitikata alistub teise mõjutamisele, on võimalik tekitada seda omapärast uneseisundit, mis rohkem kui loomulik uni võimaldab liikumisvõime väljalülitamist, niivõrd, et lõpuks võidakse käsuandja poolt mobiliseerida ka liikumistsentrumid.

Kõige kindlamini välja lülitatud on aga meie kultuuri jaoks tähtsaim hingeorgani saavutus — arvustusvõime. Meedium on n.-ö. pikendatud käsi, hüpnotiseerija organ, ja funktsioneerib tema ülesandel.

Enamik inimesi, kellel on kalduvus teisi mõjutada, peavad seda võimet, nagu üldse igasugust mõjutamisvõimalust, mingiks saladuslikuks fluidumiks, iseäralikuks jõuks, mis olevat neile omane. See põhjustab suuri pettusi ja telepaatide ning hüpnotiseerijate vastikuid liialdusi. Nende kohta peab ütleva, nad haavavad sel määral inimväärtust, et iga vahend oleks õigustatud nende tegevuse lõpetamiseks. Sellega pole öeldud, et nende poolt korraldatud nähtused põhineksid pettusel. Ei, inimolend on just nii väga kalduv alistumisele, et ta võib ohvriks langeda inimesele, kes esineb kõikvõimsuse poosis. Sest inimesed oma enamuses on tihti meeolus alistuda ilma kaalumata, tunnustada autoriteeti, lasta end petta ja sisse vedada, üldse kriitikata alistuda. See kõik loomulikult ei too korda inimkoosellu, vaid tekitab alistuvate pärastisi mässe. Ühelgi telepaadil või hüpnotiseerijal pole oma katsetega kauemat aega õnne olnud. Tihti oli nii, et ta sattus kellelegi inimesele, nn. meediumile, kes ta lihtsalt „sisse vedas“. Seda on kogunud juba tähtsad teadusmehed, kes meediumidele tahtsid lasta mõjuda oma jõudu. Mõnikord on ka segajuhumeid, kus meedium on n.-ö. petetud petis, osalt petab, osalt alistub. Aga jõud, mida näeme siin tegutsevat, ei kuulu kunagi hüpnotiseerijale, vaid on alati meediumi alistumissoov, see pole mingi nõiajõud, mis mõjub meediumile, vaid parimal juhul hüpnotiseerija petmiskunst. On aga keegi harjunud elama omaenda elu ja teiste väiteid mitte ilma kaalumata vastu võtma, siis loomulikult ei saa teda hüpnotiseerida ja ta ei ilmuta kunagi kummalisi telepaatilisi nähtusi. Sest kõik need nähtused on vaid pimedade kuulekuse ja nõrkustunde vili.

Samas seoses tuleb mainida ka sugestiooni. Selle olemust saab mõista alles siis, kui reastada ta üldisimas mõttes muljete hulka. On arusaadav, et inimene ei saa üksnes muljeid, vaid seisab ka nende mõju all. Muljete vastuvõtmine pole päris tähtsusetu, sest nad mõjuvad edasi. Ja kui nad on teise inimese nõudmised, veenmiskatsed, siis võib rääkida sugestioonist. Siis puutub see mingi mõjusa vaate muutmisse või kinnitamisega, mis selgesti esineb ta kandja juures. Raskem probleem algab õigupoolest asjaoluga, et inimesed reageerivad väljasttulevaile mõjutustele mitmesuguselt. Ka see mõju oleneb vastava inimese iseseisvuse määrast. Siin tuleb märkida kahte tüüpi. Ühed ülehindavad kergesti teiste arvamusi, hoolivad vähe enese vaadetest, olgu need siis õiged või valed. Nad väärtustavad liialt teiste isikute tähtsust ja sobitavad end kergesti nende arvamustele. Ärkvelsugestiooniks ja hüpnoosiks on nad eriti kohased. Teine tüüp võtab kõike väljasttulevat kuidagi solvamisena ja peab õigeks ainult enese arvamust, muretsemata tõe või ebatõe üle. Mõlemad tüübid kannatavad nõrkustunnet; teine tüüp sellist, mis ei talu midagi vastu võtta teiselt. Need inimesed satuvad enamasti kergesti konfliktile ja arvavad, et nad on eriti vastuvõtlikud teiste sugestioonile. Seda käsitust tugevdavad nad aga ainult selleks, et mitte muutuda vastuvõtlikuks, nii on nendega ka muidu raske midagi peale hakata.

V.

ALAVÄÄRSUSTUNNE JA MAKSVUSE- PÜÜDLUS.

1. Varase lapsepõlve olukord. Nüüd suudame mõista, et looduse poolt võõrasemalikult koheldud lapsed kalduvad elu ja inimeste suhtes võtma teissugust

hoiakut kui need, kes juba varakult on võinud kogeda olemasolu rõõme. Võib püstitada põhimõtte, et alaväärsete organitega lapsed kergesti mässuvad sellisesse võitlusse eluga, mis viib ühiskonnatunde kängumisele. Nii omandavad need inimesed kergesti šablooni enam tegelda iseendaga ja muljetega, mis nad jäta ümbrusele, kui et huvituda teiste asjust. Samasugune kui alaväärsete organite mõju, on ka nende väliste muljete mõju, mis koormavad last ja võivad tekitada vaenuliku hoiaku ümbruse suhtes. Juba teisel eluaastal võib nentida, et säärased lapsed ei tunne end teiste lastega võrdselt varustatuna, samaväärseina, samaõiguslikena, et luua nendega suhteid ja toimetada ühiseid asju. Paljudest ilmajäämistest tekkinud küündimatusetunne paneb neid rohkem kui teisi lapsi nõudma oma õigust. Kui mõelda, et õigupoolest iga laps on alaväärne elunõuete ees ja üldse ei saa püsida ilma lähedaste inimeste küllaldase ühiskonnatundeta, kui arvestada lapse kauakestvat väiksust ja abitust, mis vahendab talle muljet, et ta vaevu on eluga tasavägine, siis peab mõnana, et iga hingelise elu alguses seisab suurem või väiksem alaväärsustunne. See on ergutav jõud, millest lähtuvad ja arenevad kõik lapse püüdlused, jõud, mis nõuab seesugust eesmärki, mille saavutamise tulevikus laps ootab oma elule rahuldust ja kindlust, jõud, mis sunnib valima selle eesmärgi saavutamiseks kohast teed.

Sellel lapse omapärasel seisukohavõtul, mis tihedalt on seotud ja kaasa mõjutatud ta orgaanilisist võimeist, põhineb ta kasvatatavuse alus. Seda vapustavad eriti kaks momenti. Esimene on liiga tugev ja kestvamalt püsiv alaväärsustunne, teine on eesmärk, mis ei pea tagama enam mitte ainult rahuldust, kindlust, samaväärsust, vaid seisab püüdmises võimu järele, mis peaks viima üleolekule ümbrusmaailma suhtes. Need indiviidid jäävad ka edaspidi samale

teele. Nende kasvatatavus on raskendatud, kuna nad igas olukorras tunnevad ennast tagaplaanile asetatuna, looduse poolt ebasoodustatuina ja tihti näevad ka — õigusega või mitte — end varju asetatuina inimeste poolt. Kui põhjalikumalt läbi näha kõiki neid suhteid, siis võib mõista, millise sunnipärasusega teostub selline vildak, vigaderikas areng.

See hädaoht varitseb õigupoolest igat last, sest kõik lapsed on sääraseis olukorris. Iga laps, kasvades täiskasvanute seas, kaldub vaatlema ennast kui väikest ja nõrka, hindama ennast kui küündimatut, kui vähemväärsset. Sellises meeolus ta ei usu, et suudab lahendada temale asetatud ülesandeid nii libedalt ja veatult, nagu talt oodatakse. Enamasti juba siinkohal algavad kasvatusvead. Lapselt liiga palju nõudes surutakse talle veel selgemini teadvusse ta tühisuse tunne. Mõnede laste tähelepanu juhitakse koguni kehvvalt nende vähesele tähtsusele, nende väiksusele ja väheväärsusele. Teisi lapsi kasvatatakse jälle kui mängukanne, kui lõbuesemeid, või neile vaadatakse kui varandusele, mida eriti hästi peab hoidma, või jälle kui koormavale ballastile. Tihti esinevad need püüdlused ka koos — kord ühelt, kord teiselt poolt tehakse last teadlikuks, et ta on täiskasvanuile lõbuks või tüliks. Sügav alaväärsustunne, mis sellisel viisil lastes arendatakse, võib meie elu teatud omapärasuste tõttu edaspidi veelgi süveneda. Siia kuulub harjumus last mitte tõsiselt võtta, talle mõista anda, et ta pole mitte midagi, et lapsel pole mingeid õigusi, et tal tuleb taanduda täiskasvanute eest, et ta peab olema vagusi jne. Seda, mis selles vahest tõsi on, võidakse lapsele pakkuda nii ebadelikaatselt, et on mõistetav nende ärritumine sel puhul. Ka kasvab lugematu hulk lapsi üles alatises kartuses, et kõik, mida nad üritavad, välja naerdakse. Ebakomme, lapsi naerda, on lapse arengule kõigiti kahjulik. Selliste

inimeste väljanaermis-kartust võib jälgida nende elu raugaeani. Samuti on väga kahjulik kalduvus lapsi mitte tõsiselt võtta sel moel, et neile ebatõtt öeldakse, nii et nad tihti hakkavad kahtlema oma ümbruse ja elu tõsiduses. On juhtumeid, kus lapsed esimesil koolipäevil naeratades pingis istuvad, lõpuks heal juhul seletavad, et nad tervet seda kooliasja üldse tõsiselt ei võta, vaid peavad seda vanemate naljaks.

2. Alaväärsustunde ületamine, maksvuse ja üleoleku taotlus. Alaväärsuse, küündimatuse, kindluse-tuse tunded on need, mis sunnivad elus asetama eesmärgi ja aitavad seda kujundada. Juba esimesil lapsepõlve päevil ilmneb enda esiplaanile asetamine, vanemate tähelepanu enesele juhtimine, koguni sun-dimine. Need on inimese ärganud maksvusetaotluse esimesed märgid. Püüe maksvusele areneb alaväärsus-tunde mõjul ja viib lapse sellise eesmärgi püstitami-sele, mille juures ta tundub üle olevat ümbrusmaa-ilmast.

Üleolekusihi asetust ja kujunemist määrab ühis-konnatunde suurus. Meie ei või otsustada ei ühegi lapse ega täiskasvanu üle, kui me ei võrdle ta võimu-ning üleolekupüüdu ta ühiskonnatundega. Eesmärk püstitatakse nii, et selle saavutamine võimaldab üle-oleku tundmist või enese isiksuse ülendamist seevõrd, et elu tundub elamisväärt. Sama eesmärk annab ka tajumustele nende väärtuse, juhib ja mõjutab tunne-tusi, vormib kujutlusi ja suunab loovat jõudu, mil-lega loome kujutlusi ja kujundame või eemaldame mälestusi. Ja kui mõelda, et isegi mitte aistingud pole absoluutsed suurused, vaid samuti mõjutatud hingeelu sihipüüdlusest, kui edasi silmas pidada, et meie tajumuste valik alati järgib mingit salajast plaani, et kujutlused samuti ei sisalda absoluutseid väärtusi, vaid on mõjutatud samast eesmärgist, et me edasi iga elamust püüame võtta nii, et ta sobiks selle eesmärgiga, siis on arusaadav, et ka siin jääb kõik

suhteliseks ja säilib vaid paiste kindlasti püsivaist väärtusist. Oletuse mõttes võtame mingi kindla punkti, mida tegelikult siiski pole. See oletus, õigupoolest tingitud inimese hingeelu puudulikkusest, sarnaneb paljude katsetega teaduses ja elus, nagu umbes sellega, mis maakera jaotab meridiaanideks, mida samuti tõeliselt pole, kuid mis oletustena omavad suurt väärtust. Kõigi hingeliste fiktsioonide juures on meil tegu järgmist liiki nähtustega: me võtame omaks mingi kindla punkti, ehkki lähemal vaatlusel peame veenduma, et seda pole. Teeme seda aga ainult, et orienteeruda elu kaoses, et saada midagi arvestatavat. Kõik, aistingutest alates, asetame meie poolt arvestatavasse alasse, milles võime tegutseda. See on paremus, mida inimese hingeelu vaatlusel pakub hinge kindlasti püsiva eesmärgi oletus.

Nii areneb sellest individuaalpsühholoogia kujutlusteriingist heuristiline meetod: esmalt vaadelda ja mõista inimese hingeelu nii, nagu oleks see eesmärgi asetamise mõjul kasvanud sünnipäraseist võimeist oma hilisema olukorrani. Meie kogemused ja muljed kinnitavad aga veendumust, et heuristiline meetod on midagi enam kui uurimuse abivahend, et ta oma põhialustes suurel määral kattub hingelise arengu tõeliste sündmustega, mis osalt kogetakse teadlikult, osalt on järeldatavad teadvusetust. Hinge sihipüüdlikkus pole mitte ainult meie vaatlusvorm, vaid põhitõik.

Küsimus, kuidas soodsaimalt tõkestada ja vastu astuda isikliku võimu püüdlusele, sellele inimkultuuri silmatorkavaimale pahele, on seepärast raske, et ajal, mil tekib see püüdlus, on raske teha lapsele midagi mõistetavaks. Selguse loomise ja vigase arengu parandamisega võib alata alles palju hiljem. Siiski võimaldab kooselu lapsega igas lapses peitu-

vat ühiskonnatunnet kujundada nii, et võimutung ei muutu ülekaalukaks.

Edasine raskus on see, et ka juba lapsed ei räägi oma võimupüüdest päris avalikult, vaid katsuvad seda salaja tegevusse asetada, teeseldes heatahtlikkust ja õrnu tundeid. Häbelikult hoiduvad nad, et neid ei tabataks võimutaotluselt. Tõkestamatu võimupüüdlus tekitab lapse hingeelu arengus mitmesuguseid väärustusi, nii et üliteravnenud kindluse- ja võimutungi tõttu võib julgusest areneda jultumus, kuulekusest argus, õrnusest kavalus, et viia teist järeleandmisele, kuulekusele ja alistumisele. Nii võivad kõik iseloomujooned saada oma nähtava loomuse kõrval veel lisanduse kavalast üleolekuihast.

Teadliku kasvatuse teadlikuks või mitteteadlikuks impulsiks on aidata last ta kindlusetusest välja, varustada teda elu jaoks osavusega, teadmustega, koolitatud arusaamisega ja huviga kaasinimeste vastu. Kõiki neid võtteid, kust küljest nad ka ei tule, peab kõigepealt mõistma kui katseid kasvavale lapsele uute teede loomiseks, millel ta võiks vabaneda oma kindlusetus- ja alaväärsustundest — kujundada need tunded talutavaks.

Kindlusetus- ja alaväärsustunde mõjuaste oleneb peamiselt lapse arusaamisest. Kindlasti on alaväärsustunde objektiivne aste oluline ja annab ennast lapsele tunda. Ei või aga lapselt loota selle õiget hindamist, niisama vähe kui täiskasvanuiltki. Sel põhjusel suurenevad meie äratundmiskaskused tohutult. Mõni laps kasvab nii komplitseeritud olukorras, et eksimine oma kindlusetus- ja alaväärsustunde määras on peaaegu endastmõistetav. Teine laps suudab aga paremini hinnata oma olukorda. Üldiselt peame aga jälgima lapse tundeid, mis ikka vangub, kuni lõpuks jõuab mingisuguse kindlaskujunemiseni, mis väljendub enesehinnangus. Vastavalt selle tulemustele kujuneb

kompensatsioon, hüvitav täiendus, mida laps otsib oma alaväärsustundele, ja selle kohaselt toimub ka ta eesmärgi asetus.

Kompensatsioonipüüu hingeline mehhanism, millele vastavalt hingeorgan alati püüab hüvitada piinavat alaväärsustunnet, omab analoogiat orgaanilises elus. On kindlaks tehtud, et elule tähtsad organid, kui nad osutavad mingit nõrkust, niivõrd kui nad on veel eluvõimelised, püüavad nõrkusi vastustada jõudluste erakordse rohkendamisega. Nii töötab süda vereringvoolu ähvardavate raskuste juures tugevdatud jõududega. Ta koondab selle jõu kogu organismist, seejuures suurenedes ja kasvades mahuni, mis on suurem normaalselt töötava südame omast. Samuti püüab hingeorgan väiksuse, nõrkuse ja alaväärsustunde survele ägedate pingutustega saada nende tunnete üle peremeheks ja neid kõrvaldada.

On nüüd alaväärsustunne eriti rõhuv, siis tekib hädaoht, et laps, kartes oma küündimatust tulevases elus, ei rahuldu üksnes hüvitusega, vaid püüab saavutada veel rohkem (üle kompensatsioon). Püüd võimu ja üleoleku järele muutub üliteravaks ja haiglaseks. Sellised lapsed ei rahuldu oma elu hariikkude suhetega. Vastavalt kõrgele eesmärgile valmistuvad nad suuriks, silmapaistvaiks sammudeks. Erilise tõtlikkusega, tugevate impulssidega, mis kaugelt ületavad harilikud mõõted, hoolimata ümbrusest, püüavad nad oma positsiooni kindlustada. Sel viisil muutuvad nad iseäralikuks, tungivad segavalt teiste inimeste ellu ja sunnivad neid loomupäraselt asuma kaitsele. Nad on kõigi ja kõik on nende vastu. Iga kord ei pruugi kohe minna kõige halvemini. Nii sugune laps võib kaua liikuda teedel, mis väliselt näivad normaalseina. Auahnus, iseloomujoon, mis talle sellel teel kõige enne külge kasvab, võib avalduda selles viisil, et laps ei satu avalikku konflikti teistega. Ometi leitakse, et ta sammud ei ole õigeks rõõmuks

kellelegi ega tõeliselt kasulikud, kuna tema tee näib vastuvõtmatu meie kultuurile. Sest auahnusega, mida nad lapsena ei oska viljakalt juhtida ja tegevusse panna, vaid harilikult liialdavad, astuvad nad häirivalt teiste inimeste teele. Tavaliselt seltsivad sellega hiljem veel teised nähtused, mis sotsiaalse organismi raamides, nagu seda peab olema inimühiskond, tähendavad juba vaenulikkust. Siia kuuluvad kõigepealt edevus, kõrkus ja püüd olla iga hinna eest teistest üle — nähtus, mis võib avalduda ka selles, et indiviid ise ei püüa sugugi kõrgemale, vaid rahuldub teise vajumisega. Siis on talle oluline ainult veel distants, võimalikult suurem erinevus enese ja teiste vahel. Säärane suhtumine ellu pole üksnes ümbrust häiriv, see annab ennast ebamugavalt tunda ka nende nähtuste kandjale, kuna nad täidavad teda nii väga elu varjukülgedega, et talle sellest ei võrsu mingit õiget elurõõmu.

Eriliste jõupingutustega, mille läbi need lapsed tahavad üle kasvada teistest, asetuvad nad vastuollu inimestele kohustuslike ühiste ülesannetega. Kui selliste võimuiharate tüüpi võrrelda ühiskondliku inimese ideaaliga, võib mõningate kogemuste järel saavutada sellise hindamisoskuse, mis võimaldab ligikaudu kindlaks teha, kui kaugelt on inimene eemaldunud ühiskonnatundest.

Ja nii tohib küll inimesetundja pilk, kuigi suurima ettevaatusega, langeda kehalistele ja hingelistele puudustele, mis talle näitavad, et siin on toimunud hingeelu raskendatud areng. Seda silmas pidades, niivõrd kui oleme enestegi ühiskonnatunnet küllaldaselt arendanud, oleme teadlikud, et me oma vaatlusega ei või tuua mingit kahju, vaid ainult kasu. Kõigepealt seega, et me mingi väärkujundi või ebasümpaatse iseloomujoone kandjat ei tee vastutavaks ta loomuse pärast, vaid kaitseme viimse piirini ta õigust olla oheldamatu. Oleme teadlikud ühisest süüst, mis on

maksev meie kõigi kohta, kuna me pole küllaldaselt hoolitsenud nende eest, tehes end seega kaassüüdlaseks sotsiaalses viletsuses. Lähtudes sellest seisukohast võime vähendada oma süüd ja kohelda sellist inimest mitte enam kui inimsoo jätet, degeneratsiooniprodukti. Peame alles looma talle vabamat arengut võimaldava atmosfääri ja tegema talle kergemaks hinnata ennast ümbrusmaailmaga suhtlemises samaväärsena. Meenutades, kui ebameeldivalt puudutab meid sagedasti sellise inimese nägemine, kelle sünnipärane alaväärsus on juba väliselt nähtav, siis võime mõõta, millist kasvatustööd tuleb meil teha eneste juures, et jõuda kokkukõlla ühiskonnatunde absoluutse tõega, ja seda, kuipalju kultuur on võlgu jäänud sellisele inimesele. Just inimesed, kes tulevad maailma alaväärsete organitega, kogevad kohe elu karmust, millest säästetakse teised, ja arendavad kergesti endale pessimistliku maailmavaate. Samas seisukorras on ka kõik need lapsed, kelle juures mingi organi alaväärsus pole küll nii märgatav, kes aga samuti, õigusega või õigustamatult, tunnevad alaväärsust. Eriliste situatsioonidega, näiteks karmide kasvatusmeetoditega, võib seda tunnet niivõrd suurendada, et tulemused on samasugused kui organite alaväärsuse puhul. Nad ei vabane enam varajases lapsepõlves hinge aetud okkast, kord kohatud külmus kohutab nad edasistest lähenemiskatseist ümbrusele ja nad usuvad end olevat armutus maailmas, millega kontakt on võimatu.

Näide: Keegi patsient on alati rusutud nagu mingist koormast ja rõhutab oma suurt kohuse- ja oma tegude tähtsuse teadvust. Naisega on tal halvim suhe, sest mõlemad pooled võitlevad üleoleku pärast. Järgnevad tülid, vastastikused etteheited üha teravnevad ja raskenevad, kuni rebeneb seos ja kooselu pole enam võimalik. Kahtlemata oli see inimene säilitanud osa ühiskonnatunnet. Kuid see, mida ta võis pakuda oma naisele, sõpradele ja ümbruskonnale, oli tõkestatud tungi läbi mängida üleolijat.

Oma eluloost jutustab ta järgmist: kuni seitsmeteistküm-
nenda eluaastani oli ta kehaliselt täiesti arenemata. Tal oli
poisikese hääl, habemekasv puudus ja suuruse poolest kuu-
lus ta väikseimate hulka. Praegu on ta 36-aastane. Midagi
märgatavat pole ta juures, ta väline mehelik kuju on lait-
matu. Loodus on toonud talle kõik, millest ta oli kuni seits-
meteistküm-
nenda eluaastani ilma jäänud. Ta oli kaheksa
aastat kannatanud arengu katkestuse pärast ega teadnud, et
see jälle iseenesest kaob. Teda piinas mõte, et ta jääb keha-
liselt maha ja on eluaeg laps. Juba tookord ilmn-
esid kaldu-
vused selleks, mis hiljem muutus nähtavaks. Kellegagi
kokku juhtudes katsus ta kohe selgeks teha, et ta pole mingi
laps, nagu näib. Ta näitas ennast tähtsana, tarvitades enese
ettenihutamiseks kõiki liigutusi ja väljendusvahendeid. Nii
tekkisid aja jooksul ta juures praegu märgatavad omadused.
Ka oma naisele katsus ta vahetpidamata selgeks teha, et ta
on õigupoolest suurem kui see arvab, ja et talle seega peaks
osaks langema praegusest rohkem tähtsust. Naine, olles
samataoliselt arenenud, tõendas aga, et mees on õigupoolest
tühisem kui oletab. Sel kombel ei võinud tekkida mingit
sõbralikku suhet, ja abielu, milles juba kihluse ajal olid
ilmnenud lõhed, purunes täiesti. Ühtlasi purunes aga ka
selle inimese niikuinii juba tugevasti nõrgestatud isetead-
vus, ja ebaõnnestumisest raskesti vapustatud, tuli ta arsti
juurde. Arstiga ühiselt tuli tal nüüd harrastada inimese-
tundmist, et mõista, millise vea oli teinud. Eksitus oletata-
vast alaväärsusest läbis tervet ta elu.

3. Juhtjoon ja maailmapilt. Sääraseid uurimusi
toimetades on soovitatav seos kujundada nii, nagu
läbiks mingi joon inimese toiminguid, alates ta
lapsepõlvemuljeist kuni praeguse seisundini. See
õnnestub paljudel juhtudel. Nii saame liikumis-
joone, millel kavakindlalt toimub inimese elu
lapsepõlvest saadik. Mõnedel jääb ehk mulje, nagu
oleks see katse vähetähtsustada inimese saatust, nagu
kalduksime salgama vaba kaalutlust, enese
saatuse sepaks olemist. Viimane on tegelikult õige.
Sest tõeliselt mõjuv on ikkagi inimese liikumisjoon,
mille kujunemine allub küll teatud modifikatsioonidele,
kuid mille peamine rütm, vorm, energia ning
mõte püsivad lapseast peale kindlaina ja muutuma-

tuina, seoses lapsega ümbrusega, mis hiljem vahetub inimühiskonna suurema ümbrusega. Inimese elulugu tuleb ikka jälgida ta varasemasse lapsepõlve, sest juba imikuea muljed juhatavad lapsele kindla suuna ja panevad teda kindlaks kujunenud viisil vastama eluküsimustele. Selleks vastuseks tarvitatakse kõiki lapse poolt ellu kaasa toodud avaldumisvõimalusi, ja surve, millele ta on alluv juba imikueas, mõjutab primitiivselt ta eluvaatlust, ta maailmapilti.

Seega pole üllatav, et inimesed õigupoolest ei muutu imikueast saadik oma ellusuhtumuses, kuigi nende väljendused väga erinevad lapsega omadest. Seepärast on tähtis juba imik tuua niisugustesse oludesse, kus tal on raske saada ekslikku elukäsitust. Tähtis on siin peamiselt ta orgaanilise koostise jõud ja vastupanuvõime, lapse sotsiaalne seisund ja kasvataja erilaad. Kuigi alguses järgnevad vastused vaid automaatselt, reflektorselt, muutub lapse käitumine varsti otstarbekaks, nii et enam puuduse või külluse välised tegurid ei põhjusta ta kannatusi ja õnne, vaid et ta hiljem suudab enese jõuga vabastuda nende tegurite survest. Maksvustungis püüavad need lapsed põigelda kasvatajate survest ja muutuvad nii vastasmängijaiks. See sündmus langeb nn. minaleidmise aega, aega, kus laps hakkab enesest rääkima mina-vormis. Sel ajal on laps juba teadlik oma püsivast vahekorrast ümbrusega, mis ebanetraalsena sunnib last võtma seisukohta ja suunama oma suhteid tema vastu nii, kuidas nõuab seda lapse maailmapildi mõttes käsitatud heaolu.

Arvestades inimese hingeelu sihipüüdlikkust, selgub iseenesest, et liikumisjoont tuleb pidada hävimatult ühtluse eriliseks tunnuseks. Liikumisjoon võimaldab mõista inimest kui ühtsat isiksust, mis tähtis on eriti juhul, kui inimese avaldusliigutused osutavad näilikkudele vasturääkivust. Mõnede laste käitumisviis koolis on täiesti vastandlik nende käitumisele kodus.

Ka muidu elus kohtame inimesi, kelle iseloomujooned esinevad näilikult nii vasturääkival kujul, et kergesti võib eksida nende tõelises loomuses. Samuti võivad kahe inimese avaldusliigutused väliselt täiesti sarnaneda, lähemal uurimisel aga osutada liikumisjoonte poolest nii erinevaks, et üks on teise täielik vastand. Kui kaks teevad üht ja sama, siis pole see veel seesama; kui aga kaks sama ei tee, võib see ikkagi olla seesama.

Hingeelu nähtusi tuleb nende paljutähenduslikkuse tõttu vaadelda mitte üksikult, isoleerituina, vaid just seoses üksteisega ja kui kokkukõlalisi, suunatud ühisele eesmärgile. Oluline on tähendus, mis on mingil nähtusel inimese kohta seoses kogu ta eluga. Alles oletus, et kõik tema juures ilmnev kuulub ühtlase suuna juurde, tasandab meile teed inimese mõistmiseks.

Olles taibanud, et inimese mõtlemine ja tegutsemine alluvad sihipüüdlusele, on finaalselt tingitud ja suunatud, mõistame ka, et suurimaks võimalikuks veaallikaks indiviidile on asjaolu, et ta kõiki triumfe ja muud edu elus seob enese omapäraga ja kasutab oma individuaalse šablooniga, juhtjoone kindlustamiseks. Võimalik on see seepärast, et inimene jätab kõik kontrollimata, võtab vastu ja hoiab teadvuse ja teadvusetuse hämaruses. Alles teadus võib seda valgustada ja võimaldada terve protsessi mõistmist, käsitamist ja lõpuks ka muutmist. Lõpetame oma selgitused selle punkti kohta näitega, milles katsume ühtlasi iga üksikut nähtust saavutatud individuaalsühholoogiliste tunnetuste abil selgitada ja analüüsida.

Keegi noor naine teatab end patsiendina ja kaebab võitmatu rahulolematuse pärast. Selle põhjuseks peab ta olukorda, et ta päevad läbi on koormatud igasuguste töödega. Väliselt on ta käre olemusega ja rahunute silmadega; ta kaebab, et teele või mingi ülesande kallale asudes valluta-

vat teda suur rahutus. Naise ümbruskonnalt kuuleme, et ta võtvat kõike liiga raskesti ja näivat oma tööde koorma all kokku varisevat. Üldiselt jääb mulje, et ta peab kõike väga tähtsaks, nähtus, mis on omane paljudele inimestele. Iseloomustavana jutustab keegi ta ümbruskonnast, et see naine olevat „alati teinud veidrusi“.

Uurides kalduvust pidada oma kohustusi eriliselt raskeks ja tähtsaks ja kujutelles, mida tähendab selline käitumine mingis inimrühmas või abielus, ei suuda me tõrjuda muljet, et see kalduvus on nagu mingi üleskutse ümbruskonnale selleks, et keelduda edasistest koormamistest, kuna hädavajalikkudegi töödega ei saadavat enam valmis.

Senised teadmised patsiendi kohta pole veel küllaldased. Peame teda viima edasiste teadete avaldamisele. Selliste uurimuste juures tuleb toimida vastava delikaatsusega, suurstlemiseta, mis patsiendi juures kutsuks kohe esile võitlusseisundi; parem on esitada küsimusi oletamisi. Kõnelusse sattudes võib aegamisi ta olemuse, ta käitumise põhjal vihjata, et ta tahab kellelegi teisele, tõenäoliselt oma mehele mõista anda, et ta ei talu rohkem koormaid, vaid pälvib ettevaatlikku kohtlemist ning õrnust. Edasi võib tunda ja tähendada, et kõik see on saanud millestki alguse ja tõuke. Meil õnnestub teda viia nõustumisele, et ta aastate eest on üle elanud aja, kus ta midagi koges, mis polnud kaugeutki õrnus. Nüüd mõistame juba paremini ta käitumist kui tähelepanunõude toetamist ja püüdlust vältida olukorra tagasipöördumist, kus võidi haavata ta igatsust soojuse järele.

Meie arvamust kinnitab järgmine teade. Patsient jutustab oma sõbratarist, kes mitmes suhtes olevat tema vastand ja elavat õnnetus abielus, millest tahtvat vabaneda. Kord kohtas ta sõbratari, kui see parajasti raamatut käes hoides igava häälega tähendas oma mehele, et ta ei tea, kas jõuab lõunaga õigeaegselt valmis, ärritades selle tähendusega meest ägedasti arvustama oma naise loomust. Selle juhtumi kohta lisas meie patsient: „Seda õigesti kaalutelles leian oma meetodi olevat ikkagi palju parema. Mulle ei saa kunagi teha selliseid etteheiteid, sest ma olen ometi hommikust õhtuni tööga ülekoormatud. Kui ma ka ei saa lõunasööki õigeaegselt valmis, ei tohi keegi mulle midagi ette heita, sest mu aeg on täis tõttamist ja alatist ärevust. Ja sellest meetodist peaksin nüüd loobuma?“

On selge, mis toimub ta hingeelus. Võrdlemisi süütu kombel tehakse katset teatud ülevõimu saamiseks, igast etteheitest pääsemiseks, õrna kohtlemise saavutamiseks. Ja et see õnnestub, ei näi nõue sellest loobumiseks õigesti taibata. Naise käitumise taga peitub aga muudki. Üleskutset

õrnusele ei saada teha kunagi küllalt tungivalt. Nii tekivad sellega seoses mitmesugused vastakad nähtused. Saadakse kahju, ei leita midagi, tekib segadus, pinevus, mis valmistab naisele peavalu, ei lase tal rahulikult magada. Ikka jälle on tal mure, mis paistab talle hiigelsuurena ja mida ta veelgi suurendab, et asetada oma pingutusi soodsasse valgusesse. Saadetud küllakutse on talle juba raske asi. Selle täitmiseks vajatakse suuremaid ettevalmistusi. Väiksemgi toiming näib ülemääraselt suur, ja nii on külastus raske, ettevalmistusteks tunde ja päevi nõudev töö. Sellisel juhul võib kaunis kindlasti arvestada äraütlemist või vähemalt hiljaksjäämist. Seltskondlikkus ei ületa selle inimese elus teatud piire.

Kahe inimese vahekorras, nagu abielu, on terve hulk suhteid, mida üleskutse õrnusele asetab erilisse valgusesse. Võib-olla, et mees oma elukutse tõttu peab viibima eemal, omab sõprusringe, peab tegema ka üksinda külaskäike või ilmuma ühingute istungeile. Kas ei haavaks see õrnuse- ning tähelepanunõuet, kui ta neil juhtudel jätab naise üksinda koju? Esimesel momendil kaldume võib-olla — ja tegelikult väga sagedasti — nõustuma, et abielu õigustab teise poole köitmist kodu külge nii tugevasti kui võimalik. Nii sümpaatsena kui see nõue osalt näibki, tegelikkus näitab, et see elukutsega inimesele tähendaks võitmatut raskust. Segadused on siis vältimatud ja võib juhtuda, et mees, tahtes pärast ukse sulgemist ettevaatlikult ja tagasihoidlikult läheneda oma voodile, leiab naise veel ärkvel, teda vastu võtmas etteheitva ilmega. Siin ei esita me enam teisi sellelaadilisi, küllalt tuntud olukordi. Ei tohi unustada, et erilise õrnuse nõudlus võib võimaluse korral valida ka teise tee. Meie juhul toimub see sündmus harilikult nii: peab mees veetma õhtu väljaspool kodu, siis seletab talle naine, mees minevat nii harva seltskonda, et seekord ei tohtivat ta tulla liiga vara koju. Öeldud küll naljatavas toonis, sisaldavad ta sõnad siiski tõsise tuuma. See käitumine näib vastu rääkivat seni joonistatud pildile. Lähemal vaatlusel aga selgub ühtelangevus. Naine on nii tark, et ta isegi sellele mõtlemata ei toimi liiga karmilt. Ta on ka väliselt igas suhtes äärmiselt armastusväärne. Meie juhtum iseenesest on täiesti laitmatu ja paelub meid vaid psühholoogiliste huvide tõttu. Naise sõnad mehele tähendavad tõeliselt seda, et nüüd on n a i n e see, kes dikteerib. T e m a sallimisega on hilistumine lubatud, kuna ta oleks äärmiselt solvunud, oleks mees seda teinud omal algatusel. Ta väljendus mõjub nagu kogu asja looritamine. Nüüd on tema juhtiv pool ja mees, kuigi täites vaid seltskondlikku kohustust, on muutunud sõltuvaks naise soovist ja tahtest.

Ühendades erakordse õrnusenõude meie uue arusaamisega, et see naine talub vaid enese poolt kästut, selgub järsku, et selle naise kogu elu peab läbima tohutu tung mängida ikka esmajärgulist osa, säilitada ikka oma üleolekut, mitte ühegi etteheite läbi kaotada oma seisundit, olla alati oma väikese ümbruse keskpunkt. Selle joone leiame temas igas olukorras. Näiteks majateenija vahetamise puhul. Ta satub suurimasse ärevusse, ilmselt muresse, kas ta ka uue teenija puhul suudab säilitada tavalist võimu. Sama lugu esineb, valmistudes väljaminekuks. Elada ringis, kus ta võim näib tingimatult kindlustatud, on midagi muud kui lahkuda kodunt, minna „võõrsile“, tänavale, kus korraga miski ei alistu ta taatele, kus tuleb hoiduda igast sõidukistki — mängida seega hoopis tähtsusetut osa. Selle pinevuse põhjus ja tähendus selgub meile vast siis, kui mõtleme, millist võimuküllust nõuab see naine kodus.

Sellised nähtused esinevad sagedasti nii sümpaat-sel kujul, et ei teki üldse mõtet, et inimene kannatab. Kuid see kannatus võib saavutada kõrge määra. Kujuteldagu niisugust pinevust suurendatuna. On inimesi, kes kardavad tarvitada koguni trammi ja raudteed, kuna neil puudub seal enese tahe. See kartus võib küündida isegi niikaugele, et need inimesed ei taha lõpuks üldse enam lahkuda kodunt — nagu see on lagedakartuse ¹⁾ puhul.

Käsiteldav juhtum on oma arengu poolest õpetlik näide lapsepõlvemuljete ikka korduvast järeelmõjust inimese elus. Ei või salata, et sel naisel on enese seisukohast lähtudes õigus. Sest kui keegi seab ja suunab oma elu nii, et lakkamatu intensiivsusega taotella soojust, austust ja õrnust, siis pole sugugi halb vahend esineda ülekoormatuna ja ärritatuna. Nii õnnestub hoiduda igasugusest arvustusest ja saab kohustada ümbruskonda mahedasti keelama, aitama ja vältima kõike, mis võiks häirida selle inimese hingelist tasakaalu.

Patsiendi elust kuuleme, et ta juba koolis, mitte suutes lahendada ülesandeid, sattus erakordsesse ärevusse ja sundis sellega õpetajat kohtlema teda õige õrnalt. Sellele lisab ta ise järgmist: ta oli vanim kolme õe-venna seas — talle

---

¹⁾ Lagedakartus (Platzangst) — liik närvihaigust, kus haige kardab minna üle lageda koha. Toim. täh.

järgnes vend ja siis jälle õde. Vennaga oli alati võitlusi. Vend näis talle eelistatuna ja eriti vihastas teda, et venna koolisaavutusi jälgiti alati suure tähelepanuga. Tema aga, olles alguses hea õpilane, kohtas oma heade tulemustega sellist ükskõiksust, et ta seda vaevu talus ja lakkamatult juurdles, miks siin mõõdeti ebavõrdse mõõduga.

Mõistame juba, et tüdruk taotles üheõiguslust, et tal juba lapsepõlvest oli tugev alaväärsustunne, mida ta katsus tasandada. Koolis tegi ta seda seega, et muutus halvaks õpilaseks. Halva koolieduga püüdis ta võita venda, mitte mingi kõrgema moraali mõttes, vaid lapselikust meelest, et juhtida endale eriti tugevasti vanemate tähelepanu. Natuke teadlik pidi ta neist käikudest siiski olema, sest praegu kinnitab ta selgesti, et ta tahtnud saada halvaks õpilaseks. Kuid vanemad ei hoolinud ka tema halvast kooliedust. Ja siis juhtus midagi huvitavat: ta saavutas koolis jälle häid tulemusi. Aga nüüd astus üllataval kombel mängu ta noorem õde. Ka sel oli koolis halb edu, kuid tema eest muretsema ema niisama palju kui venna eest, ja seda tähelepanuväärusel põhjusel: meie patsiendil olid vaid õppeaineis halvad hinnangud, kuid õde oli halvasti hinnatud elukombeis. Nõnda õnnestus õel tähelepanu juhtimine enesele palju paremini, sest halbadel kommetel on sootu teine sotsiaalne mõju. Nad on seoses eriliste sammudega, mis sunnivad vanemaid rohkem muretsema oma lapse eest.

Võitlus üheõigusluse pärast oli seekord luhtunud. Ebaõnnestumine võitluses samaväärsuse pärast ei too aga ses protsessis kunagi rahuseisundit. Ükski inimene ei talu säärast olukorda. Ikka jälle tehakse uusi liigutusi, uusi pingutusi, mis aitavad kaasa iseloomupildi kujundamiseks. Praegu mõistame paremini neid raskusi, kärsitust ja pingutust, et esineda teistele ikka rõhutuna ja ülekoormatuna. Algupäraselt oli see kõik määratud ema jaoks, see oli sund vanemaile nende tähelepanu juhtimiseks talle nagu teistelegi õdedele-vendadele, samaaegselt ka etteheide halvema kohtlemise pärast. Selle kunagi loodud põhihäälestuse on naine säilitanud tänini.

Patsiendi elu võib jälgida veel kaugemale. Eriti mõjusana nimetab ta üht lapsepõlveelamust, kus ta oma kolmandal eluaastal tahtnud haluga lüüa äsjasündinud vennakest, ja ainult ema ettevaatus hoidnud ära suurema kahju. Erakordselt peene aimamisega avastas ta juba siis oma tahaasetuse põhjusena asjaolu, et ta oli ainult tüdruk ja venna läbi eemaldatud troonilt. Ta mäletab selgesti, et sel ajal tulnud lugematuid kordi üle ta huulte soov saada poisiks. Venna tulekuga nägi ta end eemale tõugatatvat pesa senisest sooj-

sest ja ta meeleolu rusus eriti see, et poissi koheldi palju paremini kui teda. Selle puuduse hüvitamiseks tekkiski tal meetod esineda alati ülekoormatuna.

Üks unenägu näidaku, kui sügavasti juurdub inimese liikumisjoon tema hingeelus. See naine näeb unes, et ta jutleb kodus oma mehega. Mees aga ei näi sugugi mehena, vaid on naine. See detail näitab sümboolselt kavapärasust, millega ta läheneb oma elamustele ja suhetele. Unenägu tähendab, et ta on leidnud võrdsuse mehega. See pole enam üleolev mees, nagu kunagi vend, vaid peaaegu juba nii kui naine. Nendel ei ole enam kõrgusevahet. Ta on unes saavutanud, mida õigupoolest soovis juba lapsepõlves.

Nii oleme hingeelu kahe punkti ühendamisega avastanud inimese elusuuna, ta juhtjoone, ja võime saada temast ühtlase pildi, mida kokku võttes võib määratella järgmiselt: meie ees on inimene, kes püüab armastusväärsete vahenditega mängida üleolevat osa.

VI.

ETTEVALMISTUS ELUKS.

Üks individuaalpsühholoogia põhilauseid ütlevad: kõik hingeelu nähtused on käsitatavad kui taoteldava eesmärgi ettevalmistused. Seni kirjeldatud hingeelu kujunemine tähendas meie jaoks ettevalmistust tulevikuks, kus indiviidi soovid näivad täidunuina. Sellise tuleviku lootus on üldinimlik nähtus ja kõik inimesed peavad läbi tegema selle protsessi. Sellest jutustavad meile ka vanad müüdid, saagad ja legendid, unistades ideaalseisundist, mis kord tulevat või olevat kord juba olnud. Siia kuulub kõikide rahvaste veendumus paradiisi kaotusest ja see inimkonna igatsus kajastub kõikides religioonides, milles arvestatakse tulevikku, kus on võidetud kõik raskused. Samatähenduslik on viide õndsusele pärast surma või igavesele taastule-

kule, usk, et hinge võib viia üha uutele kujunemistele. Kõik muinasjutud näitavad, et inimkonnas pole kunagi kadunud õnnestava tuleviku lootus.

I. Mäng. Üks nähtus lapse elus näitab selgesti ettevalmistust tulevikuks — mängud. Mänge ei tule vanemal ja muil kasvatajal sugugi vaadelda kui tujukaid võtteid, vaid nad on kasvatusvahendid, vaimu, fantaasia, osavuse ergutajad. Mängus avaldub alati tuleviku ettevalmistus. See avaldub viisis, kuidas laps asub mängima, mängu valikus, tähenduses, mida ta sellele omistab. Samuti avaldub mängus lapse vahekord ümbrusega, see, kas suhtumine kaasinimesisse on sõbralik või vaenulik, ja kas on eriti rõhutatud valitsemiskalduvust. Seega on mäng lapsele erakordselt tähtis. Nende tööjade avastamine, mis õpetavad meid laste mängusid käsitama kui ettevalmistusi tulevikule, põlvneb Gross'ilt, pedagoogika-professorilt, kes näitas, et sama tendents peitub loomade mängudes.

Sellega pole veel ammutatud kõik vaatepunktid. Eelkõige on mängud tegevusväljaks lapse ühiskonnatundele, mis on lapses nii suur, et ta otsib sellele rahuldust igas olukorras ja on sellest võimsasti haardatud. Lapsed, kes hoiuvad mängust, on ikka kahtlased mingis väärarengus. Nad tõmbuvad meeleldi tagasi ja teistega kokku viiduna on tavaliselt mängurikkujad. Kõrkus, puudulik enesehindamine ja sellest järgnev kartus mängida oma osa halvasti on siin peapõhjused. Üldiselt saab mängude juures suure täpsusega kindlaks teha laste ühiskonnatunde määra.

Teine mängu juures selgesti ilmnev tegur on üleolekusiht. See avaldub käskimis-, valitsemiskalduvuses ja on tuntav sellest, kas ja kuidas tungib laps ette, kuivõrd eelistab ta mängu, mis lasevad rahuldada seda kalduvust ja mängida valitsevat osa. Leidub vähe mängu, mis ei sisalda vähemalt üht neist kolmest tegu-

rist — ettevalmistust elule, ühiskonnatunnet ja valitsemishimu.

Mängule on omane veel üks tegur — nimelt mängleva teostamise võimalus. Mängus on laps enamvähem iseseisev ja ta toimingud seoses teistega on mängu poolt ette kirjutatud. On suur hulk mängu, mis nihutavad esiplaanile just loova momendi. Eriti mängud, mis pakuvad lapsele laialdast ala loomiskalduvuse rahuldamiseks, sisaldavad endas tulevaseks elukutseks tähtsaid elemente. Kindlasti on paljude inimeste eluloos juhtunud, et nad näiteks esmalt teevad rõivaid nukkudele, hiljem täiskasvanuile.

Mäng on lahutamatu seoses lapse hingelise arenguga. Ta on n.-ö. lapse kutsetegevus ja sellisena ka käsitatav. Seega pole lapse mängimise segamine kaugeutki kahjutu asi. Mängu ei tohi käsitada ajaraikamisena. Tulevikule ette valmistudes peitub igas lapses juba midagi sellest täiskasvanust, keda ta kord esitab. Seega kergendab lapsepõlve tundmaõppimine suuresti inimese hindamist.

2. Tähelepanelikkus ja hajameelsus. Tähelepanelikkus on hingeorgani võime, mis saavutusvõime puhul etendab esmatähtsat osa. Kui meelegaorganid tähelepanelikult suhendada mingi sündmusega sees- või väljaspool oma isikut, siis on eriline pinevustunne, mis ei laiu tervele kehale, vaid piirdub mingi meelegaalaga, näiteks silmaga. Meile tundub, nagu oleks siin midagi ette valmistumas. Tegelikult on siin tegemist liigutustega (antud juhul silmatelgedes suunamisega), mis tekitavad selle erilise pinevustunde.

Kui nüüd tähelepanu tekitab pinevust mingil hingeorgani alal, siis tähendab see ühtlasi, et samaaegselt tuleb vältida teisi pinevusi. Tähelepanelikult pühendudes mingile asjale püüame kõrvaldada iga sugust häirimist. Tähelepanelikkus on hingeorgani

valmisolek, isiklik ühendumine asjaoludega, ettevalmistus rünnakuks või tõrjeliigutuseks, mida põhjustab häda või uus, harjumatu olukord, misjuures erilise eesmärgi teenistusse peab astuma terve meie jõud.

Tähelepanuvõimet omab iga inimene, olgu ta ka haige või vaimselt alaväärne. Siiski märkame sagedasti mõne inimese juures puudulikku tähelepanelikkust. Selleks on palju põhjusi. Peamiselt on haigus ja väsimus tegureiks, mis takistavad tähelepanuvõime avaldumist. Mõnede inimeste puudulik tähelepanelikkus põhjustub sellest, et nad ei taha tähele panna, kuna ese, millele nad peaksid suunduma, ei sobi nende ellusuhtumisega, nende liikumisjoonega. Seevastu ärkab nende tähelepanu kohe, kui on tegemist nende elujoonega seoses oleva asjaga. Puuduliku tähelepanu põhjuseks võib olla ka opositsioonikalduvus. Lastel üldse on kalduvus opositsiooniks ja paljud vastavad eitavalt igale ergutusele. Seejuures ei pruugi nad otsekohe ilmutada oma opositsiooni. Neil juhtudel on õpetusmeetodi ja kasvatusliku takti ülesanne parandada õppeeseme seost lapse alateadliku eluplaaniga, juhtjoonega, last õppeesemega n.-ö. lepitada, eriti hellitatud lapsi.

Osa inimesi kuuleb ja näeb kõike, paneb tähele iga nähtust, iga muudatust. Ühed tajuvad maailma ainult nägemisaparaadiga, teised jälle kuulmisaparaadiga. Viimased ei näe üldse, ei pane midagi tähele ja niikaua ei osuta huvi, kui tegemist on nähtavate asjadega. Seegi on põhjus tähelepanu sagedaseks puudumiseks seal, kus võiks seda oodata.

Tähtsaim tegur tähelepanu äratamiseks on tõesti sügavasti põhjendatud h u v i. See lebab palju sügavamas hingelademes kui tähelepanu. Huvi puhul on tähelepanu endastmõistetav. Kasvatus on vaid vahend huvialuse ala otstarbekaks kasutamiseks. Inimese areng ei toimu veatult, vaid rändab enam-vähem ekslikel teil. Inimese ekslik suhtumus haarab muidugi

kaasa ka ta huvi, nii et see võib suunduda asjule, mis pole tähtsad elule paremaks ettevalmistumiseks. On näiteks inimese huvi liialt suunatud enese isikule, eriti isiklikule võimule, siis on ta kõikjal tähelepanelik, kus on riivatud ta võimuhuvi, olgu tal siis midagi võita või jälle kaitseda ähvardatud võimu. Seni pole võimalik köita nende tähelepanu, kui võimuhuvi asemele pole astunud mõni muu huvi. Eriti selgesti võib laste juures märgata, kuidas nad kohe muutuvad tähelepanelikuks, kui on tegemist maksvusevõitmisega, ja et nende tähelepanu kiiresti kustub, kui maksvuse jaoks ei saa midagi teha. Siin võib ilmnedada mitmesuguseid seoseid ja iseärasusi.

Tähelepanu puudus ei tähenda õigupoolest muud, kui et inimene tahaks meelsamini vabaneda asjast, mille jaoks talt oodatakse tähelepanu. Tähelepanu puudus saavutatakse nii, et juhitakse ta lihtsalt millelegi muule. Seega on ebaõige öelda, nagu ei saaks end mõni „kontsentreerida“. Alati selgub, et ta võib seda küll, ainult millegi muu suhtes. Samuti kui kontsentratsioonipuudusega, on lugu ka tahete- või energiapuudusega. Ka siin esineb enamasti õige paindumatu tahe ning energia, aga teises suunas kui seda soovitakse.

Tähelepanematus muutub paljudel inimestel püsivaks iseloomujooneks. Sagedasti leidub inimesi, kes tõrjuvad tagasi neile määratud töö või teostavad ta puudulikult, muutudes nii teistele koormaks. Tähelepanematus on nende püsiv iseloomujoon ja tekib niipea, kui neilt nõutakse iseseisvat tegutsemist. Seda võib kogeda hellitatud laste juures, kes niiviisi taotlevad edasist hellitamist.

3. Hoolimatus ja unustamine. Hoolimatus osutab inimese täielikku huvipuudust kaasinimeste vastu. Hoolimatuse joonte kaudu võib näiteks laste mängude juures kindlaks teha, kas nad mõtlevad rohkem enesele või küllaldaselt ka teistele. Sedalaadi

nähtused on inimese ühismeele, ühiskonnatunde kindlaks kraadiklaasiks. Puudulikult arenenud ühiskonnatundega inimene suudab isegi karistuse ähvardusel vaid suure vaevaga avaldada huvi teiste vastu, kuna arenenud ühismeelega inimesel väljendub see hõlpsasti, on juba olemasolev ja automaatne.

Hoolimatus on seega ühiskonnatunde puudus. Ärgu siiski oldagu siin liialt sallimatu. Tuleb alati uurida, mis pärast ei oma inimene meie poolt oodatud huvi.

Tähelepanu piiratus põhjustab unustamist, samuti ka tähtsate asjade kaotamist. Siin on küll olemas teatav tähelepanu ning huvi, kuid mitte täielik, vaid vähendatud teatud vastumeelsuse läbi, mis korraldab, soodustab või põhjustab kaotamist ja unustamist. Näiteks juhul, kui lapsed kaotavad oma raamatuid. Enamasti võib kergesti kindlaks teha, et nad pole veel õigesti kohanenud koolioludega. On perenaisi, kes panevad oma võtmed alati valesse kohta või kaotavad hoopis. Ka siin selgub enamasti, et need naised ei suuda õigesti sõbruneda perenaise elukutsega.

Unustajad inimesed on sellised, kes meeeldi avalikult ei mässa, kuid unustamisega reedavad vastumeelsust, teatud huvipuudust oma ülesannete vastu.

4. Teadvusetu. Nagu meie kirjelduste juures ilmnes, on sagedasti tegemist sündmustega ning nähtustega, mille kohta nende kandja enamasti ei tea kuigi palju öelda. Tähelepanelik inimene teab harva, mispärast ta kohe kõike märkab. Seega on hingeorganil võimeid, mida ei tule otsida teadvuse vallast. Kuigi ka teadlik tähelepanu on mõningal määral sunnitav, ometi tõuge tähelepanuks ei peitu teadvuses, vaid huvis, ja see lebab suuremalt jaolt juba teadvusetu sfäärides. Viimane kogu oma ulatuses on tugevaim tegur hingeelus. Siit tuleb otsida ja leida jõudusid, mis kujundavad inimese liikumisjoone, ta (alateadliku) eluplaani. Teadvuses on sellest olemas vaid

peegeldus, mõnikord koguni näilik vastand. Näiteks pole edeval inimesel enamasti aimugi oma edevusest, vastuoksa, ta käitub nii, et igäuhele torkaks silma ta tagasihoidlikkus. Et olla edev, selleks pole sugugi tarvis ise seda teada ja endale selgitada. See pole inimesele otstarbekaski, sest siis ei võiks ta nõnda käituda. Oma näitlejasliku kindluse saavutab ta vaid siis, kui ise midagi ei märka oma edevusest ja juhib tähelepanu millelegi muule. Nii toimub kogu protsess suurelt osalt pimeduses. Katsutakse edeva inimesega selle üle rääkida, siis teostub kõne väga vaevaliselt, sest ta parem pöördub ümber ja putkab ära, et mitte saada häiritud. See aga vaid kõvendab meie arvamust. See inimene tahab edasi mängida oma mängu ja asub tõrjeseisundisse igäuhe vastu, kes tahab rahu-rikkujana kergitada loori.

Käitumisviisi järgi võib liigitada inimesi seejärgi, kas nad teavad oma siseelu sündmusist rohkem või vähem kui läbilõikemass, kas nende teadvusring on seega suurem või väiksem. Enamail juhtudel avaldub see nii, et kas kontsentreerutakse vaid väikesele eluringile või ollakse mitmekülgset liitunud ja huvitatakse inimelu ning maailma sündmuste suuremast ringist. Mõistagi, et enamasti need, kes tunnevad end ahistatuina, piirduvad väikese lõikega elust; elust võõrdunud ei näe kõiki eluküsimusi sellise selgusega kui head kaasamängijad. Piiratud huvi tõttu ei taipad nad kõiki peenusi, näevad eluküsimusest vaid väikest osa ja, vältides jõu juhtimist sellele, ei suuda valgustada kogu ulatust. Elu üksiknähtuste suhtes selgub tihti, et mõni ei tea midagi oma võimeist elu jaoks, ta alahindab neid, on aga ühtlasi ebateadlik ka oma vigadest. Ta peab end heaks inimeseks, kuigi kõike teeb vaid egoismist, või ümberpöördult, peab end egoistiks, kuna aga lähemalt tegeldes selgub, et temaga on võimalik vägagi hästi elada. Üldse pole tähtis, mida keegi mõtleb enesest või mida mõtlevad temast teised, vaid

tähtis on ta üldseisukohavõtt inimühiskonnas. See määrab ja juhib kõike, mida ta siin maailmas tahab või mis teda siin huvitab.

Tegelikult ongi kahesuguseid inimeid. Ühed elavad teadlikult, suhtuvad eluküsimustesse objektiivselt, ei kannu mingeid silmalappe, teised näevad elust ja maailmast ebamääraselt vaid osa, ei avasta kunagi oma ettekäändeid, juhivad end ebateadlikult ja järeldavad ebateadlikult. Nii võib juhtuda, et kahel kooselaval inimesel tekib raskusi, kuna üks neist asetub alati opositsiooni. Veel sagedamini juhtub, et mõlemad pooled on opositsioonis. Asjaomane ei tea sellest midagi, ta isegi usub ja tõendab, et ta taotlevat alati rahu ja kõrgeimalt hindavat üksmeelsust. Tõigad aga vääravad selle väite, tõeliselt saab üks vaevalt öelda sõna, ilma et teine sellest kohe kinni haaraks ja vastumärkust teeks, olgugi see väliselt veel silmatorkamatu. Täpsemal vaatlusel selgub, et neid juhivad vaenulik, sõjakas meeleolu.

Nii arendavad paljud inimesed endas jõude, mille mõjust nad ise ei teagi. Need alateadvuses leavad jõud mõjutavad inimese elu ja avastamata jäädes võivad tuua raskeid tulemusi. Dostojevski oma romaanis „Idioot“ on kujutanud üht sellist juhtu osavusega, mis alati on äratanud psühholoogide imetlust. See on juhtum, kus keegi daam mingil seltskondlikul koosviibimisel ütleb vürstile, romaani peategelasele, natuke torkavas toonis, see pangu tähele, et ta ei tõukaks ümber tema läheduses asetsevat hinnalist hiina vaasi. Vürst lubab olla tähelepanelik. Kuid mõned minutid hiljem lebab vaas juba purunenult maas. Keegi seltskonnas ei pea seda juhuseks, vaid näeb selles täiesti kavakindlalt toimimist, mida põhjustas daami sõnust solvunud vürsti iseloom.

Inimese hindamisel ei tule arvestada üksnes ta teadlike toiminguid ja väljendusi. Sagedasti juhivad palju kindlamini mingi inimesele endale märkamatu

detail ta mõtlemises ja toimimises. Näiteks ei tea inimesed, kellel on silmatorkavad väärkombed nagu küüntenärimine ja ninauuristamine, ise sugugi, et nad sellega näitavad oma kiuslikkust, sest nad ise ei tunne neid väärkombeid tekitavaid seoseid. Oleks meie pilk harjunum, võiksime inimese igast liigutusest teha kaugeleminevaid järeldusi. Sest ka kõigis neis pisi-asjus peitub kogu ta loomus.

Kaks juhtu näidaku, mis tähendus on sellel, et järgnevas kirjeldatud sündmused jäid ja pidid jääma mitteteadlikuks. Inimese hing on võimeline juhtima teadvust, s. t. tegema midagi teadlikuks, kui see hingelise liigutuse seisukohalt on vajalik, ja ümberpöörduvalt, ta on ka võimeline jätma midagi alateadvusse või tegema midagi teadvusetuks, kui see samaks otstarbeks näib nõuetav.

Esimesel juhul on tegemist noormehega, kes esmasündinuna kasvas üles oma õe kõrval. Ta ema oli surnud poja 10-ndal eluaastal. Sestsaadik juhtis kasvatust isa, väga intelligentne, heatahtlik ja eetiliselt kõrgelseisev mees, kes kõigiti katsus arendada ja kannustada poja auahnust. See püüdis ka alati olla esireas, arenes suurepäraselt ja oligi eetiliste ja teaduslikkude väärtuste poolest oma ringis esikohal — isa rõõmuks, kes ta juba aegsasti oli määranud tähtsa osa jaoks.

Noormehe ellusuhtumises ilmnes aga mõndagi, mis valmistas isale muret ja mida ta püüdis muuta. Poisile kasvas ões kangekaelne võistlejanna. Õde arenes samuti väga hästi ja püüdis nõrgema relvadega võita ning suurendada oma maksvust venna kulul. Ta saayutaski küllalt koduses elus ja venna jaoks oli see võistlus kõva tükk tööd. Õe juures ei suutnud ta saavutada austust, maksvust ja alistumist, mida ta oma edusammude tõttu kergesti sai kolleegidelt. Isa märkas peagi, et poiss eriti puberteediikka jõudes muutus ebaseltskondlikuks, avaldas vastumeelsust tuttavatega või täiesti võõraste inimestega kokku puutudes ja et ta põgenes kohe, kui tuli tegemist teha tütarlastega. Algul näis see isale õige. Hiljem võtsid need nähtused aga sellise ulatuse, et poiss ei väljunudki enam kodunt, isegi jalutuskäigud, välja arvatud hilistel õhtutundidel, muutusid talle vastumeelseks. Ta sulgus nii enesesse, et ei tahtnud tervitada tuttavaidki. Seejuu-

res käitus ta kooli ja isa suhtes laitmatult ja igal ajal võidi kindel olla ta väärtuslikkudele omadustele.

Lõpuks, kui teda ei saadud enam üldse kuhugi viia, tuli isa arsti juurde. Mõningate arutluste järel võidi kindlaks teha järgmist: noormees uskus, et tal on liiga väikesed kõrvad ja et teda seepärast peetakse inetuks. Tegelikult see polnud nii ja talle väideti, et ta argumendid pole õiged, et ta sel ettekäändel tahab vaid seltskonnast tagasi tõmbuda. Nüüd tõendas ta, et ka ta hambad ja juuksed olevat inetud, mis samuti polnud õige. Seevastu selgus, et ta oli täis määratud auahnust. Ta ise teadis seda ja pidas selle põhjuseks asjaolu, et isa temasse alati oli sisendanud püüdmust kõrge seisundi saavutamiseks. Ta tulevikuplaanid saavutasid tipu soovis anduda teadusele. See soov poleks iseäralik, kui sellega ei liituks kalduvus hoiduda ühiskonnast ja kaasinimusest. Kuidas tuli ta sellistele, peaaegu lapselikkudele väidetele? Oleksid esitatud argumendid olnud õiged, siis oleksid need küll õigustanud ellu astumiseks teatud ettevaatust ja kartust; inetus kahtlemata võib valmistada oma kandjale mõnikord raskusi, kuigi mitte võitmatuid.

Jätkuv uurimine selgitas järgmist: noormees taotles püstitatud eesmärki ägeda auahnusega. Seni oli ta olnud esimene ja tahtis selleks ka jääda. Selle eesmärgi saavutamiseks tarvitatakse mitmesuguseid vahendeid — kontsentratsiooni, hoolsust jt. Nähtavasti oli noormehele neist liiga vähe. Ta püüdis plaani kergendamiseks kõrvaldada oma elust kõik liigsena näiva. Küll oleks ta võinud endale teadlikult öelda: „Et ma tahan saada kuulsaks ja seepärast pean täiesti pühendumata teaduslikkudele töödele, olen sunnitud loobuma igast seltskondlikust suhtlemisest.“ Seda ta aga ei teinud ega mõelnud, vaid suunas oma tähelepanu oletatava inetuse pisiasjale. Selle tühise asjaolu esiletõstmisel oli tema jaoks väärtus — lubas talle seda, mida ta tõeliselt tahtis. Ta pidi leidma vaid vajalikku jõudu valedeks tõendus-teks, liialdavateks põhjendusteks, et saavutada oma salajast eesmärki. Igaüks oleks kohe läbi näinud ja taibanud ta nõrkustunnet, oleks ta öelnud, et elab askeedina seepärast, et saada esimeseks. Kuigi talle mõtte esimese osa mängimisest sisimas oli lähedane, polnud siiski seda mõtteseost ta teadvuses. Ta polnud kunagi mõelnud, et tahab selle eesmärgi saavutamiseks kõigega õnne katsuda. Ka polnud ta mõelnud, et tunneb end liiga nõrgana selle eesmärgi saavutamiseks otseteel. Oleks ta teadlikult otsustanud oma eesmärgile kõik ohverdada, poleks see olnud kaugelki nii kerge kui eeldades ja rõhutades, et ta on inetu inimene ega t o h i minna seltskonda. Ka naeruvääristaks end inimene avalikult

öeldes, et ta tahab olla esimene ja loobub seepärast kõigest kaasinimlikust suhtlemisest. Sest see mõte niisugusena pole mõeldav. On mõtteid, mida enese ja teiste pärast ei taheta selgesti taibata. Seega jäi noormehele mitteteadlikuks ta käitumise seos püstitatud eesmärgiga.

Kui sellisele inimesele näidatakse peatõukejõud, mida ta ise oma käitumise kaitsemise pärast ei tohi endale selgitada, siis häiritakse loomulikult kogu ta ebaõiget hingemehhanismi. Sest nüüd juhtub see, mida ta ju tahtis takistada — mõttekäigu selgumine, mida ei või mõelda, mis on mõtlemiskõlbmatu ja millest teadlikuks saamine häiriks ta ettevõtet. Nähtus, et eemaldatakse takistavad mõtted ja võetakse asemele oma vaateid soodustavad, on üldinimlik. Kõik inimesed arvestavad enamasti vaid asju, mis on kasuks nende vaadetele ja suhtumustele. Teadlikuks saab meid soodustav ja mitteteadlikuks jääb meie põhjendusi häiriv. Ka käsitletud juhul tõstetakse esile mõte: ma olen inetu. See peab siis takistama arusaamist tõelisest seisukorrast, nimelt arastumisest.

Teine juhtum käsitleb kedagi väga andekat poissi. Ta isa — kooliõpetaja — sundis valjult oma poega alati olema esimene. Ka sel juhul oli noore inimese edukus vaidlematu. Kus ta ka esines, oli ta esimene. Seltskonnas oli ta armastusväärseim inimene ja omas ka mõningaid sõpru.

Umbes 18-ndal eluaastal sündis aga suur muudatus. Ta tõmbus kõigest tagasi, miski ei rõõmustanud teda enam, ta oli tusane ja halvatujuline. Vaevalt sõlminud mingi sõpruse, purunes see juba. Igaüks solvus ta käitumisest, ainult mitte isa, kellele poja tagasitõmbunud elu näis sündsana õpinguile andumiseks.

Ravimisel kaebas noormees alati, et isa teinud tal elu vastumeelseks, tal polevat enam mingit eneseusaldust ega elujulgust ja talle jäävat üle vaid veeta oma elu üksinduses. Õpingute edukus oli vähenenud ja ta oli läbi kukkunud ühel eksamil ülikoolis. Nagu ta jutustas, oli muutus alanud sellega, et teda kord seltskonnas oli välja naerdud ta väheste teadmiste pärast moodsas kirjanduses. Kui selletaolist sagedamini kordus, hakkas ta ikka enam isoleeruma ja loobuma kõigest inimsuhteist. Seejuures oli ta täiesti vallutatud mõt-

test, et isa on süüdi ta edutuses. Nende vahekord halvenes päev-päevalt.

Mõlemad juhud on mõnes suhtes sarnased. Esimesel juhul takistas patsienti õe võidukas vastupanu, praegusel juhul võitlussuhe isaga. Mõlemad patsiendid omasid juhtjoonena ideaali, mida tavaliselt määratleme kangelasideaaliks. Mõlemaid oli kangelasjoobumuses nii kainestatud, et nad parem oleksid visanud püssi käest ja täielikult tagasi tõmbunud. Ekslik oleks aga arvata, et selline inimene enesele ühel päeval ütles: „Kuna ma ei suuda jätkata seda kangelaselu, sest teised on minust üle, siis loobun ja kibestan enesel terve elu.“ Kindlasti oli ta isa ebaõiglane, kasvatus oli halb. Kuid oli liiga silmatorvakav, et ta nägi vaid oma halba kasvatust ja tegi ikka jälle sellest juttu. Rõhutades aga halba kasvatust, tahtis ta õigustada oma tagasitõmbumist. Ta ei kannatanud enam lüüasaamisist, sest võis süü alati veeretada isale. Nii õnnestus tal päästa osa oma iseteadvust ja maksvust. Tal oli ju ikkagi hiilgav minevik ja edasist võidukäiku tõkestas ainult saatuslik asjaolu, et isa oli halva kasvatusesega takistanud ta arengut. Tõepoolest ei märganud ta seejuures, et isa süü mõjus vaid seni, kuni ta ise suvatses rännata ekslikke teid.

Seega jäi temas ebateadlikuks umbes järgmine mõttekäik: „Kuna ma seisan nüüd lähemal elufrondile ja näen, et pole enam nii kerge olla esimene, püüan salaja keelduda otsustusest.“ See mõte on aga mõeldamatu; ükski inimene ei ütle enesele midagi sellist. Ometi võib inimene tegutseda nii, nagu järgiks ta kavakindlalt seda mõtet. Seda teostab ta teiste põhjenduste toomisega. Ta ei võinud enesele öelda, et ta on võimetu inimene, sest tal on ju hiilgav minevik ja ta uhkus ei lubaks seda. Kui ta nüüd ka mingeid triumfe ei saavuta, siis pole ta selles ise süüdi. Oma käitumisega oli tal ühtlasi võimalus tõestada isa halba kasvatust. Ta oli kohtunik, süüdistaja ja kaebealune

ühes isikus. Pidi ta loobuma sellest kasulikust seisundist? Noormees jättis tähele panemata, et isa oli süüdi vaid seni, kui poeg seda ka ise tahtis.

5. Unenäod. Unenägude kohta on juba kaua väidetud, et nende põhjal võib otsustada inimese hingeelu üle. Lichtenberg, Goethe kaasaeglasi, ütles kord, et inimese olemust ja iseloomu võib hoopis paremini järeldada ta unenägudest kui sõnadest ja tegudest. See on küll natuke palju öeldud, ja asudes seisukohale, et üksiknähtust tuleb tarvitada suurima ettevaatusega ja seoses teiste nähtustega, otsustame unenägude järgi inimese iseloomu üle vaid siis, kui leiame kuskilt mujaltki toetust unenäost saadud käsitusele.

Huvil unenägude vastu on igivana ajalugu. Mitmesugused momendid kultuuri arengus ja ta sadestusis, eriti aga müütides ja saagades lasevad meil oletada, et vanal ajal tegeldi unenägudega palju rohkem kui tänapäev. Ka mõisteti neid tol ajal paremini. Meenutagem unenäo osatähtsust näiteks Kreekas, või et Cicero on kirjutanud raamatu unenägude kohta, või kuidas piiblis jutustatakse ja targasti selgitatakse unenägusid. Ka „Niebelungide“-saagast, seega hoopis teisest kultuuripinnasest, ilmneb, et unenägudele omistati tõestusjõudu ning prohvetlikku tähendust.

Omandades unenägudest lähtepunkte inimpsüühi tundmiseks, oleme kaugel unenäoseletamise fantastilistest suunitlustest, mis oletavad unenäos ebamaiste jõudude vahelesegamist. Me tarvitame ainult kogemuse proovitud teed ja toetume unenägudest saadud oletustele vaid siis, kui neid kõvendavad ka mujalt saadud vaatlused.

Ikkagi on tähelepandav, et tänini omistatakse unenägudele erilist tähendust tuleviku suhtes. Siin olgu vihjatud vaid fantastidele, kes lasevad end koguni juhtida unenägudest. Nii jõudis üks meie patsiente

selleni, et loobus ausast elukutsest ja mängis meelsa-
mini börsil. Seda tegi ta alati vastavalt oma unenägu-
dele. Ta esitas isegi ajaloolisi tõendusi, et asjaolud
pöördunud alati tema kahjuks, kui ta ei jälginud oma
unenägu. On arusaadav, et ta und näeb vaid sellest,
mis on ärkvelgi ta alatiseks tähelepanuesemeks, et ta
unes annab enesele näpunäiteid. Nõnda võis ta pike-
mat aega väita, et ta unenägude mõjul võitis rikkali-
kult.

Mõne aja pärast aga jutustas ta, et ta ei hoolivat
oma unenägudest enam üldse. Nimelt oli ta kõik jälle
kaotanud. See läheb muidugi unenäotagi nii ja ses
pole midagi, mis paneks meid uskuma imet. Intensiiv-
selt mingi ülesandega tegutsev inimene ei saa uneski
rahu. Mõned ei maga üldse täiesti ja mõtlevad lakka-
matult, teised küll magavad, kuid on unenäoski ümb-
ritsetud oma plaanidest.

Mis magades meie mõtetemaailmas nii kummalisel
kujul toimub, on vaid sild eelmisest päevast järgmi-
seni. Teades, kuidas keegi inimene suhtub ellu, kui-
das ta muidu ehitab sildu tulevikku, võib mõista ka ta
iseäralikku sillaehitust unenäos ja teha sellest järe-
lusi. Unenäo aluseks on **s e i s u k o h a v õ t t e l u**
s u h t e s.

Keegi noor naine jutustab järgmise unenäo. Ta mees
nagu oleks unustanud nende pulmapäeva ja naine tegi talle
seepärast etteheiteid. See unenägu iseenesest võib öelda
mõndagi. Kui selline probleem üldse võib tekkida, siis näi-
tab ta, et abielus on teatud raskusi, kuna naine tunneb end
tagaplaanile surutuna. Küll kinnitab ta, et ka tema olevat
pulmapäeva unustanud. T e m a on aga see, kellele lõpuks
siiski meenub, kuna mehele peab seda meelde tuletama.
Seega on naine parem pool. Edasi seletab ta, et tõeliselt
polevat midagi sarnast kunagi juhtunud, mees olevat alati
pulmapäeva mäletanud. Unenägu tekib seega kartusest tule-
viku pärast — selline juhus võiks kord esineda. Edasi võib
järeldada, et see naine kaldub tegema etteheiteid, esitama
taipamatuid põhjendusi, mehele ette heitma seda, mis v õ i b -

olla võiks kord juhtuda, tekitades nii mehe vastu kunstlikult pahameelt.

Nüüd oleksime ikkagi ebakindlad, kui poleks teisigi tõendeid lõppjäreldest tegemiseks. Pärides temalt esimesi lapseõlvemuljeid, jutustab ta sündmusest, mis talle alati-seks mällu sööbinud. Kolmandal eluaastal kinkis tädi talle nikerdatud puulusika, mis valmistas lapsele suurt rõõmu. Mängides kukkus see aga ojasse ja ujus minema. Ta kurvastas palju päevi nii väga, et äratas teiste tähelepanu.

Seoses unenäoga olgu tähendatud, et naine siin jällegi arvestas võimalust, nagu võiks tal midagi „minema ujuda“, nimelt abielu. Võib-olla unustab mees pulmapäeva!

Teinekord nägi ta und, et mees viis teda kõrges hoones ülespoole. Astmete arv suureneb üha ja mõtte juures, et ta võiks olla tõusnud liiga kõrgele, rabab teda ääretu pööritus, hirmusööst, ja ta variseb kokku. Seda võib juhtuda ka ärkvel, kui kannatatakse kõrgusepööritust, mis avaldab rohkem sügavuse- kui kõrgusekartust. Ühendades seda unenägu eelmisega ja sulatades ühte neis sisalduva tunde- ning mõtte- materjali, saadakse selge mulje, et sel naisel on hirm sügavusse kukkumise ees, ta kardab seega õnnetust. Võime aimata, millist — mehe armastuse lõppu või muud sellist.

Seega oleme juba lähenenud selle unenäo mõistmisele. On ükskõik, millises materjalis inimese mõtte- ja tundemaailm end unenäos välja elab, millises materjalis ta oma probleemi avaldab, kui see materjal ainult aitab teda end väljendada. Unenäos avaldub inimese eluprobleem võrdluse kaudu. (Ära tõuse liiga kõrgele, et sa ei kukuks liiga sügavale!) Meenutagem siin ka ühe unenäo luulelist reproduktiooni, Goethe „Pulmalaulu“. Keegi rüütel tuleb maalt tagasi ja leiab oma lossi korratuses. Väsinult heidab ta voodisse ja näeb unes väikesi kujusid voodi alt välja tulevat, ta märkab, kuidas ta silmade ees toimub põialpoiste pulm. Rüütel on sellest unenäost meeldival puudutatud. Näib, nagu tahaks ta end kõvendada naitumiskavatsuses. Mis ta siin nägi väikeselt, teostus peagi suurelt, ja ta pühitses oma- enese pulmi.

Selles unenäos on juba tuttavad elemendid. Kindlasti peitub selle taga luuletaja enese mälestus momendist, kus ta oli tegelnud abieluprobleemiga. Unenägiija võtab äärmises hädas oma olukorrale vastandliku seisu, seisukohavõtt, mis kisendab pulmade järele. Ta tegeleb unenäos naitumisküsimusega selleks, et järgmisel päeval otsustada, et see on õigupoolest parim, kui tema samuti naituks. Iga unenäo ülesanne on tekitada meeoleolu, mis on kohaseim püstitatud eesmärgi saavutamiseks.

Järgnevas kirjeldatakse kellegi 28-aastase inimese unenägu. Selle palavikukurvi taoliselt üles-alla looklev joon näitab liikumist, millega on täidetud selle inimese hingeelu. Unenäos on selgesti tunda alaväär-sustunne, mis põhjustab püüdlusi ülespoole, üleolekule. Ta jutustab:

Teen suures seltskonnas väljasõidu. Kuna laev on liiga väike, peame vahejaamas maabuma ja ööbima linnas. Öösel teatakse laeva vajumisest ja kutsutakse kõiki osavõtjaid seda pumpamisega takistama. Mulle meenub, et mul on pak-kide seas väärtuslikke asju, ruttan laeva juurde, kus leian juba kõik pumpade juures. Püüan sellest tööst kõrvale hoi-duda ja otsin üles pakiruumi. Mul õnnestub läbi akna välja tõmmata oma seljakott. Selle kõrval märkan üht sulenuga, mis mulle väga meeldib; pistan ta tasku. Laeva üha vajudes hüppan kellegi teise tuttavaga varjatud kohas merre ja sa-tun kohe kindlale põhjale. Kuna muul on liiga kõrge, rändan edasi ja tulen sügava kuristiku juurde, millesse pean laskuma. Libisen allapoole — saatjat pole laevast lahkumisest saadik enam näinud —, see läheb ikka kiiremini ja kardan end sur-nuks lüüa. Lõpuks jõuan alla ja kukun otse kellegi tuttava ette. See on keegi noor, mulle muidu tundmatu mees, kes mingi streigi puhul oli agarasti tegutsenud streigi juhtimi-sega ja ka oma sõbraliku olemusega mulle meeldinud. Ta võtab mind vastu etteheitva hüüdega, nagu teaks ta, et hülgasin teised laeval: „Mida otsid siis sina siit?“ Püüdsin pääseda kuristikust, mida kõikjal ümbritsesid jär-sud seinad, millel alla rippusid köied. Ei julgenud neid tar-vitada, sest nad olid väga peenikesed. Katsudes üles ronida libisesin ikka jälle maha. Viimati olin ülal — ei tea kui-das. Vist ei näinud tahtlikult seda osa unenäost, hüpates sellest kannatamatult üle. Ülal kuristikku äärel on tänav, vastu kuristikku kaitstud käsipuudega. Siin kõnnivad inime-sed mööda ja tervitavad mind sõbralikult.

Selle unenägija elust kuuleme, et ta viienda eluaastani lakkamatult põdenud raskeid haigusi ja olnud ka hiljem sage-dasti haige. Nõrga tervise pärast vanemate poolt kartlikult hoitud, ei puutunud ta üldse kokku teiste lastega. Soovides suhelda täiskasvanutega, tõrjuti ta vanemate poolt tagasi märkusega, et lapsed ei tohi olla ninatargad ega kuulu täis-kasvanute hulka. Nõnda puudus tal juba varakult see, mis vajalik kooseluks kaasinimestega ja mida õpitakse vaid pide-vas kontaktis nendega. Teiseks jäi ta suure ajavahemiku maha samavanustest seltsilistest ega suutnud nendega sammu

pidada. Nii polnud imestada, et teda peeti nende seas rumalaks ja varsti oli ta nende alatine pilkealune. See asjaolu takistas tal otsida või leida sõpru.

Niisuguste olude tõttu suurenes äärmuseni poisi muidugi erakordselt tugev alaväärsustunne. Ta kasvatust juhtisid heasüdamlik, kuid äkkvihane isa (sõjaväelane) ja nõrk, rumal, kuid eriti valitsushimuline ema. Kuigi vanemad ikka jälle rõhutasid oma heatahtlikkust, oli kasvatus ometi võrdlemisi karm. Erilist osa mängis selles alandamine. Iseloomulikuna ja ühtlasi varaseima lapseõlve-mälestusena on säilinud sündmus ta kolmandast eluaastast, mispuhul ema las kis teda pool tundi põlvitada hernel. Põhjuseks oli sõnakuulmatus, oli keeldumine midagi toimetada ema asemel, sest poeg kartis kedagi ratsanikku, nagu ema hästi teadis. Peksa sai ta küll harva, kuid alati mitmeharulise koerapiitsaga ja kunagi mitte muidu, kui et ta pidi pärast andeks paluma ja ütleva, mispärast teda pekseti. „Laps peab teadma, mis ta on teinud,“ ütles isa alati. Ja siis juhtus kord, et ta sai õigustamatult peksta, ja kui ta hiljem ei teadnud öelda, mispärast teda pekseti, siis sai ta veel kord ja niikaua, kuni omaks võttis mingi süü.

Nii oli juba varakult lapse ja vanemate vahel võitlusmeeleolu. Lapse alaväärsustunne oli võtnud sellise ulatuse, et ta üldse ei tundnud üleolekutunnet. Ta elu koolis ja kodus oli pidev ahel suuremaid ja vähemaid häbistusi. Isegi väikseim võit — tema mõttes — oli tal keelatud. Koolis oli ta veel 18-aastasena aina väljanaerdav. Kord tegi seda isegi õpetaja, kes luges teistele ette ta halva töö ja pilkas teda teravasti.

Säärased juhtumused sundisid teda ikka enam isoleeruma ja kord-korralt hakkas ta teistest tahtlikult eemalduma. Võitluses vanematega valis ta küll mõjusa, kuid tema jaoks raskete tulemustega võitlusvahendi — ta loobus rääkimisest. Seega loobus ta tähtsaimast vahendist ümbrusmaailmaga liitumiseks. Varsti ei kõnelnud ta enam kellegagi ja muutus täiesti üksikuks. Üldiselt mittemõistetuna ei kõnetanud ta kedagi, eelkõige mitte oma vanemaid, ja keegi ei kõnetanud teda. Luhtusid kõik katsed teda teistega kokku viia. Ja hiljem luhtusid ka kõik katsed armusuhete sõlmimiseks, mida ta väga raskesti võttis.

Nii kestis ta elu kuni 28. eluaastani. Sügav alaväärsustunne, mis täitis kogu ta olemust, võrratu auahnus, taltsutamatu võimu- ja üleolekupüüdlus ei andnud talle rahu ja pidurdasid väga ta ühiskonnatunnet. Mida vähem ta rääkis, seda liikuvamaks läks ta hingeelu, mis oli ööd ja päevad täis unenägusid igalaadi võitudest ja triumfidest.

Ja nii nägi ta ühel ööl kirjeldatud unenäo, mis kajastab selgesti liikumisjoont, millel toimub ta hingeelu.

Lõpuks veel üks Cicero poolt jutustatud unenägu, üks kuulsaimaid prohvetlikke unenägusid.

Luuletaja Simonides oli kunagi tänavaveerel kohanud kellegi tundmatu hooletussejäetud laipa ja muretsenud selle korraliku matmise eest. Hiljem tahtes ette võtta merereisu, hoiatati teda tänuliku surnu poolt unes — kui ta sõidab, hukub ta laevaõnnetusel. Ta ei sõitnud, ja kõik kaasasõitjad hukkusid. Nagu jutustatakse, olevat see sündmus ühenduses unenäoga sajaneid äratanud määratud tähelepanu ja avaldanud inimestele sügavat muljet.

Võttes selle sündmuse puhul seisukohta, peame eelkõige meeles pidama, et tol ajal hukkus väga tihti laevu ja palju inimesi võis seekord unes näha, et peaksid reisust loobuma. Paljude sääraсте unenägude seas kujutab aga just Simoni-dese uni unenäo ja tõelisuse ühtelangemist ja on oma iserasuse tõttu säilinud järelmaailmale.

On selge, et inimesed, kes armastavad jälgida salapäraseid seoseid, eelistavad selliseid jutustusi. Meie aga mõistame seda unenägu kainelt: meie luuletajale, kes oma ihuliku heaolu pärast muret tundis, polnud küll reisud kunagi meeldinud. Kui lähenes otsustamistund, haaras ta oma tunnete kõvenduse järele. Ta laskis tulla surnu, kes pidi nüüd osutama tänulikuks. Et ta nüüd hoiataja poolt tekitatud meeolus ei sõitnud, on endastmõistetav. Ja poleks see laev hukkunud, poleks ka maailm tõenäoliselt midagi kuulnud sellest loost. Me saame sel viisil teada ainult asjust, mis teevad meie aju rahutuks ja püüavad mõista anda, et maa ja taeva vahel on rohkem peidus, kui mõistaksime näha und. Prohvetlik unenägu on sagedasti teistelgi juhtudel niivõrra taibatav, kui mõlemad, uni ja järgnev tõelisuus, sisaldavad inimese samataolisi seisukohavõtte.

Mõtlemine paneb meid veel asjaolu, et kõik unenäod pole nii lihtsalt mõistetavad. Õigupoolest on seda vaid vähesed. Me kas unustame unenäo kohe või, kui ta jätab püsiva mulje, tavaliselt ei mõista selle taga peituvat, olgu ehk siis, kui oleme juhuslikult õppinud individuaalpsühholoogilist unenägude selektamist. Ka kirjeldatud unenägude kohta on maksev, et unenägu kajastab võrdluse teel sümboolselt inimese liikumisjoont. Võrdluse peamine ülesanne on viia

meid olukorda, kus me tugevasti k a a s a v õ n g u m e. Kui tegeldakse mingi probleemi lahendamise ja isiksus kaldub määratud suunda, siis otsitakse kogemuslikult h o o g u. Unenägu on vägagi kohane kõvendama mingi probleemi lahendamiseks vajalikku afekti, meeoleolu. Seda asjaolu ei muuda ka unenägi teadmatus sellest seosest. Piisab, et tal on materjali ja hoogu. Unenägu märgib kuidagi jälge, milles avaldub unenägi mõtletegevus, ta viitab seega unenägi liikumisjoonele. Seega on unenägu nagu suits, mis näitab, et kuskil põleb tuli. Kogenud inimene võib suitsu järgi otsustada isegi põleva puu üle.

Kokkuvõtteks võib öelda: unenägu näitab, et unenägi tegeleb mingi eluprobleemiga, samuti näitab ta, kuidas unenägi võtab seisukoha selle probleemi suhtes. Eriti panevad end unenäos maksma või lasevad end vähemasti aimata need mõlemad tegurid, mis ka tõelisuses mõjutavad unenägi seisukohavõtte ümbrusmaailma suhtes — ühiskonnatunne ja võimutus.

6. Andekus. Hingeliste nähtuste seas, mis võimaldavad meil otsustamist ja järeldamist inimese olemuse kohta, oleme seni tähele panemata jätnud ühe nähtuse, mis kuulub inimese mõtlemise alasse ja puudutab ta tunnetusvõimet. Omistame vähe väärtust sellele, mis inimene iseenesest mõtleb või ütleb, sest teame, et igaüks võib eksida ja igaüks, mõjutatud igasugu egoistlikest ja moraalseist huvidest ning kaalutlustest, ilustab oma hingelist pilti teiste ees. Siiski saab, kuigi piiratud määral, teatud mõttekäikude ja nende sõnaliste väljenduste põhjal teha järeldusi. Inimese üle otsustades ei või vaatlemata jätta mõtlemise ja rääkimise alasid.

Inimese otsustamisvõime kohta — harilikult märgitakse seda „andekusega“ — on tehtud terve hulk vaatlusi, arutlusi ja katseid. Need andekuskatsed on seni jäänud tulemusteta. Sest kui rühm õpi-

lasi teatab end katseks, siis on tulemus alati sama, mida õpetaja teab juba katsetagi. See asjaolu äratas algul eksperimentaalpsühholoogides erilist uhkust, kuigi sellega vaid ilmnes, et need katsed on teatud määral üleliigsed. Teiseks tekitab kahtlusi nende katsete ettevõtmise vastu asjaolu, et laste mõtte- ja otsustusvõimed ei arene samal määral. Mõned lapsed, kelle andekuskatse tulemus oli halb, näitasid mõne aasta pärast vägagi head arengut. Veel üheks momendiks on, et suurlinna lapsed, või lapsed teatud ringkonnist, kus elatakse avaramat elu, on harjumuse tõttu rohkem löögivalmis ja jätavad oma näiliku andekusega varju need, kes pole selliselt ette valmistatud. Teatavasti on kodanikuseisusest lapsed harilikult kaheksa kuni kümne aastani löögivalmimad kui proletaarlaste lapsed. See ei tõenda aga esimeste suuremat andekust, põhjus peitub ainuüksi eelloos.

Seega ei ole andekuskatsetega jõutud kaugele, eriti kui meenutatakse Berliinis ja Hamburgis ilmnenuid kurbi resultaate, kus need lapsed, kes andekuskatseil olid vastanud hästi, hiljem üllatavalt suurel arvul ei vastanud lootustele. See näitab, et andekuskatse pole mingiks kindlaks tagatiseks lapse arengu suhtes. Seevastu on individuaalpsühholoogilised uurimused kaugele usaldatavamad. Nad ei katsu kindlaks määrata ainult üht arengupunkti, vaid arvestavad ka eeldusi ning põhjusi, võttes tarbe korral appi vajalikke abivahendeid. Individuaalpsühholoogia ei eralda lapse mõtlemis- ja otsustamisvõimet ta hingeelust üldse, vaid vaatleb teda seoses sellega.

VII.

SUGUDE VAHEKORD.

I. Tööjaotus ja kahesoolisus. Meie seniseist vaatlusist selgub, et hingeelus valitseb kaks juht-

joont, mis mõjutavad kõiki psüühilisi nähtusi. Nende tõttu saab inimene oma elutingimuste parandamise ning kindlustamise, elu kolme peäülesande (armastus, elukutse, seltskond) täitmise kõrval teostada nii oma ühiskonnatunnet kui ka maksvuspüüdu, võimu- ning üleolekutungi. Peame harjuma iga hingelise nähtuse üle otsustama seejärgi, millises kvantiteedi ja kvaliteedi vahekorras seisavad need mõlemad tegurid, ja soovides läheneda hinge mõistmisele, tuleb neid kava-kindlalt sellest seisukohast uurida. Neist tegureist oleneb, kuivõrd inimene on suuteline taipama inimkooselu loogikat ja kohanema sellest tingitud tööjaotusega.

Töö ja otus on hädavajalik tegur inimühiskonna säilitamiseks. Seetõttu peab igäüks täitma oma kohta. Kes seda ei tee, eitab ühiskondliku elu ja üldse inimsoo säilitamist, ta vääratab kaasinimese osast ja muutub rahurikkujaks. Kergemal juhtudel kõneleme vallatusest, üleannetusest, veidrusest, raskemal iseäratsemisest, neuroosist, huligaansusest ja roimast. Neid nähtusi taunitakse üksnes nende sobimatuse pärast ühiskondliku elu nõuetega. Inimese väärtuse määrab viis, kuidas ta täidab ühiskondliku tööjaotuse poolt määratud kohta. Ühiskondlikku elu jaatades muutub see oluliseks ka teistele, üheks liikmeks tuhandekordses ketis, millel põhineb inimelu püsivus, ketis, mida ei saa mõelda olematuks ühiskondliku elu purunemiseta. Võimed määravad üksikisiku koha üldises tootmisprotsessis. Muidugi on siin tekkinud mõningaid segadusi, sest võimuiha, valitsemishimu ja mitmed muud vääranngud on häirinud ning takistanud selle tööjaotuse täielikku teostamist ja on püstitanud ekslikke aluseid inimväärtuse hindamiseks. Takistuseks on ka üksikute sobimatus oma kohal. Samuti tekitab raskusi üksikisikute võimuiha, väär auahnus, kes siis oma egoistlikkude huvide pärast takistavad seda inimlikku kooselamis- ja töötamisviisi. Osa

vääranguid põhjustab ühiskondlik klassijaotus, kuna kas isiklik võim või majanduslikud huvid mõjutavad tööalade jaotust nii, et kasutoovamad, suuremat võimu pakkuvad kohad lähevad teatud seltskonnakihtide kätte ja teised on jäetud sellest täiesti kõrvale. Tundes võimutungi hiigelsuurt mõju neis nähtustes, mõistame, et tööjaotuse protsess ei või kunagi toimuda hõlpsasti. Vägivald on lakkamatult vahele astunud ja kujundanud töö ühtedele eesõiguseks, teistele alamsuhtuseks.

Tööjaotuse üks põhjusi on inimeste kahe soolisuus. See eemaldab ühe poole, nimelt naise ta kehaehituse pärast teatud töist ja annab talle samal ajal teised, sobivamad ülesanded, mida ei peeta hästi sobivaks meestele. See tööjaotus on täiesti eelarvamusteta teostatav ja niikaua, kui naisliikumine võitlusleilis oma vibu üle ei pinguta, on ta omaks võtnud selle seisukoha loogika. Ta on kaugel sellest, et mehelikustada naist või hävitada mehe ja naise loomulikke suhteid, ka mitte neile kohaseis töövõimulis. Inimkonna arengu vältel on tööjaotus kujunenud nii, et naine võtab üle ühe osa neist töist, millega muidu oleks tegutsenud ka mees, seetõttu peab mees jälle kasulikumalt tarvitama oma jõudu. Seda tööjaotust ei või seni nimetada rumalaks, kuni selle läbi pole tööjõudu jäetud sööti ega kuritarvitatud vaimseid ja kehalisi jõude.

2. Mehe esikoht praeguses kultuuris. Kultuuri areng võimupüüdluse suunas, eriti teatud üksikisikute või kihtide pingutused, kes tahtsid endale kindlustada eesõigusi, on juhtinud tööjaotuse erilistele radadele, mille mõjul inimkultuuri praegugi iseloomustab mehe esileküündiv tähtsus. Tööjaotus kindlustab eesõigustatud grupele, meestele, nende eesõigused ja oma esikoha tõttu mõjutavad nad ka naise seisundit tööjaotuses, produktsiooniprotsessis

oma tahtmise järgi ja oma kasuks, määrates nende eluringi ja eluvormid vastavalt meeste vaatepunktile.

Nüüdseni on püsinud mehe poolt lakkamatu üleolekutaotlus ja naise poolt alatine rahulolematuus mehe eesõiguste pärast. Mõlema soo tiheda kokkukuuluvuse juures on taibatav, et selline pinge vapustab sugupoolte psüühilist kokkukõla ja tekitab sügavaid häireid. Selle tulemus on lõpuks üldine veendumus, mida inimsoo mõlema poole poolt tajutakse erakordselt piinarikkana.

Kõik meie seadlused, traditsioonilised tõekspidamised, seadused, kombed ning pruugid näitavad mehe eesõigustatud seisundit. Nad tungivad lastetuppa ja avaldavad seal lapse hingele määratut mõju. Küll ei või meie liiga kõrgelt hinnata lapse arusaamist sellest seosest, peame aga teadma, et lapse tundmused on rajatud eriti sügavalt. Nähtused nagu ühe poisi puhul, kes nõudele rõivastuda tüdruku rõivaisse vastas ägedate vihahoogudega, annavad meile küllalt põhjust järgida neid seoseid. See viib meid jälle ühest teisest küljest võimutungi vaatlusele.

Saavutab poisi maksvustung teatud ulatuse, siis valib ta tee, mis näib kindlustatud mehe eesõigustega, mida ta kõikjal märkab. Nagu öeldud, soodustab praegune perekondlik kasvatus liialt võimupüüdlust ja mehelikkude eesõiguste taotlemist ning hindamist. Sest enamasti mees, isa on lapsele võimusümboliks. Ta äratab oma mõistatusliku tulemise-minemisega lapses palju rohkem huvi kui ema. Peagi märkab ta isa tähtsamat osa, isa määrab tooni, teeb korraldusi, juhhib kõike. Laps näeb, kuidas kõik ta käskudele alistuvad, kuidas ema alati temale toetub. Mees näib lapsele igas suhtes tugev ning võimas. Mõnede lastele on isa nii mõõtuandev, et nad peavad kõike tema poolt öeldut pühaks ja ütlevad tihti oma väidete tõestuseks, et isa olevat öelnud nii. Isegi seal, kus isa mõju pole nii selge, saavad lapsed mulje ta üleolekust, isal näib

lasuvat terve perekonna koorem, kuigi tegelikult vaid tööjaotus võimaldab isal paremini kasutada oma jõude.

Mehe paremusseisundi ajaloolise algupära kohta peab ütleva, et see pole mitte just looduslik tõsiasi. Seda näitab juba asjaolu, et esmalt pidi mehe ülevõimu kindlustamiseks loodama hulk seadusi. Sama asjaolu tõendab, et enne mehe võimuseisundit pidid olema teissugused ajad, kus mehe eesõigus polnud sugugi nii kindel. Ajalooliselt on see aeg tegelikult tõestatud. See oli emaõiguse aeg, aeg, kus ema, naine mängis tähtsamat osa elus, kõigepealt lapse suhtes. Ema vastu oli kohustusi kõikidel suguvõsa meestel. Üleminekule emaõiguselt isaõigusle eelnes vägivaldne võitlus, mis tõestab, et mees pole alati omanud eesõigusi, mida ta praegu meelsasti peab looduse poolt antuiks, vaid et ta pidi nende pärast võitlema. Mehe võit tähendas naise ikestamist, ja eriti seadusandluse tekkeloos leiame ülestähendusi, mis kõnekalt tunnistavad sellest ikestamisprotsessist.

Mehe paremusseisund pole seega olnud loomulik olukord. On sümptoome, mis sellele viitavad, et see tekkis alles kestvate võitluste vältel naabritega, sest lahingus oli mehel tähtsam osa ja seda kasutas ta juhtimise lõplikuks endalekiskumiseks. Selle arenguga käsikäes käis ka eraomanduse ja pärimisõiguse tekkimine, mis moodustusid mehe ülemusasendi põhjal ja reegli järgi, et mees on omandav ja omav pool.

Kasvaval lapsel ei pruugi lugeda raamatuid sel teemal. Kui ta ka neist asjust midagi ei tea, tunneb ta ikkagi, et mees on omandav ja eesõigustatud pool, ka siis, kui arusaajad vanemad üheõigusluse soodustamiseks valmis on loobuma vanast ajast säilinud privileegidest. Lapsele on üldse raske selgeks teha, et ema, kes teeb koduseid toiminguid, on samaväärne partner mehele. Kujuteldagu, mis tähendab poisile esimesist päevist peale näha kõikjal mehe ülevõimu. Juba sündides võetakse ta vastu rõõmsamini kui tüdrukut

ja ülistatakse nagu printsi. On üldtuntud ja liigagi sagedane nähtus, et vanemad soovivad meelsamini poissi. Poiss saab igal sammul tunda, kuidas teda meesvõsuna eelistatakse ja hinnatakse. Mitmesugused talle suunatud või juhuslikult kuulnud sõnad panevad teda ikka rohkem uskuma meesosa suuremat tähtsust. Meheliku printsiibi üleolekut kinnitab talle ka asjaolu, et naissoost majalisi tarvitatakse alamaiks tööks, et naised lapsegi ümbruses ei ole ikka veendunud oma samaväärsuses mehega. Nende osa on enamasti alluv ning alaväärne. Naisele nii tähtis küsimus, mida ta peaks mehelt küsima abielu ees: kuidas suhtud sa üleolevasse mehelikku printsiipi kultuurelus, eriti aga perekonnas? jääb enamasti terve elu vältel otsustamata. Tulemus on ühel juhul tugev samaväärsuse taotlus mehega, teisel juhul mitmesuguses tugevuses resignatsioon. Teisel pool seisab mees, isa, kes poisina on kasvanud veendumuses, et temal kui mehel on mängida tähtsam osa ja kes peab seda oma kohustuseks, mistõttu ta elu ja ühiskonna probleeme lahendab mehe eesõigusi soodustavalt ¹⁾).

Laps elab kaasa kõik neist vahekorrist tekkivad olukorrad. Temas moodustub naise olemuse kohta lugematu hulk kujutlusi ja vaateid, milles naine üldiselt esineb halvana. Poisi hingeline areng saab sel kombel meheliku ilme. Oma võimupüüus peab ta taotlemisväärseks eranditult mehelikke omadusi ja vaateid. Kirjeldatud võimuvahekord tingib meheliku vooruse laadi, mis täiesti viitab oma algupärale. Teatud iseloomujooned on maksvad „mehelikkudena“, teised „naiselikkudena“, ilma et ükski asjaolu seda hinnangut õigustaks. Sest võrreldes poisi ja tüdruku hingeseisundeid ja selliseks liigiteluks näilikku kin-

---

1) Kogu see käsitlus, kus mehe esikohta nähakse ainult tema eesõigustena, mitte aga ta suurema vastutuse seisukohalt, on natuke ühekülgne ja vananenud. Toim. täh.

nitust leides ei või veel kõnelda loomulikkudest põhjustest. Vaadeldakse ju nähtusi inimeste juures, kes on juba suletud kindlatesse raamidesse, kelle eluplaan ja juhtjoon on piiratud ühekülgsede võimuhinnangute läbi. Need võimusuhted on neile peale sundinud nende koha arengus. Seega pole mehelikkude ja naiselikkude iseloomujoonte eristamine õigustatud. Me näeme, kuivõrd mõlemapoolsete joontega saab rahuldada võimutaotluse nõudeid, et ka naiselikkude vahenditega, nagu kuulekus, alistumine jt., on võimalik võimutarvitamine. Edu läbi, mis rõõmustab sõnakuulelikku last, võib ta võimaluse korral palju tugevamini esile nihkuda kui sõnakuulmatu, kuigi mõlemal juhul on teoksil võimutung. Inimese hingeelu mõistmist raskendab sagedasti asjaolu, et võimutung tarvitab teostumiseks mitmesuguseid iseloomujooni.

Poisi vanemaks saades tehakse talle mehelikkus peaaegu kohuseks. Ta auahnus, võimu- ja üleolekupüüdlus ühinevad lõplikult ja muutuvad otse identseks mehelikkuse kohustega. Paljusid võimutaotlevaid lapsi ei rahulda üksnes mehelikkuse teadvus, nad tahavad seda ka alati näidata ja tõestada, et nad on mehed ja peavad omama eesõigusi. Seejuures püüavad nad ühelt poolt end tähtsustada ja mehelikkude iseloomujoontega liialdada, teiselt poolt katsuvad nad kõikide türannide kombel oma mehelikkust naisümb-rusele tõendada, vastuseisu tugevuse kohaselt kas kiuslikkusega, metsiku vihaga või nupuka kavalusega.

Kuna iga inimest mõõdetakse eesõigustatud mehelikkuse ideaalse mõõduga, siis pole ime, et poiss seda alati arvestab, end sellega mõõdab, küsitleb ja end ühtelugu uurib, kas ta elukäik on mehelik, kas ta ise on küllalt mehelik jne. On teada, mida tänapäev mõeldakse mehelikkuse all. Eelkõige on see midagi puhtegoistlikku, midagi enesearmastust rahuldavat, niisiis üleolek, väljapaistvus, kõige selle taotlemine aktiivseina näivate iseloomujoonte abil, nagu julgus, tuge-

vus, uhkus, mälestus iga liiki võitudest, eriti naiste üle, ametite, au ja tiitlite saavutamine, tung karmistumiseks „naiselikkude“ tundmuste, andumuse vastu jms.¹⁾. See on kestev rabelemine isikliku üleoleku pärast, sest mehelikkus tähendab üleolekut.

Nõnda omandab poiss iseloomujooned, milleks ta eeskuju saab loomulikult ainult täiskasvanud mees- telt, peamiselt isalt. Kõikjal võib jälgida selle kunst- likult kasvatatud suurusehullustuse jälgi. Poissi avatellakse juba aegsasti kindlustama endale võimu ja eesõiguste ülemäära. Need tähendavad talle seda- sama, mis „mehelikkuski“. Halvemal juhtudel are- nevad neist tihti tooruse ja brutaalsuse tuntud nähtu- sed.

Kasud, mida pakub mehelik loomus, on suureks avatluseks. Ei pruugi imestuda, leides tüdrukuid endas sagedasti kandvat juhtjoonena mehelikkuse ideaali, kas siis täidumatu igatsusena või mõõdupuuna oma käitumise arvustamisel või esinemis- ning mõju- misviisides (Kant: „Kultuuris tahab iga naine olla mees“). Need tüdrukud eelistavad taltsutamatus tun- gis just neid mängu ja tegevusi, mis sobiksid rohkem poiste kehalikkude omadustega. Nad ronivad puude otsa, hulguvad meelsasti ringi poiste seltskonnas ja keelduvad igast naiselikust tööst kui häbist. Kõiki neid nähtusi põhjustab mehelikkuse eelistamine. Näe- me siin selgesti, kuidas väljapaistva positsiooni taot- lus, võimupüüdlus käib rohkem näilisuse kui tõelisuse ja elu tegeliku seisundi kohta.

3. Eelarvamus naise alaväärsusest. Peale argu- mendi, nagu oleks mehe ülimuslikkus määratud looduse poolt, väidetakse selle seisukoha kaitseks veel, et naine olevat alaväärtuslik olend. Vaade naise alaväärsusest on niivõrd levinud, et näib olevat

---

¹⁾ Selline „mehelikkuse“ iseloomustus sobib ehk küll saksa oludele, mida autor kirjeldab, kuid on kaugel tõelise aumehe, näit. inglise džentlmeni ideaalist. Toim. täh.

inimeste ühisarvamus. Kõikide aegade saagad ja muinasjutud sisaldavad näiteid naise moraalsest alaväärsusest, ta kõlbmatusest, kurjusest, valelikkusest, muutlikkusest, ebausaldatavusest. Isegi seaduste põhjendustes esitatakse „naiselikku kergemeelsust“ argumendina. Samuti alavääristatakse naist ta tubliduse ja teovõime suhtes. Kõikide rahvaste kõnekäänud, anekdoodid, vanasõnad ja teravmeelsused on täis naist älandavat arvustust. Naisele heidetakse ette riiuhimu, ebatäpsust, väiklust, rumalust (pikad juuksed, lühike aru). Naise alaväärsuse tõestamiseks osutatakse määratud teravmeelsust ja nende inimeste arvu — meenutatagu Strindbergi, Moebiust, Schopenhauerit, Weiningeri — suurendavad veel arvukad naised, kes oma resignatsiooniga jagavad käsitust naise alaväärsusest, ta alluvast osast. Alahindamine ilmneb ka naise töö tasumisel. Seda peetakse, hoolimata sellest, kas ta on mehe tööga samaväärne või mitte, palju madalamaks kui mehe tööd.

Andekuskatsete tulemusi võrreldes on tegelikult selgunud, et teatud ainete, näiteks matemaatika jaoks osutavad poisid rohkem andekust, teiste, näiteks keelte jaoks jälle tüdrukud. Leiti, et poisid on tõesti tüdrukuist andekamad neis aineis, mis valmistavad ette mehe elukutsele. Kaaluteldaks aga täpsemini tütarlaste olukorda, siis selgub, et jutt naise vähemaist võimeist on ainult muinasjutt, vale, mis paistab tõena.

Tüdruk kuuleb igal sammul, n.-ö. iga päev igas variatsiooniga, et tüdrukud on võimetud, on kõlblikud ainult kergemaiks ning alamaiks tööks¹⁾. On selge,

---

1) Seegi autori lamentatsioon tundub juba olevat vana-nenud, vähemalt meie põhjamaistes oludes. Et aga naise loomus juba looduse poolt on määratud olema tundmuslikum, on vastuvaidlematu ja just nii sobib ta elu raskema ja ausa — emakutse jaoks paremini, kuna mehel peab olema enam külma intellektiteravust ja tarbe korral ka karmi, kuid vastutustundlikku võitlustahet. Toim. täh.

et tüdruk, olles lapsena jõuetu kontrollima selle otsuse õiglust, näeb naise võimetuses muutmatut saastust ja usub lõpuks isegi oma saamatust. Arastatult tunneb ta selliste alade vastu — kui tal nendega üldse tuleb tegelda — juba algusest peale mitte enam küllaldast huvi või kaotab selle hoopis. Nii puudub tal väline ja sisemine ettevalmistus.

Loomulikult näib naise võimetus neil asjaoludel tõestatuna. Sel eksitusel on kaks põhjust. Seda soodustab asjaolu, et — mitmeti toetudes ka ühekülgsetele puhtegoistlikkudele motiividele — inimese väärtust hinnatakse ikka veel ta saavutuste järgi, arvestades neid ärilisest seisukohast. Sellest seisukohast väljudes tõepoolest võib tähele panemata jätta küsimuse, kuivõrd saavutused ja saavutusvõime on seoses hingelise arenguga. Osutataks sellele üldiselt rohkem tähelepanu, siis avastataks ka teine peapõhjus, mis tekitab vääramuse naise väiksemast teovõimest. Sagedasti jäetakse märkamata, et tütarlapsel kumiseb juba lapsepõlvest saadik kõrvus terve maailma eelarvamus, mis vaid vapustab ta usku oma väärtusse ja ta eneseusaldust, uuristab ta lootust millegi tõhusa teostamiseks. Kui teda selles vaid kinnitatakse, kui ta ise näeb naise olevat määratud ainult alistuvasse ossa, kaotab ta muidugi julguse, ei tahagi õigupoolest enam midagi peale hakata ja kohkub lõpuks tagasi eluülesannete ees. S i i s on ta tõepoolest kõlbmatu ja kasutamatu.

Seega pole tütarlapsel praeguses kultuuris kerge säilitada eneseusaldust ning julgust. Pealegi on andekuskatseil ilmnenu üllatav asjaolu — nimelt näitasid teatud tüdrukutegrupid, aastais 14—18, suuremat andekust kui samaealised poisid. Uurimusel selgus, et need tüdrukud olid kõik perekondadest, kus ka naine, ema, või ka ainult ema üksi omas iseseisvat teenistust. Tüdrukud neis majas said üldse mitte, või ainult vähesel määral tunda eelarvamust naise väikse-

mast saavutusvõimest, sest nad nägid ise, kuidas ema end elatas oma tublidusega. Nad võisid end arendada palju vabamalt ja iseseisvamalt, peaaegu mõjutamatult selle eelarvamusega seotud tõkestustest.

Järgmiseks argumendiks selle eelarvamuse vastu on üsna suur naiste hulk, kes on saavutanud esileküündivat mitmesugustel aladel, iseäranis kirjanduses, kunstis, tehnikas, arstiteaduses, kel on siin mees-
tega täiesti üheväärseid tulemusi. Pealegi on küllalt mehi, kes ei teosta midagi tõhusamat ja osutuvad suurel määral võimetuks. Nii võiks samasuguse hulga tõendustega, muidugi ka sellesama ebaõiglusega, esitada eelarvamuse meeste alaväärsusest.

Üks raskete järeldustega nähtus on juba mainitud olukord, et kõige naiseliku alavääristamine on põhjustanud mõistete erilaadse kahestumise. See väljendub harjumuses mehelikkuse mõistega samastada — väärtuslikkust, jõulisust, võidukust, naiselikkuse mõistega — kuulekust, teenivust, alamlust, halbust. See mõtteviis on sööbinud nii sügavasti inimese mõtlemisse, et meie kultuuris on kõik tublidus meheliku värvinguga, kuna naiselikuks loetakse kõike väheväärtuslikku ning taunitavat. Teatavasti pole mõne mehe jaoks midagi solvavamad kui naiselikuks nimetamine, kuna samal ajal mehelik loomus ei tähenda tüdrukule midagi kahjulikku. Ikka langeb rõhk nii, et kõik naist meenutav tõlgitsetakse alaväärseks.

Nähtused, mis sagedasti nii selgesti räägivad selle eelarvamuse kasuks, on seega lähemal vaatlusel tõkestatud hingelise arengu tulemused. Me ei taha tõendada, et võiksime igast lapsest teha tavalises mõttes „andeka“ ja kõrgeimal määral teovõimsa inimese. Küll võime aga temast teha andetu inimese. Me pole seda igatahes veel kunagi teinud, teame aga, et see on õnnestunud teistel. Endast mõista tabab selline saatus tänapäeva tüdrukut palju kergemini kui poissi. Meil on olnud juhus näha selliseid „andetuid“ lapsi, kes

ühel päeval esinesid nii andekaina, nagu oleksid nad andetuist ümber moondunud andekaiks.

4. Põgenemine naiseosast. Mehe ettetungimine on tugevasti häirinud naise hingelist arengut ja selle tulemuseks on naise peaaegu üldine rahulolematuse oma osaga. Naise hingeelu liigub samadel radadel ja samade eeldustega kui kõikidel inimestel, kes oma positsiooni tajuvad tugeva alaväärsustundega. Naise hingelist arengut raskendab veel eelarvamus ta oletatavast loomulikust alaväärsusest. Kui aga siiski paljud tütarlapsed leiavad hüvituse, siis tänu nende iseloomu kujunemisele, intelligentsile ja juhtumisi ka teatud eesõigustele. Viimased aga ainult näitavad, kuidas ühest veast tuletub teine. Säärased eesõigused on hellitused, luksus, galantsus, mis pais-tavad eelistustena, kuna siin teeseldakse naise ülistamist, lõpuks koguni idealiseerimist, et luua naise-ideaal, mis õigupoolest loodud vaid mehe kasuks.

Võitluses naiseosa vastu võib üldiselt eristada kaht tüüpi. Üht tüüpi on juba puudutatud. Need on tüdrukud, kes arenevad aktiivses, „mehelikus“ suunas. Nad muutuvad erakordselt energiliseks, auah-neks ja taotlevad loorbereid. Nad püüavad ületada oma vendi ja meeskaaslast, eelistavad meessoole oma-seid tegevusi, harrastavad igasugust sporti jms. Sa-gedasti väldivad nad ka abielu ja armusuhteid. Sõl-mivad nad neid siiski, siis häirivad nad neid suhteid püüdlusega olla ka siin valitsev, teisest kõigiti üle-olev partner. Kõikide majapidamiskohuste vastu aval-davad nad suurt vastikust, kas otsekohe avalikult välja öeldes või kaudselt, eitades endal selleks olevat igasugust andi ja vahel katsudes tuua tõendeid, et neil pole võimet majapidamistõiks.

See tüüp katsub ülekohut hüvitada mehelikku-sega. Tõrjeseisund naiseosa vastu on nende olemuse põhijoon. Vahel tarvitatakse nende kohta väljendust „meesnaised“. See nimetus aga põhineb valel käsitu-

sel, mille tagajärjel mõned oletavad, nagu sunniks neid tüdrukuid niiviisi käituma mingi sünnipärane tegur, mingi mehelik ollus. Kogu kultuurilugu näitab aga, et naise rõhumine ja kitsendamine, mis kestab veel praegugi, on inimesele talumatu ja mässulekihtav. Kui ta valib „mehelikuks“ nimetatud suuna, siis seepärast, et elus läbilöömiseks on ainult kaks võimalust, kas mehe või ideaalselt käsitatud naise kombel. Iga väljanihkumine naiseosast peab seejärgi näima mehelik, ja vastupidi. Mitte aga seepärast, nagu te gutseks siin mingisugused salapärased ollused, vaid et see pole teisiti ei ruumiliselt ega psüühiliselt võimalik. Mõistes raskusi, millega toimub tütarlapse hingeline areng, ei saa naise juures oodatagi täielikku leppimist eluga, praeguse kultuuri olukorraga ja meie kooselu vormidega, seni kui talle pole kindlustatud samaõiguslus mehega.

Teine naisetüüp elab oma elu resigneerunult, ilmutades uskumatul määral sobimust, kuulekust ning alandlikkust. Nad kohanevad näilikult kõikjal, haaravad kõigest kinni, seda aga niivõrd osavusetult ning napakalt, et nad midagi ei teosta. Või nad avaldavad närvlikke sümptoome, esitavad niihästi oma nõrkust kui hooldamisväärsust, sellega näidates, kuidas niisugune dressuur, sedalaadi vägistamine toob harilikult karistuseks närvlikke kannatusi ja võime tust seltskondliku elu jaoks. Nad on maailma parimad inimesed, kahjuks aga haiged ega või täita neile asetatud nõudeid. Ka oma ümbruse rahulolu ei suuda nad kestvalt võita. Nende alistuvuses, alandlikkuses, enesepiiramises avaldub samasugune mäss kui eelmainitud tüübi puhul, mäss, mis selgesti näib ütlevat: see pole ometi mingi rõõmuküllane elu.

Kolmas tüüp ei keeldu küll naiseosast, kuid elab siiski piinavas teadmises, et ta alaväärse olendina on mõistetud hukka ja peab mängima alandavat osa. Nad on täiesti veendunud naise alaväärsuses, samuti selles,

et ainult mees on määratud teokamaiks saavutusiks. Seega kaitsevadki nad mehe eesõigustatud seisundit, suurendades nende häälte hulka, kes omistavad ainult mehele teovõimsust ja nõuavad talle erandseisundit. Nad näitavad oma nõrkustunnet nii selgesti, nagu tahaksid sellele otsida tunnustust ja leida kaitset. Kuid ka see käitumisviis on ammu ettevalmistatud mässu puhkemine, mida sagedasti kuulutatakse nii, et naine abielus ülesandeid, mida ta peaks täitma ise, veeretab alati mehele, vabatahtliku tunnustusega, et ainult mees võib neid teostada.

Võib kujutella, kuidas käituvad need tüübid kasvatajana. Sest see tähtsamaid ja raskemaid eluülesandeid jäetakse, hoolimata naise alaväärsuse eelarvamusest, ikkagi enamasti naise hooleks. Siin võib veel täpsemini piiritella. Esimene tüüp, meheliku ellusuhtumusega, valitseb türanlikult, teostab valju käraga sagedasi karistusi ja avaldab nii lastele survet, millest need loomulikult katsuvad vabaneda. Parimal juhul saavutatakse dressuur, millel pole mingit tähtsust. Lastele jääb harilikult mulje, et seesugune ema on ebavõimeline kasvataja. Lärm, suur müra ja kära mõjuvad üldse halvasti ja võivad kergesti õhutada tüdrukuid järele aimama, poistesse aga sisendada kehtvat hirmu edasises elus. Säärase ema valitsuse all olnud mehed hiilivad enamasti naisest laias kaares mööda, nagu oleksid nad juba ette süstitud kibedusega ega võiks naisolendi vastu tunda enam mingit usaldust. Nõnda tekib sugude vahel kehtev vastuolu (vahel ka homoseksuaalsus), mida peame juba täiesti patoloogiliseks, kuigi ka siis veel mõned sonivad mingist „meheliku ja naiseliku substantsi halvast jaotusest“.

Mõlemad teised tüübid on kasvatajana niisama viljatud. Neis ilmneb kas nii suur skeptilisus, et lapsed peagi taipavad ema eneseusalduse puudust ja kasvavad tal üle pea. Ema kordab üha oma katseid, manitseb lakkamatult ja ähvardab vahel öelda isalegi.

Vaadates meheliku kasvataja poole, reedab ta eneseigi uskumatust oma kasvatusliku tegevuse küllaldasse edusse. Nõnda peab ta siingi silmas taganemisjoont, nagu peaks see õigustama ta seisukohta, nimelt et ainult mees on tubli ja kasvatuses seega vältimatu. Tundes oma võimetust, loobuvad need naised tihti kasvatuslikust tegevusest üldse ja veeretavad vastutuse mehele, kasvatajannadele jts.

Veel kohmakamalt ilmneb rahulolematust naiseosaga tütarlastes, kes erilistel „kõrgetel“ põhjustel eemalduvad elust, astudes näiteks kloostrisse või valides abielutusega seoses oleva elukutse. Leppimata naiseosaga, loobuvad nad ette valmistumast oma õigele elukutsele. Ilmselt püüavad paljud tüdrukud saada peatset elukutset seepärast, et iseseisvus näib kaitsetena abielu vastu. Ka ses seisukohavõtus avaldub mõjutegurina vastumeelsus traditsioonilise naiseosa vastu.

Isegi abielus, kus tüdruk näib tahtlikult valinud selle osa, ei tähenda abielusõlmimine veel sagedasti leppimist naiseosaga. Tüüpiline on siin näide ühest praegu umbes 36-aastasest naisest. Ta ilmub kõnetundi kaebustega mitmesuguste raskuste üle. Ta oli vanem laps vananeva mehe ja väga valitsushimulise naise abielust. Juba asjaolu, et ema, väga ilus tütarlaps, oli naitunud vananeva mehega, laseb oletada, et abikaasavalikut olid mõjutanud kaalutlused naiseosa vastu. Vanemate abielu ei kujunenud heaks. Naine valitses majas karjuval kombel ja viis oma tahtmise hoolimatult läbi. Vana mees oli igal võimalusel peagi surutud nurka. Tütar jutustab, et ema ei sallinud tihti sedagi, kui isa vahel puhkamiseks pingile istus. Ema püüdis alati majapidamist juhtida printsiibi järgi, mille ta oli kindlaks määranud enese jaoks ja mis teistegi jaoks pidi tingimata maksma.

Patsient kasvas üles suutelise lapsena ja hellitati isa poolt väga. Ema seevastu polnud temaga kunagi rahul, vaid

alati ta vastane. Kui hiljem veel poeg sündis, kellele ema pühendas sootu rohkem armastust, muutus seisukord talumatuks. Tüdruk, teades end tuge omavat isas, kes, hoolimata tavalisest loidusest ning järeleandlikkusest, tütre puhul avaldas emale ägedat vastupanu, jõudis kangekaelses võitluses emaga vihamõtteni. Tüdruku eelistatud ründamisobjekt oli ema puhtusearmastus, mis oma pedantsuses ulatus niikaugele, et näiteks teenija ei tohtinud puudutada ukselinkigi, seda pärast pühkimata. Tüdrukule tegi nalja käia ringi alati märdunult ning korratult ja kõike määrida. Üldse ilmutas ta aiva neid omadusi, mis olid vastandlikud ema ootustele. See asjaolu räägib selgesti oletuse vastu iseloomujoonte sünnipärasusest. Kui laps arendab ainult neid omadusi, mille pärast ema peab surmani vihastuma, siis peab selles peituma mingi teadlik või ebateadlik plaan. Võitlus kestab veel praegugi.

Tüdruku 8-ndal eluaastal oli olukord umbes järgmine: isa alati tütre poolt, ema karmi, vihase näoga, teravate märkustega ja etteheidetega, tütar nipsakas, löögivalmis ja äärmiselt teravmeelne, halvates sellega kõik ema pingutused. Raskendavalt mõjus olukorrale noorema venna, ema hellitatud lemmiku südameklapi haigestumine, mis veel enam intensiivistas ema muret tema pärast. Märkatagu, kuidas ristlesid vanemate hoolitsused oma laste pärast. Sellistes oludes kasvas tüdruk üles.

Siis juhtus, et ta tõsiselt haigestus närvlikesse valudesse, mida ei suudetud selgitada. Kannatus seisis selles, et teda piinasid alati emale suunatud kurjad mõtted ja ta uskus, et need teda kõiges takistavad. Lõpuks süvenes ta äkitselt — ilma tulemusteta — religiooni. Mõne aja pärast soikusid need mõtted, ja seda peeti mingisuguse arstimis teeneks; tõenäoliselt oli aga ema tõrjutud kaitseseisundisse. Jäänusena püsis aga tüdrukul silmatorkav kõuehirm. Tüdruk kujutles, et pikne tekib tema halva südametunnistuse pärast ja saab talle ühel päeval suureks õnnetuseks, kuna tal olid ju nii halvad mõtted. Sellest nähtub, kuidas laps ise vaevles, et vabaneda vihast ema vastu.

Nii jätkus lapse areng ja lõpuks näis talle ometi avanevat kaunis tulevik. Erilist mõju avaldas talle kord õpetajanna väljendus, et see tüdruk võivat kõik saavutada, kui vaid tahab. Iseenesest tähtsusetud sõnad tähendasid aga tüdruku jaoks — kui ta midagi tahab läbi viia, siis ta seda ka võib. Selle käsituse tulemuseks oli uus hoog võitluses emaga.

Tuli puberteediaeg, ta kasvas ilusaks tütarlapseks, sai naitumisealiseks ja tal oli palju austajaid. Ometi ta keele

eriline teravus hävitas ikka jälle võimalused suhteks. Ainult kellegi vananeva mehe vastu tundis ta erilist poolehoidu, nii et kardeti nende abiellumist. Aga ka see mees lahkus mõne aja pärast ja tüdruk jäi 26-nda aastani kosijata. See oli tema ringkonnis väga silmatorkav ja selgitamatu, sest tütarlapse lugu ei tuntud. Lapseest peale peetud karmis võitluses ema vastu oli ta muutunud kannatamatuks, riiakaks olendiks. Võitlus oli talle võidukas positsioon. Ema käitumine sundis ärritatud tütarlast triumfidejahile. Terav keelesõda oli talle armsaim. Selles avaldus ta edevus. Ta „mehelik“ suhtumus ilmnis veel mängude eelistamises, milles tuli võita vastast.

26-aastasena tutvus ta kellegi väga auväärse mehega, kes ei lasknud end ta riiakast olemusest takistada ja kosis teda tõsiselt. Mees esines väga alandlikult ja alamliselt. Sugulaste sundimisele temaga naituda vastas neiu korduvalt, et tundvat mehe vastu vastikust ja ühendusest ei tulevat midagi head. Neiu loomuse juures polnud igatahes raske seda ennustada. Kahe-aastase vastupanu järel nõustus ta viimaks, kindlas veendumuses, et on võitnud selle mehega endale orja, kellega võib teha, mida tahab. Salaja oli ta lootnud temas leida teist eksemplari oma isast, kes talle alati oli järele andnud.

Varsti selgus aga, et ta oli eksinud. Juba mõned päevad pärast pulmi võis meest näha piibuga toas istumas ja ajalehte lugemas. Hommikuti kadus ta oma büroosse, tuli täpselt söögiks koju ja urises, kui toit polnud valmis. Ta nõudis puhtust, õrnust, täpsust — naise arvates aina ebaõiglasi asju, milleks ta polnud valmistunud. Vahekord ei kujunenud kaugeltki nii, nagu see oli olnud tema ja ta isa vahel. Kõik ta unistused purunesid. Mida enam naine nõudis, seda vähem täitis mees ta soove, ja mida enam mees vihjas ta majaprouaosale, seda vähem sai ta seda näha. Sealjuures meenutas ta mehele vahetpidamata, et sellel pole õigust sääraseiks nõudeiks, ta olevat ju alati mehele öelnud, et ei salli teda. See ei avaldanud aga mingit mõju. Mees jätkas oma nõudeid sellise järeleandmatusega, et naisel avanesid kaunis kurvad vaated tulevikku. Õiglane, kohusetundlik mees oli ta kosinud eneseunustusuimas, mis peagi haihtus.

Ebakõla ei lahendunud naise emaks saades. Ta pidi endale võtma nüüd uusi kohustusi. Seejuures halvenes üha ta vahekord oma emaga, kes energiliselt asus väimehe parteisse. Kuna majas peeti lakkamatut sõda, ei pruugi imestada, et mees käitus vahel inetult ja hoolimatult, ja naisel oli seetõttu vahest õigus. Mehe käitumine oli tulemus naise enda ligipääsmatusest, ta leppimatusest naiseosaga. Ta oli

esialgu mõelnud, et saab seda kuidagi mängida ja alati olla valitsejanna, et saab läbi elu rännata nagu orja kõrval, kes täidab kõik ta soovid. Siis võib-olla oleks ta sallinud oma osa, kui ta oleks saanud valitseda nagu ta ema.

Mis pidi ta nüüd tegema? Pidi ta laskma end lahutada, pöörduma tagasi ema juurde ja tunnistama end võidetuks? Iseseisvaks saada oli tal raske, selleks polnud ta ette valmistatud. Abielulahutus oleks haavanud ta edevust, uhkust. Elu oli talle piin. Ühel pool nurises mees kõige üle, teisel pool jutlustas ema aina vaid puhtuse- ning korraarmastust.

Ja äkitselt muutus ta puhtaks ning korraarmastajaks. Ta hakkas terved päevad pesema ja puhastama. Lõpuks näis ta taipavat õpetusi, mida ema talle alati ja alati oli korranud. Alguses võis küll ema sõbralikult naeratada ja mees teatud määral rõõmustada oma naise äkilise korraarmastuse pärast. Aga ka puhtusega võib liialdada, ja siin see sündiski. Naine pesi ja küüris niikaua, kuni ilmutas oma agarust sel kombel, et igauks segas teda ta korraloomisel, niisama kui tema teisi. Oli ta midagi pesnud ja liigutas seda keegi, siis pidi seda uuesti pühitama, ja ainult tema ise võis seda teha.

See nn. pesemishaigus on erakordselt sagedane nähtus. Kõik need naised võitlevad naiseosa vastu. Nad tahavad sel kombel täiuslikkudena alla vaadata teistele, kes ei pese nii sagedasti päeva jooksul. Ebateadlikult on need pingutused aga suunatud selleks, et maja plahvatama panna. Seejuures on harva kellegi juures näha niipalju sodi, kui oli selle naise juures. Talle polnud niipalju tähtis puhtus kui enese poolt põhjustatud segadus.

Võib tuua hulga näiteid, kuidas leppimus naiseosaga on enamasti ainult näilik. Kirjeldatud patsiendi loomusega sobib asjaolu, et tal pole ühtegi sõbratari, et ta ei sobi ühegi inimesega ega arvesta kedagi. Meie kultuur peaks lähemal ajal looma tütarlaste kasvatusemeetodid, mis võimaldaksid parema leppimuse eluga. Nagu käsitletud juhtumi puhul näha, pole see leppimus mõnikord soodsaiski oludes saavutatav. Praeguses kultuuris on naise alaväärsus, kuigi kõikide arusaajate inimeste poolt eitatud ja mitte reaalselt olev, siiski veel seaduslikult ning traditsiooniliselt fikseeritud. Peab meie ühiskonna-

korra vigase suhtumuse tehnikat avasilmi tunnetama ja selle vastu võitlema. Mitte haiglaselt liialdava naiseaustamise pärast, vaid et niisugused olukorrad hävitavad ühiskondliku elu.

Sellega seoses peaks mainima veel üht nähtust, mida samuti sagedasti tarvitatakse naist alandava arvustuse põhjenduseks — hädaohtlik vanus. See väljendub umbes 50-ndate eluaastate hingelistes nähtustes ja muutustes teatud iseloomujoonte teravnemise mõttes. Füüsiliste muudatuste mõjul hakkab naist rõhuma mõte, et nüüd on tulnud aeg, kus ta kaotab viimse jäänuse oma vähesest vaevaliselt saavutatud maksvusest. Suurendatud jõukulutusega katsub ta kinni hoida kõike, mis tal abiks oli oma seisukoha saavutamisel ja tõestamisel, seda tingimustel, mis sel ajal juba muutuvad raskemaks. Vananevatele inimestele on see praeguses kultuuris valitseva saavutusprintsipi tõttu üldse raske, kõrgeimal määral aga vananevatele naistele. Kahju, mis vananevatele naistele tekib nende väärtuse täielikust tühistamisest, tabab aga teisel kujul ka üldsust, niivõrd kui meie elu pole hinnatav vaid ühest päevast teise. Mis keegi oma aastate täisjõuga saavutanud, peaks talle kasuks loetama ajal, kus ta kaotanud oma jõu ja mõju. Vana inimest ei võiks hingelistest ja materiaalistest suhetest lihtsalt välja lülitada kombel, mis vanade naiste puhul sarnaneb juba häbistusega. Võib arvata, millise hirmuga kasvav tütarlaps mõtleb sellele ajale, mis temalgi ees seisab. Ka naine-olemine pole veel 50 aastaga lõppenud, ka ses ajapunktis seisab inimväärtus vähenemata ja peab säilitatama.

5. Sugudevaheline pinevus. Kõigis neis nähtusis peituvad meie kultuuri eksiteed. On kultuuris maksma hakanud mingi eelarvamus, siis mõjub see kõikjal ja on kõikjal jälle leida. Nii segab eelarvamus naise alaväärsusest ja sellega seoses olev mehe suurustlemine lakkamatult sugude kokkukõla. Tule-

museks on alatine pinevus, eriti ka kõigis armastussuhetes, ähvardades ja sagedasti hävitadeski kõik õnnevõimalused. Ühine armuelu mürgitatakse selle pinevusega, ta närbub ja laostub. Sel põhjusel on nii harva harmoonilisi abielusid, ja lapsed kasvavad üles arvamusel, nagu oleks abielu midagi määratult rasket ning hädaohtlikku. Kirjeldatud eelarvamused ja teised sedalaadi mõttekäigud ei lase sagedasti lapsi tõeliselt mõista elu. Paljudele tüdrukutele on abielu hädaväljapääsuks, ja on mehi ning naisi, kes selles näevad ainult paratamatut pahet. Sugudevahelisest pinevusest tekkinud raskused on nüüdisajal kasvanud hiigelsuureks. Nad on seda suuremad, mida tugevam on tütarlapses lapseajast saadik kalduvus mässamiseks pealesunnitud osa vastu, mida tugevam on mehes nõudmine eesõigustatud osa mängimiseks, hoolimata kõigest ebaloogikast, mis selles peitub.

Sugude sarnastumise, leppimuse iseloomustavaim tunnus on seltsimehelikkus. Just sugupoolte suhetes on alluvus sama talumatu kui rahvastegi elus. Raskused ja koormad tekivad sellest mõlemale poolele ja on nii suured, et igäüks peaks pöörama tähelepanu sellele probleemile. See ala on ju nii määratu suur, et haarab iga üksiku elu. Ja ta on seetõttu nii komplitseeritud, et meie kultuur sunnib last valima endale vastandliku seisukoha teise soo omale. Rahu-lik kasvatus saaks küll hakkama nendegi raskustega. Aga tänapäeva läbematus, tõesti kõlvuliseks osutunud kasvatuspõhimõtete puudus, eelkõige kogu meie elu konkurentsilahing mõjutab lastetubagi ja annab juba siin juhtjooni hilisemaks eluks. Hädaoht, mis mõningaid inimesi kohutab armusuhetest, püsib seetõttu, et mehe ülesandeks on igas olukorras, ka kavaluse ja „vallutustega“ tõendada oma mehelikkust. See hävitab armastuses otsekohesuse ja usalduse. Don Juan on kindlasti inimene, kes isegi ei usu oma küllaldast mehelikkust ja otsib sellele tõendusi üha uutest võitu-

des. Sugupoolte vastastikune umbusaldus uuristab igasuguse südamlikkuse, ja nii kannatab selle all kogu inimkond. Mehelikkuse liialdatud ideaal tähendab nõudmist, alatist erutust, igavest rahutust, ja sellest ei tule muud kui edevuse, eneserikastamise ja eesõigustatud seisukoha nõudmised, mis ei vasta inimkooselu loomulikele tingimustele. Meil pole põhjust eitada naisliikumise seniseid vabaduse ja üheväärsuse suundi, vaid peame neid mõjukalt toetama. Kogu inimsoo elurõõm ja õnn olenevad sellest, et loodaks tingimused, mis võimaldaksid naisele leppimist oma osaga, samuti olenevad nad ka sellest, kuidas mees suudab lahendada oma naisesse suhtumise küsimust.

6. Parandamiskatsed. Seniseist sugupoolte vahetõrja parandamise katseist olgu tähtsamana nimetatud ühiskool, koedukatsioon. See korraldus ei ole vaieldamatu, sel on vastaseid ja sõpru. Viimaste poolt esitatakse selle peaparemustena sugupoolte võimalust üksteist õigeaegselt tundma õppida. Nii saavat paremini vältida kahjuliku eelarvamuse ja selle järelduste tekkimist. Vastased väidavad, et poiste ja tüdrukute juba kooliajal ilmnev vastandlikkus ühise kasvatusel mõjul vaid teravneks, kusjuures poisid tunneksid end rõhututena. Tütarlaste vaimne areng edenevat sel ajal kiiremini, nii et poisid, kel tuleb kanda kogu oma eesõiguse koorem ja tõendada oma suuremat tublidust, peavad järsku kogema, et nende eesõigus on vaid seebimull, mis hävineb tõelisuse ees. Mõned uurijad väidavad olevat kindlaks teinud, et poisid ühiskooli puhul muutuvat tütarlaste vastu kartlikuks ja kaotavat iseteadvuse.

Pole kahtlust, et kõigis neis kinnitustes ja tõendustes on midagi õiget. Paikapidav on see argumentatsioon ainult siis, kui ühiskooli käsitatakse kui sugupoolte võistlust suurema tubliduse loorberite pärast. Kui pole õpetajat, kellel oleks parem käsitus ühiskoolist, kes käsitaks seda nimelt kui harjutust,

ettevalmistust sugupoolte tulevaseks ühistööks ühiste ülesannete juures, kes sellele käsitusele rajaks oma elukutsetegevuse, siis nurjuvad kõik katsed ühiskooliga. Ja vastased näevad ebaõnnestumistes ainult oma vaadete tõestumist.

Siin põhjalikku pilti anda nõuaks poetide kujundusvõimet. Peame rahulduma ainult peapunktide näitamisega. Seos eelkujutatud tüüpidega on alati olemas ja mõnelegi võib-olla meenub, kuidas siingi esinevad samad mõttekäigud kui alaväärsete organitega laste kirjelduse puhul. Kasvav tütarlaps käitub sagedasti samuti, nagu oleks ta alaväärne, ja tema kohta on siis maksev sama, mis öeldud alaväärsustunde hüvitamise kohta. Vahe on ainult see, et tüdrukule sisendatakse usku ta alaväärsusesse ka väljastpoolt. Ta elu juhitakse nii väga sellele teele, et mõned uurijadki mõnikord alluvad sellele eelarvamusele. Selle eelarvamuse mõjul satuvad mõlemad sugupooled prestiižipoliitika pöörisesse ja mängivad osa, milleks kumbki pool pole kasvanud, mis viib elu süütuse komplitseerituks muutumisele, suhete loomulikkuse kadumisele ja eelarvamuste tekkimisele, mispuhul kaob kõik õnnelootus.

VIII.

ÕED-VENNAD.

Nagu mainitud, on inimese üle otsustamiseks tähtis tunda olukorda, milles ta on kasvanud. Erilist liiki olukord on lapse asend õdede-vendade reas. Ka sellest seisukohast võib inimesi liigitada ja küllaldaste kogemuste järgi öelda, kas keegi on esmasündinu, ainuke laps, noorim jne.

Inimesed näivad juba kaua olnud teadlikud, et noorim laps on enamasti eriline tüüp. See aval-

dub paljudes muinasjuttudes, legendides, piiblilugudes, milles noorim esineb ja keda kirjeldatakse ikka samal viisil. Tegelikult kasvabki ta hoopis teissuguses olukorras kui kõik teised lapsed. Vanemate jaoks on ta üks eriline laps, ta saab noorimana tunda erilist kohtlemist. Noorimana näib ta ühtlasi ka väikseim, seetõttu kõige abivajavam ajal, kui teised õed-vennad on juba iseseisvad, valmid, täiskasvanud. Seega kasvab noorim laps enamasti soojemas õhkkonnas kui teised.

See olukord tekitab noorimas lapses hulga iseloomujooni, mis erilisel viisil mõjutavad ta seisukohta elu suhtes ja kujundavad tást erilise isiksuse. Soojema õhkkonnaga seltsib veel üks näilikult vasturääkiv asjaolu. Ühelegi lapsele pole mugavaks situatsiooniks olla alati väikseim, kellest midagi ei usuta, kellele ei usaldata midagi. See ärritab last nii väga, et ta püüab näidata kõik, mis ta võib. Ta võimutung teravneb. Nii tuleb noorimast enamasti inimene, keda rahuldab vaid parim olukord, kes arendab eneses püüdmust kõikide teiste ületamiseks.

Säärast tüüpi võib elus sagedasti kohata. On terve liik noorimaid, kes ületavad kõiki teisi, kes sooritavad oma õdedest-vendadest palju enam. Halvem juhtum on teine liik noorimaid, kellel on küll sama püüdmus, kuid mitte täit aktiivsust ja eneseusaldust. Seda võivad samuti põhjustada suhted vanemate õdede-vendadega. Kui teised pole ületatavad, võib noorim kergesti tagasi kohkuda oma ülesannete ees, muutuda araks ning nukrameelseks, otsida alati ettekäändeid oma ülesannetest põiklemiseks. Ta pole vähem auahne, kuid ta auahnus on sedalaadi, et sunnib inimest eemale hoiduma ja rahuldama oma auahnust mõnel alal väljaspool eluülesandeid, vältides oma võimete proovile paneku hädaohtu.

Nagu mõni võib-olla juba tähele on pannud, käitub noorim tavaliselt nii, nagu poleks teda soodusta-

tud ja nagu tunneks ta suuremat alaväärsust. Oma uurimustes võisime alati nentida seda tunnet ja tule-
tada hingelise arengu suurt hoogu sellest piinavast ja
rahutukstegevast tundest. Ses mõttes sarnaneb noo-
rim täielikult nõrkade organitega lapsega. Tegelikult
ei pruugi see nii olla, pole tähtis, kas inimene objek-
tiivselt tõesti on alaväärne, tähtis on, kuidas ta end
tunneb. Me teame ka, et lapse elus on erakordselt
kerge eksida. Siin seisame terve hulga küsimuste, või-
maluste, konsekventside ees. Kuidas peab kasvataja
käituma, peab ta esile kutsuma edasisi ärritusi ja sel-
lega veel rohkem ergutama sellise lapse edevust?
Ainult rõhutada, et selline laps ikka peaks olema esi-
mene — seda on inimeluks liiga vähe. Kogemused
on õpetanud, et elus pole tähtis olla esimene. Parem
siin natuke liialdada ja öelda, et pole tarvis ühtki esi-
mest. Arvestades ajalugu ja meie eneste kogemusi peab
nentima, et selles pole mingit õnnistust. See print-
siip teeb lapse vaid ühekülgseks ja eelkõige mitte
kuigi heaks kaasinimeseks. Ta mõtleb vaid enesele
ja sellele, kas teised temast ehk ette ei jõua. Sellest
areneb kergesti egoism, kadedus, viha ja kartus oma
esikoha pärast. Noorim on juba oma positsiooni tõttu
kalduv muutuma kiirjooksjaks, ülelennutama kõigist
teistest. Võidujooksja ilmneb kogu ta käitumises,
piciasjus, mida tavaliselt ei märgata, kui ei tunta selle
hingelu kõiki seoseid. See ilmneb ka selles, et need
lapsed seisavad alati rühma eesotsas ega või sallida,
kui keegi neist ette jõuab. Võidujooksmine on ena-
mikule noorimaile iseloomustav.

See mõnikord erinevalt arenev noorima tüüp esi-
neb ka täiesti selgeilmeliselt. Sagedasti on nende seas
teovõimsaid inimesi, kes on saanud kogu perekonna
päästjaks. Näiteks piibli loos Joosepi-legend, milles
seda kõike imeväärset kombel kujutatakse, plaanikind-
lalt ja selgusega, nagu oleks selle legendi looja täie-
likult omanud tunnetust, mille poole me tänapäev nii

vaevaliselt püüame. Kindlasti on sajandite vältel läinud kaotsi palju väärtuslikku materjali, mida tuleb nüüd uuesti leida.

Teine tüüp kujuneb sekundaarselt esimesest. Kiirjooksja võib äkki põrkuda takistusele, millist ta ei usalda võita, ja valib siis kõvertee. Kui selline noorim kaotab julguse, siis muutub ta kartlikemaks argpüksiks. Ta püsib siis alati tagapool, iga töö on talle liig, kõige jaoks leidub tal ettekääne, et mitte midagi riskida ja ainult aega surnuks lüüa. Ta loobub enamasti kõigest ja leiab suure häda ning vaevaga ala, millel juba ette teada konkurentsi puudumine. Edu tuse puhul leiab ta kõiksugu ettekäändeid, ta olevat liiga nõrk, hooletusse jäetud ning hellitatud, õed-vennad polevat lasknud teda edeneda jms. Ta saatus raskeneb veel, kui tal tõesti on midagi viga. Seda viga kasutab ta siis oma põgenemise õigustamiseks.

Kumbki tüüp pole enamasti kuigi hea kaasini-mene. Esimesel läheb igatahes paremini ajal, kus võistlusele omistatakse veel mingit väärtust. See tüüp võib ainult teiste kulul jääda tasakaalu, teine tüüp aga kannatab kogu eluaeg rõhuvat alaväärsustunnet ja lep-pimatust eluga.

Ka v a n i m laps omab iseloomulikke tunnuseid. Eelkõige soodustab ta hingeelu arengut erilisel hea positsioon. Nagu ajaloost teada, on vanimail lastel alati eriline soodsam seisukoht. Mõnede rahvaste ja rahvakihtide juures on säilinud see traditsiooniline eelistusseisund. Näiteks talupoegade juures tunneb esmasündinu juba lapsepõlvest peale oma kutsumust ükskord talu üle võtta ja on seetõttu hoopis paremas olukorras kui teised lapsed, kes kasvavad teadmises, et kord peavad jätma isamaja. Ka muidu arvestatakse paljudes perekondades vanimat poega kui tulevast majahärrat. Ka seal, kus sel traditsioonil pole täht-sust, nagu lihtsate kodanikkude ja proletaarlaste pe-rekondades, omistatakse vanimale vähemalt nii palju

jõudu ja tarkust, et tehakse temast abiline ja üle-vaataja. Võib kujutella, mis tähendab lapsele terve ümbruse usalduse koorem. Tas tekib meeoleu, mis väljendub umbes sellistes mõttekäikudes, nagu: sa oled suurim, tugevaim, vanim, pead seepärast olema targem kui teised, jms. Kui areng selles suunas kestab ilma takistusteta, siis ilmnevad vanima juures iseloomujooned, mis iseloomustavad teda korrakaitsjana. Need inimesed austavad eriti kõrgelt võimu, nii enese isiklikku võimu kui ka võimumõistet üldse. Vanimatele on võim midagi endastmõistetavat, midagi kaalukat ja end maksma panevat. Ei saa salata, et sellised inimesed omavad harilikult ka konservatiivset joont.

T e i s e k s s ü n d i n u t e juures on võimu- ja üleolekupüüdlus omapäraselt varjundatud. Nad on nagu surve all ja pingutades püüavad ette jõuda, ka nende käitumises avaldub võidujooks ja ilmestab nende elu. Teisekssündinut õhutab tugevasti teadmine, et keegi on temast ees, kes paneb end maksma. On tal võimalik arendada oma jõudu ja alustada võidujooksu esimesega, siis tungib ta tugeva hooga edasi. Esimene, omades võimu, tunneb end võrdlemisi kindlana, kuni teine ähvardab tal üle pea kasvada.

Seda pilti meenutab meile elavasti legend Eesavist ja Jakobist. Siin näeme rahutust, püüdmust, mis taotleb rohkem näilikku kui tõsiasju, aga taltsutamata, kuni on kas saavutatud eesmärk ja mööda jõutud eelkäijast, või algab pärast ebaõnnestunud lahingut taganemine, mis sagedasti suubub närvlikkusse. Teise lapse meeoleu on võrreldav vaeste klasside kadedusega. Teisekssündinu eesmärk on võib-olla asetatud nii kõrge, et ta eluaeg selle pärast kannatab. Ta sisemine kokkukõla hävineb, sest ta on jätnud tähelepanemata elu tõsiasjad ühe idee, oletuse, väärtusetu fiktsiooni pärast. Vanem poiss, kes kasvab noorema õe kõrval, on sagedasti raskes olukorras. Poisi üleolekutunne on niivõrd ähvardatud, et ta kaotab jul-

guse ja muutub raskestikasvatatavaks või neurootiliseks. Harilikult nende vahel arenevas võidujooksus soodustavad loomulikud tingimused tütarlast palju enam — ta areneb kehaliselt ja vaimselt kiiremini.

Ka ainus laps on erilises olukorras. Ta on täiesti kaitsetu oma ümbruse kasvatusvõtete ees. Vanemal pole n.-ö. valikut, nad tulvavad kogu oma kasvatusliku hoogsuse sellele ainsale lapsele. Laps muutub suurimal määral iseseisvusetuks, ootab alati teenäitamist, otsib alati tuge. Hellitatuna harjub ta sellega, et tal pole oodata ühtki raskust, need kõrvaldatakse tal ju alati teelt. Olles alati tähelepanu keskpunktis, tekib tal kergesti tunne, nagu oleks ta midagi erakordset. Tema seisukoht on nii raske, et ekslikud seisukohavõtted on peaaegu vältimatud. Igatähes, kui vanemad teavad, milline tähendus on sellistel olukordadel, milline hädaoht peitub neis, siis on võimalik mõndagi takistada. Raskeks kohustuseks jääb ainsa lapse kasvatamine ikkagi. Sagedasti vanemad, kes ise peavad elu eriti raskeks, toimivad ülisuure ettevaatusega, mis lapsele annab end tunda kõvendatud survena. Alatine hoolitsemine lapse heaolu eest tekitab lapses mõtte ja annab tõuke pidada maailma vaenulikuks. Nii kasvab laps igaveses hirmus eelseisvate raskuste ees, harjutamatu, ettevalmistusteta, sest alati on tal tunda lastud vaid elu mõnusi. Nende elu võib kergesti joosta karile. Mõnikord sarnanevad nad parasiitidega, kes ainult naudivad, sel ajal kui kõik teised peavad nende eest muretsema.

On võimalikud ka teised kombinatsioonid, kus omavahel võistleb palju samast või erinevast sugupoolest õdesid-vendi. Seda raskem on otsustada üksiku juhu üle. Eriti raske olukorras on üksik poiss paljude tüdrukute seas. Niisuguses kodus domineerib tavaliselt naiselik mõju, poiss on enamasti tugevasti tagaplaanile surutud, eriti kui ta on noorim, ja ta näeb end varsti suletud rinde ees. Ta maksvus-

tungi teostumisel on suuri raskusi. Igast küljest rünnatud, ei saa ta kunagi täiesti teadlikuks eesõigusest, mida annab meesetele meie mahajäänud kultuur, ja ta muutub ebakindlaks. Kartlikkus võib ulatuda niikaugele, et ta hakkab mehe seisundit pidama viletsamaks. Ta julgus ja eneseusaldus hakkavad kergesti vankuma või mõjub see astel nii ägedasti, et hoogustab poissi suurteks saavutusteks. Mõlemad juhud saavad alguse samast olukorrast. Mis lõpuks sellisest poisist saab, see on tingitud muidugi lähemaist oludest. Ühine joon ei puudu nende juures aga kunagi.

Lapse a s e n d kujundab ja ilmestab kõike, mis ta kaasa toob ellu. See konstateerimine väärab ka kasvatustegevuseks eriti kahjuliku pä r i v u s õ p e t u s e. Muidugi on seoseid, juhtumeid, kus näib esinevat pärivuse mõju. Näiteks kui laps, kes kasvanud väljaspool kokkupuuteid vanematega, ilmub viimastega sarnaseid või samalaadseid jooni. Võõrastus seeütle kaob aga kohe, kui meenutada, kui kergesti tekivad teatud vead lapse arengus, kes näiteks sündinud kehaliselt nõrgana. Tema juures on elundite nõrkus suhetes ümbruse nõuetega tekitanud pinevuse, täpselt samase kui isalgi, kes võib-olla samuti on sündinud nõrkade elunditega. Neist vaatepunktidest lähtudes näib õpetus iseloomujoonte pärivuslikkusest üldse nõrgasti põhjendatuna ¹⁾).

Eelesitatud kujutusest nähtub, kuidas lapse arenguvigadest raskeima järelusega on üleolekusoo ja võimuseisundi taotlus. Kui see, meie kultuurile nii omane mõte vallutab inimese hinge, siis muutub ta areng peaaegu sunnipäraseks. Selle väärarengu ta-

---

¹⁾ Suurem hulk nüüdisaegseid kasvatusteadlasi vaevalt siiski saab nõustuda pärivustegurite nii suure alahindamisega, kuigi need mõjuvad enam dispositsiooniliselt. Pike-malt vt. H. Madisson, Tõutervishoid ja rahva tulevik, Elav Teadus nr. 43. Toim. täh.

kistamiseks peab raskusi tundma ja mõistma. Ja kui üldse leidub ühine, kõiki raskusi ületav vaatepunkt, siis on seda ühiskonnatunde arendamine. Et aga nüüdisajal on selleks võrdlemisi vähe võimalusi, siis on need raskused äärmiselt tähtsad. Seda ära tundes ei imestuta enam leides, et nii palju inimesi rabeleb terve eluaeg oma seisukoha pärast ja peab elu raskeks. Nad on väärarengu ohvrid ja seetõttu on vale ka nende ellusuhtumus. Peab olema tagasihoidlik oma otsustega, eelkõige ei tohi langetada ühtki moraalselt otsust, otsust inimese (moraalse) väärtuse kohta. Peab püüdma kasutada oma teadmisi neist asjust selleks, et neisse inimesisse nüüd suhtuda teisiti. Ka kasvatuse jaoks tulevad tähtsad seisukohad, sest vigade allikate tundmine annab meile terve hulga mõjuvõimalusi. Vaadeldes inimest ta hingelises arengus, suudetakse näha mitte üksi ta minevikku, vaid osalt ka tulevikku. Alles siis saab inimene meile õieti elavaks. Ta muutub meile enamaks kui paljas siluett ja me hindame ta väärtust teisiti, kui see on sageli kombeks meie kultuuris.

II osa.

ÕPETUS ISELOOMUST.

I.

ÜLDISELT.

I. Iseloomu olemus ja kujunemine. Iseloomujoone all mõistame hinge teatud väljendusvormi esinemist inimese juures, kes püüab lahendada eluülesandeid. Seega on „iseloom“ sotsiaalne mõiste. Iseloomujoonest saab kõnelda ainult eeldades inimese seost ümbrusmaailmaga. Mingi Robinsoni puhul näiteks poleks tähtis, milline on ta iseloom. Iseloom on hingeline seisukohavõtt, inimese suhtumisviis ümbrusmaailma, juhtjoon, millel seoses ühiskonnatundega teostub ta maksvustung.

Nagu nentisime, määrab inimese igasugust käitumist eesmärk, mis iseenesest pole muud kui võimu, üleoleku või teiste ületamise eesmärk¹⁾). See eesmärk mõjutab inimese maailmavaadet, rühti, elušabloonid ja juhib ta väljendusliigutusi. Iseloomujooned on seega ainult inimese liikumisjoone välised avaldusvormid. Sellistena võimaldavad nad meil ära tunda inimese suhtumist ümbrusmaailma, kaasinimesesse, üldse ühiskonda ja eluküsimustesse. Iseloomu-

---

¹⁾ Nagu juba varem märgitud, tundub see väide liigse üldistusena. Toim. täh.

jooned on vahendid isiksuse maksvuseleviimiseks, üheks elumeetodiks liituvad automatiseeritud võtted.

Iseloomujooned pole sünnipärased, looduse poolt antud, nagu sagedasti arvatakse, vaid neid võib võrrelda juhtjoonega, mis püsib inimeses šabloonina ja võimaldab tal igas olukorras pikema kaalutluseta väljendada oma terviklikku isiksust. Nad ei vasta mingisugustele sünnipärastele jõududele ega alustele, vaid on — kuigi väga varakult — omandatud teatud kindla hoiaku säilitamiseks. Nii näiteks pole lapse laiskus sünnipärane, vaid laps on laisk, kui see omadus näib talle kohase vahendina elu kergendamiseks ja ühtlasi maksvuselpüsimiseks. Sest ka laiskuse joonel liikudes on inimene teatud mõttes võimuseisundis. Ta võib alati toetuda laiskusele kui sünnipärasele veale ja ta sisemine väärtus näib seega puutumata. Sellise enesevaatluse lõpptulemus on alati umbes järgmine: „Kui mul poleks seda viga, siis avalduksid mu võimed hiilgavalt; kahjuks aga on mul see viga.“ Mõni teine, kes oheldamatus võimutaotluses on mässunud alatisse võitlusesse ümbrusega, arendab selleks võitluseks hädavajalikena paistvaid iseloomujooni — nagu auahnust, kadedust, umbusaldust jms. Me arvame, et need nähtused on nagu ühte sulanud isiksusega, sünnipärased ja muutmatud, lähemal vaatlusel aga selgub, et nad näivad hädavajalikud ainult inimese liikumisjoone jaoks ja seetõttu omandataksegi. Need pole primaarsed vead, vaid sekundaarsed, põhjustatud inimese salajasest eesmärgist, ja seega tuleks neid teleoloogiliselt vaadelda. Meenutagem meie eelmisi arutlusi, mille põhjal inimese seisukohad, elu- ja tegutsemisviis on tingimata seoses mingi eesmärgi asetusega. Me ei või midagi mõelda ega teostada, ilma et arvestaksime teatud eesmärki. See eesmärk hõljab ähmaseis piirjoonis juba varakult lapse hinges ja suunab kogu ta hingelist arengut. See on juhtiv, kujundav jõud, mistõttu iga inimene on eriline üksus,

omalaadne, kõigist teistest erinev isiksus, kuna kõik liigutused ja väljendusvormid on suunatud ühisesse punkti, nii et tunneme inimest selles suhtes alati, kus iganes ta asub oma teel.

Päri vuse tähtsuse peame kõikide psüühiliste nähtuste, eriti iseloomujoonte kujunemise suhtes jätma täiesti kõrvale ¹⁾). Pole ühtki pidepunkti, mis sel alal võiks toetada pärilikkuse oletust. Tagasivaatavalt jälgides mingit nähtust inimese elus jõutakse loomulikult esimese päevani ja nii näibki kõik olevat sünnipärane. Et kogu perekonnal, rahval või rassist on ühiseid iseloomujooni, tuleb lihtsalt sellest, et üks jälgendab teist, arendab endas teistelt kuulnud, laenatud iseloomujooni. On teatud asju, hingelisi omapärasusi ja kehalisi väljendusviise, mis meie kultuuris meelitavad kasvavat inimest jälgendamisele. Nii võib näiteks teadmishimu — mõnikord väljenduv vaatlemislõbus — tekitada lastel, kel on mõningaid nägemisaparaadi raskusi, uudishimu iseloomujoone. Aga selle iseloomujoone arendamine pole hädavajalik; kui lapse juhtjoon nõuaks, siis võiks ta oma teadusehimus arendada näit. iseloomujoont, mille tõttu, tahtes uurida kõiki esemeid, ta võtab nad koost või purustab. Või ta muutuks raamatukoiks või muuks sääraseks. Samataoline lugu on kuulmisvigu kannatavate inimeste umbusaldusega. Meie kultuuris need inimesed kalduvad eriti teravasti tajuma hädaohte. Neil tuleb ka taluda igasuguseid solvusi (pilge, madalam hinnang vigasena jne.), mis soodustavad umbuskliku iseloomu arenemist. Kuna neile paljud rõõmud on saavutamatud, on arusaadav, et neis ärkavad vaenulikud tundmused. Oletus nende umbuskliku iseloomu sünnipärasusest on põhjendamatu. Sama kehtib ole-

---

¹⁾ Nagu öeldud, pole see seisukoht veel teaduslikult kindlaks tehtud. Eriti kaaluvalt kõnelevad päri vuslike dispoitsioonide tähtsuse poolt lahuskasvatatud kaksikute ühesarnased iseloomujooned. Toim. täh.

tuse kohta, et kuritegelikud iseloomujooned on sünnipärased. Väitele, et ühes perekonnas ikka jälle esineb roimareid, tuleb vastu asetada, et seal käsikäes mõjuvad traditsioon, ellusuhtumus ja halb eeskuju, et lastele näiteks vargus saab omaseks kui üks eluvõimalusi.

Sama kehtib eriti maksvustungi kohta. Raskused, mida kohtab iga laps, põhjustavad, et ükski laps ei kasva üles selle tungita. Maksvustungi avaldusvormid on lõpuks omavahel vahetatavad, nad vahelduvad, muutuvad ja näivad igal inimesel erisugused. Väitele, et lapsed iseloomujoonte poolest sagedasti sarnanevad oma vanematega, peame jällegi vastama, et last maksvusepüüdluses jäljendamisele meelitab kellegi inimese käitumine ta ümbruskonnast, kes ise taotleb ja omab maksvust. Iga generatsioon õpib sel kombel oma esivanemalt ja jääb isegi raskeimail aegadel, isegi suurimate segaduste puhul, milleni viib võimutung, üldjoontes õpitu juurde.

Üleolek on salajane eesmärk. Ühiskonnatunde mõju tõttu võib see avalduda ainult salaja ja peitub alati sõbraliku maski taha. Peame aga nentima, et see ei saaks nii troopiliselt lokata, kui üks inimene teist paremini mõistaks. Kui jõuaksime selleni, et meie [saksa] rahvas omaks paremaid silmi ja igauks selgemini läbi näeks oma kaasinimese iseloomu, siis saaks ta mitte üksi ennast paremini kaitseda, vaid raskendaks ka teisel üleolekutaotlust, nii et see poleks enam kasulik. Siis peaks looritatud võimutung langema. Seega on küllalt tasuv neid seoseid sügavamini silmitseda ja püüda võidetud tunnetust praktiliselt kasutada. Sest meie inimestetundmisega ei olda veel nii kaugel. Elame komplitseeritud kultuursetes oludes, mis väga raskendavad õiget harjutust eluks. Rahvalt on õigupoolest võetud tähtsaimad vahendid läbinägeva pilgu arendamiseks ja kool pole seni saavutanud muud, kui et on laotanud laste ette teatud teadmisi-

ainet ja lasknud neid sealt „õgida“, mis nad võisid ja tahtsid, äratamata sealjuures eriti nende huvi. Ja isegi kool on suuremale osale rahvastikust vaid väga soov. Inimesetundmise tähtsaimale eeldusele on seni vähe rõhku pandud. Neist koolidest oleme meiega kõik saanud endale mõõdupuu inimese hindamiseks. Seal oleme õppinud asju häiks ja halvaks liigitama ja neid üksteisest eristama, ilma ise kontrollimata. Nii võtsime ellu kaasa puudused ja põeme neid eluaeg. Lapseaastate eelarvamusi tarvitame täiskasvanutenagi, nagu oleksid need pühad seadused. Me ei märkagi, kuis oleme kistud selle komplitseeritud kultuuri keerisesse ja võtame omaks seisukohti, mis on äärmiselt kahjulikud asjade õigele tunnetamisele. Silmitseme kõiki viimases järjekorras jälle ainult oma isiksustunde ülendamise seisukohast ja käsitleme kõiki asju selles mõttes ja sellest vaatepunktist, kuidas suurendada oma võimu ja mitte vabustada oma elustiili. Meie vaatlusviis oli liiga subjektiivne.

2. Ühiskonnatunde tähtsus iseloomu arengus. Iseloomu arengu juures on võimupüüdluse kõrval veel teine tähtis ja kaasamõjutav tegur — ühiskonnatunne. Nagu võimutung, nii avaldub ka ühiskonnatunne juba lapse esimestes hingelistes liigutustes, eriti õrnustundeis, kontaktiotsimisliigutustes. Ühiskonnatunde arenemiseks vajalikke tingimusi oleme teises kohas tundma õppinud, siin ainult kordame neid lühidalt. Kõigepealt mõjutavad seda kestvalt alaväärsustunne ja sellest tingitud võimupüüe. Inimene on erakordselt vastuvõtlik igasugusele alaväärsustundeile. Hetkel, kus tekib alaväärsustunne, õigupoolest alles algabki hingeelu protsess, rahutus, mis otsib hüvitust, mis nõuab kindlust ja täisväärtuslikkust, et võiks nautida elu rahus ja rõõmus. Alaväärsustunde mõistmine annab käitumisreeglid, mida tu-

leb lapse puhul silmas pidada. Need tipnevad üldises nõudes mitte teha lapsele elu hapuks, hoida teda elu varjukülgi liiga raskesti tundma õppimast, talle võimalikult vahendada ka elu valguspooli. Järgmine rühm tingimusi on majanduslik-sotsiaalset laadi: paljud lapsed kasvavad oludes, milliseid olla ei tohiks, kuigi harimatus, mõistmatus ja viletsus on parandatavad raskused. Tähtis osa ühiskonnatunde arenemises on kehalistel puudustel. Nende puhul ei kõlba lapsele normaalne eluviis, talle peab andma eesõigusi ja tarvitama erilisi võtteid ta olelu säilitamiseks. Isegi kõiki neid juhiseid järgides ei saa takistada, et need lapsed peavad elu raskeks ja ennast teistest erinevaks, mistõttu sagedasti kannatavad ühiskonnatunde raskeid rikkeid, arendades suuremat huvi enese isiku vastu, mille arvavad olevat hädaohus.

Kõige õigemini saab inimese üle otsustada, kui hindame ta käitumist, mõtlemist ja tegutsemist ühiskonnatunde seisukohalt. See seisukoht tundub eriti seetõttu nii kindlana, et igauhe seisund inimühiskonnas nõuab ja põhjustab sügavat kokkukuuluvustunnet ja seepärast teame enam-vähem tumedalt, mõnikord ka päris selgesti, mida teistele võlgname. Kuna seisame keset eluaskeldust ja allume inimkooselu loogikale, peame enese ja teiste üle otsustamiseks saama kindla mõõdupuu, — ja selleks ei saa tunnustada ühtki teist mõõtu kui just ühiskonnatunde suurust. On võimatu salata meie vaimset sõltuvust ühiskonnatundest. Pole inimest, kes võiks enese suhtes eitada igasugust ühiskonnatunnet. Pole sõnu, kuidas keelduda kohustustest kaasinimese vastu. Ühiskonnatunne meenutab end alati kui hoiatav hääl, kui südametunnistus või süütunne. Sellega pole väidetud, et me alati toimime kokkukõlas ühiskonnatundega, küll aga seda, et on vaja teatud jõukulutust selle tunde pärssimiseks ja kõrvaldamiseks, samuti ka seda, et ühiskonnatunde üldkehtivuse tõttu ei saa keegi toimida, ilma et end

kuidagi selle tunde ees õigustaks. Inimelus tahtakse kõike, mida mõeldakse ja tehakse, soodustada põhjendustega, vähemalt pehmenavate põhjustega, ja sellest tekib elu, mõtlemise ja toimimise erisugune tehnika — tahame alati seista ja usume end seisvat kokkukõlas ühiskonnatundega, või vähemalt laseme nii paista. Lühidalt, need arutlused peavad näitama, et on midagi sellist nagu ühiskonnatunde paiste, mis loorina katab teisi tendentse, mille avastamine alles võimaldaks inimese üle õige otsuse. Petmisvõimalus raskendab ühiskonnatunde suuruse hindamist. Kuid inimesetundmine on juba kord raskesti saavutatav ja peab esmalt alles muutuma üldiselt ligipääsetavaks teaduseks. Et näidata, millised eksimused siin võimalikud on, esitame järgnevas mõningaid juhtumeid oma kogemustest.

Keegi noor mees jutustab, kuidas ta kord paljude sõpradega ujunud merel ühele saarele, kus nad natuke aega viibinud. Üks neist kaotas üle kalju ääre kummardudes tasakaalu ja kukkus merre. Meie nooruk kummardus ja vaatas uudishimulikult pealt, kuidas ta sõber vajus. Hiljem selle üle järele mõeldes meenus talle, et tas polnud seekord midagi muud peale uudishimu. Muide, olgu tähendatud, et juhtum lõppes hästi. Jutustaja kohta peab aga nentima, et tal ühiskonnatunne suuremalt osalt puudub. Meid ei eksita asjaolu, et see noormees oma elus veel kellelegi pole kahju teinud, et ta vahete-vahel mõistab mõnega isegi väga hästi läbi saada. Kuid endastmõistetavalt tuleb sääraseks, ikkagi julgeks nendinguks hankida veel materjali. Seks otstarbeks esitame noormehe meelsaima unistuse — viibimine ilusas väikeses majakeses keset metsa, eemal kõigist inimestest. See pilt oli ka ta joonistuste lemmikmotiiv. Kes mõistab eristada fantaasiaid ja tunneb noormehe eellugu, taipab kergesti ühiskonnatunde puudumist. Ja kui me ilma moraaltitsemiseta kinnitame, et tema juures on mõjunud mingi väärareng ja takistanud ühiskonnatunde arenemist, siis vaevalt teeme talle ülekohut.

Teise loo puhul, mis loodetavasti on jäänud vaid anekdoodiks, ilmneb veel selgemini ehtsa ja väära ühiskonnatunde erinevus. Keegi vana naine libises trammile astumisel ja kukkus lumme. Ta ei suutnud tõusta ja terve hulk ini-

mesi ruttas temast aitamata mööda, kuni keegi viimaks ligi astus ja ta üles aitas. Sel hetkel hüppas juurde keegi teine, kes oli olnud kuskil varjul, ja tervitas päästjat sõnadega: „Viimaks ometi üks viisakas inimene; viis minutit juba seisn ja ootan, kas küll keegi selle naise üles tõstabki. Teie olete esimene.“ Siin on selgesti näha, kuidas upsakalt, ühiskonnatunde teesklemisega jõutakse kuritarvituseni, seatakse end teiste kohtunikuks, jagatakse kiitust ja laistust, liigutamata ise sõrmegi.

On nii komplitseeritud juhtumeid, kus pole kerge jõuda otsusele ühiskonnatunde suuruse kohta. Siis ei jää üle muud kui jälgida seda juurteni. Me ei jää siis teadmatusse, otsustades näiteks sellise juhtumi üle, kus väejuht, pidades sõda juba pooleldi kaotatuks, kihutas surma veel tuhandeid sõdureid. See väejuht väidab muidugi, et ta on toiminud üldsuse huvides, ja paljud nõustuvad temaga. Praegu on meil aga vähe mõtet pidada teda õigeks kaasnimimeseks, miliseid põhjendusi ta ka ei esitaks.

Sellistel juhtudel on õige otsuse langetamiseks vaja üldkehtivat seisukohta. Meil on selleks seisukohaks üldsuse kasu, kõikide heaolu. Sellele seisukohale asudes valmistab meie otsustus harvadel juhtudel raskusi.

Ühiskonnatunde suurus ilmneb inimese kõikides eluvaldustes. Sagedasti avaldub see juba täiesti väliselt, näiteks viisis, kuidas keegi teisele otsa vaatab, kuidas talle käe ulatab, temaga räägib. Kogu ta olemus jätab meile tihti juba puht-tundmuslikult mulje. Mõnikord otsustame inimese käitumise järgi täiesti mitteteadlikult ja teeme sellest sõltuvaks enesegi käitumise. Siinseis arutlusis me ainult muudame selle protsessi teadlikuks, et sel kombel võimaldada proovimist ning hindamist, ilma et karta oleks veallikaid. Nõnda ei eksita meid eelarvamused, mis palju kergemini tekivad selle menetluse toimudes ebateadlikult, kus kontrollimine võimatu.

Olgu veel kord vihjatud, et mingi iseloomu kuju-

nemise üle otsustades tuleb olulise tegurina arvestada inimese tervikpositsiooni, et ei piisa üksiknähtuste väljanappimisest, ei tule vaadelda ainult kehalisi aluseid, ainult miljööd või ainult kasvatust. Selle kinnitusega on ühtlasi võetud luupainaja inimesoo rinnalt. Sest kui võime säilitada ja välja kujundada seda teed, kui oleme teadlikud, et ainult süvendatud enesetunnetamise kaudu on võimalik kohasemalt käituda, siis saame edukalt mõjutada ka teisi, eriti lapsi, ja ära hoida, et nende arengut ei määraks pime saatus, ja et nad tumedast perekonnaõhustikust põlvnedes ei satuks ega jääks õnnetusse. Selle eksituse paljastamisega astuks inimkultuur otsustava sammu edasi, ja oleks võimalik sugupõlve kasvamine, kes on teadlik, et ta ise on oma saatuse peremees.

3. Iseloomu arengusuund. Vastavalt suunale, mille laps valib oma hingelises arengus, kujunevad ka ta iseloomujooned. See suund tundub meile kas täiesti otsejooneline või jälle kõrvalepõigetega. Esimesel juhul taotleb laps otsejoones oma eesmärgi ja arendab seega agressiivset, julget iseloomu. Võib öelda, et iseloomuarengu alguses on igal juhul midagi sellest agressiivsusest, pealehakkamisest, eluraskuste mõjul võib see joon aga käänduda. Need raskused seisavad teatavasti vastaste suures vastupanujõus, mille tõttu laps ei või otsejoones jõuda oma üleoleku eesmärgile. Ta katsub neist raskustest kuidagi mööda hiilida ja omandab kõverteel jälle teatud iseloomujooni. Samal viisil mõjutavad iseloomu arengut ka teised, juba tundmaõpitud raskused — elundite puudulik areng, lapse ümbruse vääratused jms. Tähtis on ka laiema ümbruse mõju, see kõige vastuseisimatum kasvataja. Avalik elu mõjutab ju oma nõudmistega kasvatajate enestegi mõtteid ja tundeid ja need otsustavad kasvatust seetõttu suunata nii, et see oleks kokkõlas ühiskondliku eluga ja valitseva kultuuriga.

Igasugused raskused tähendavad alati hädaohtu iseloomu otsejoonelisele arengule. Teed, mida laps valib oma võimueesmärgile jõudmiseks, kalduvad otse-suunast ikka enam-vähem kõrvale. Ta ei astu enam otsejoones oma ülesannete juurde, muutub araks või häbelikuks, ei vaata enam silma, ei kõnele tõtt. See on teine tüüp lapsi, kuid sama eesmärk. Kuigi kaks ei tee sedasama, siiski võib see olla seesama.

Mõlemad arengusuunad on teatud määral kande-võimsad, eriti kui laps pole omandanud liiga tardunud vormi, kui ta printsiibid on alles lõdvad, nii et ta alati ei astu sama teed, vaid säilitab küllaldaselt algatusvõimet ja jääb painduvaks ka teise vormi leidmiseks, kui üks osutub puudulikuks.

K o h a n e m i n e üldsuse nõuetega on häirimatu kooselu eelduseks. Kohanemist saab lapsele kergesti õpetada, seni kui ta pole ümbruse suhtes võtnud veel võitlusasendit. Võitlus perekonnas on välditav ainult siis, kui kasvataja suudab omaenese võimutungi niivõrd kõrvaldada, et see ei muutu koormaks ning surveks lapsele. On kasvataja sealjuures suuteline lapse arengut täielikult mõistma, siis saab ta ka vältida, et sirgjoonelised iseloomujooned ei muutuks liialdatuks, et julgusest ei kujuneks häbematus, iseisvusest toores egoism. Samuti võivad nad hoida, et mingile vägivaldsele autoriteedile kohanemisest ei tuleks orjalik kuulekus, et laps ei muutuks suletuks ega pelgaks tõtt, kartes avameelsuse tulemusi. Surve, mida kasvatuses sagedasti tarvitatakse, on liiga julge vahend, ta põhjustab enamasti ainult väära kohanemist, sunnitud kuulekus on aga vaid näilik. Mõju-tagu kõik võimalikud raskused last otseselt või kaudselt, ikka langeb peegeldus üldistest oludest lapse hinge ja kujundab seda vastavalt, ilma et oleks mingit kriitikat, sest laps ise ei suuda seda muretseda või ei tea ega taipa täiskasvanud ümbrus neist sündmusist midagi.

Inimesi võib liigitada ka seejärgi, kuidas nad kohtlevad raskusi. Optimistid on inimesed, kelle iseloomuareng võtab otsesuuna. Nad astuvad julgesti vastu kõikidele raskustele ega pea neid ületamatuks. Nad on säilitanud usu endasse ja elus kergemini leidnud soodsa asendi. Nad ei nõua liiga palju, kuna hindavad end hästi ega pea end küündimatuks. Nii taluvad nad raskusi kergemini kui teised, kes alati leiavad põhjust pidada end nõrgaks ning saamatuks. Raske-
maiski olukorris jäävad optimistid rahulikuks veendumuses, et viga saab jällegi parandada.

Ka väliselt võib optimiste tunda. Nad ei karda, räägivad teistega avalikult ning vabalt ega kohmetu liialt. Plastiliselt võiks neid kujutada avatud kätega teist vastu võtmas. Nad liituvad hõlpsasti teiste inimestega, sõbrunevad kergesti, sest nad pole umbusklikud. Nende kõne on ladus, nende rüht ja kõnnak vaba. Seda tüüpi leidub puhtal kujul harva, peaaegu ainult esimesil lapseaastail. Siiski on juba optimismi ja liitumisrõõmu astmeid, millega võib rahul olla.

Teisiti on pessimisti tüübiga, kes põhjustab raskemaid kasvatusprobleeme. Neil inimestel on lapsepõlve elamustest ja muljeist tekkinud tugev alaväärsustunne, kõiksugused raskused on jätnud neile mulje, et elu pole kerge. Olles kord juba ebaõigest kohtlemisest toitunud pessimistliku maailmavaate nõiaringsis, langeb nende pilk alati elu varjukülgedele. Nad on eluraskustest palju teadlikumad kui optimistid ja kaotavad kergesti julguse. Alalise kindlusetustundega otsivad nad kaitset, see otsimine avaldub harilikult juba väliselt selles, et nad ei saa seista vabalt. Nii otsivad näiteks lapsed emalt toetust või hüüavad teda. See karje ema järele võib mõnikord esineda veel hilisemaski eas.

Selle tüübi eriline ettevaatlikkus ilmneb ta käitumises, mis on enamasti häbelik, kartlik, aeglane, ettevaatlikult arvestav, sest alati aimab ta hädaohtu.

Ka magavad nad halvasti. Uni on üldse inimese arengu ilmekas pügalamõõtja. Unehäired on alati suurema ettevaatlikkuse ja ebakindluse märgid. Need inimesed on nagu lakkamatult valvel, et kaitseada end elu vaenulikkuse vastu. Sellest paistab, kui vähe elukunsti, kui vähe arusaamist elu ja ta seoste jaoks on sel tüübil, kes ei saa isegi hea une osaliseks. Oleks tal tõesti õigus, siis ei tohiks ta üldse magada. Oleks elu tõesti nii raske, nagu see tüüp arvab, siis oleks uni tegelikult kahjulik nähtus. Kalduvuses eitavalt suhtuda sellistesse loomulikkudesse seadlustesse avaldub selle tüübi eluvõimetus. Mõnikord ei esine otseselt unehäireid, küll aga teisi sellesarnaseid — valvamine, et uks oleks hästi suletud, sagedased unenäod sissemurdmistest jms. Isegi magamisasendist on võimalik tunda pessimisti. Sagedasti juhtub, et nad kõverduvad kokku või tõmbavad teki üle pea.

Teisest vaatepunktist võib inimesi liigitada ründajaiks ja rünnatavaiks. Ründav hoiak avaldub peamiselt laiemais liigutuses. On ründajad julged, siis suurendavad nad seda julgust ülemeelikuseni, tahtes eriti rõhutada, et nad võivad midagi saavutada. Nõnda näitavad nad oma sügavat alaväärsustunnet. On nad kartlikud, siis püüavad nad karastuda hirmu vastu. Mõned katsuvad maha suruda pehmus- ja õrnustundeid, mis näivad neile nõrkusena. Nad tahavad alati näida tugevaina, ilmutades seda tihti otse üllatava selgusega. Selliseis ründajais ilmneb mõnikord ka tooruse ja õeluse jooni. Kalduvad nad pessimismi, siis on tihti muutunud kõik suhted ümbrusmaailmaga, sest nad ei ela ega tunne kaasa, vaid suhtuvad kõigesse vaenulikult. Nende teadlik enesehinning võib sealjuures olla väga suur, nad võivad kohevil olla ülbusest, uhkusest ja enesearmastusest. Nad on edevad, nagu oleksid nad tõelised võitjad. Aga selgus, millega nad seda kõike teevad, ja selle üleliigsus ei häiri üksnes kooselu, vaid näitab ka, et kõik

nende juures on ainult kunstlik ehitus, mis on rajatud ebakindlale, kõikuvale alusele. Nõnda toimub nende mõnda aega püsiv rünnak.

Sääraste inimeste edasine areng pole kerge. Inimse ltskond pole sellisele olendile heasoovlik. Juba oma silmatorkavusega teevad nad end ebameeldivaks. Alatised pingutused ülevõimu saamiseks tekitavad peagi konflikti teistega, eriti samamõttelistega, kelles nad äratavad võistlust. Nende elu muutub pidevaks võitlusahelaks ja kui nad paratamatult kannatavad kaotusi, on nende võitude- ja triumfidejoonega sagedasti lõpp. Nad kokkuvad siis kergesti tagasi, kaotavad püsivuse ja suudavad vaid vaevu võita vastulööke. Neid on siis raske uuesti välja meelitada. Ülesannete ebaõnnestumine hakkab neile avaldama püsivat mõju ja nende areng lõpeb umbes seal, kus algab teine tüüp — inimesed, kes tunnevad end alati rünnatuina.

Teine tüüp, r ü n n a t a v a d, on inimesed, kes oma nõrkustunde võitmiseks ei tarvita rünnakujoont, vaid kartlikkust, ettevaatust ja argust. See seisukoht ei teki kindlasti kunagi ilma, et astunud oleks esimese tüübi puhul kirjeldatud joont, kuigi lühikest aega. „Rünnatavad“ on nii koormatud halbade kogemustega, nad teevad neist nii hävitavaid järeldusi, et kergesti satuvad põgenemisteele. Mõnedel õnnestub põgenemisliigutusi enese eest varjata, teeseldes, nagu toimuks siin midagi viljakat, tegevast. Nad kulgevad tagasi minevikku, tegutsevad intensiivselt oma mälestustega ja arendavad fantaasiat, mille tegelik otstarve on vabaneda ähvardavast tõelisusest. Küll õnnestub ühel ja teisel, kelles pole veel kadunud kõik algatusvõime, isegi sel teel saavutada midagi, mis pole kasutu üldsusele. Kes huvitub kunstnikkude psühholoogiast, leiab kunstnikkude seas sagedasti tüübi, kes on pöördunud tõelisusest, et luua endale teine maailm fantaasias, ideederiigis, kus pole ühtki takistust. Need on erandid. Enamik kannatab nur-

jumisi. Nad kardavad kõiki ja kõike, muutuvad ääretult umbusklikuks ja ootavad teistelt vaid vaenulikkust. Kahjuks kinnitatakse meie kultuuris liiga sagedasti nende vaateid ja nad ei näe lõpuks enam üldse inimese häid omadusi, elu valguspooli. Tihti muutuvad need inimesed erakordselt arvustavaks ja omandavad terava pilgu iga vea märkamiseks. Nad seavad end kohtunikuks, ilma et oleksid midagi teinud oma ümbruse kasuks. Nad on alati ainult arvustavad ja halvavad kaasmängijad, mängurikkujad. Umbusaldus sunnib neid äraootavale, kõhklevale seisukohale. Iga ülesande ees hakkavad nad kahtlema ja kõhklema, nagu tahtes otsustusest põigelda. Sümboolselt võiks seda tüüpi kujutada inimesena, kes sirutab käed nagu tõrjeks, pilk ära pööratud, nagu kardaks vaadata silma hädaohule.

Nende inimeste teisedki jooned on vähesümpaatsed. On üldine nähtus, et inimesed, kes ei usalda ennast, ei taha hästi usaldada ka teisi. Selline suhtumine tekitab aga paratamatult kadeduse ja ihnsuse jooni. Üksildus, milles nad sagedasti elavad, näitab, et nad ei taha rõõmustada teisi ega osa võtta ka teiste rõõmudest. Võõras rõõm valmistab neile vahest valu, see tundub neid solvavat. Mõnel neist inimestest õnnestub tunda end teistest kõrgemana, ja elus on raske seda tunnet kõigutada. Igatsuses näida ülevana võivad ärgata nii komplitseeritud tunded, et nad esimesel pilgul ei paistagi vaenulikkudena.

4. Vastuolu teiste psühholoogiliste koolidega. Inimesetundmist võib harrastada ka ilma selgesti teadliku suundjooneta. See toimub harilikult nõnda, et võetakse hingelise arengu üksik punkt ja katsutakse sellest punktist lähtudes püstitada tüüpe, et kuidagi toime tulla. Nii võiks inimesi liigitada näiteks sellisteks, kes rohkem kaalutlevad ja juurdlevad või on rohkem tegevuses fantaasiaga, kellele osavõtt elust on vastik, keda seetõttu raske on

panna tegutsema, ja — sellisteks, kes on teokamad, vähem juurdlevad ja vähem mängivad fantaasiaga, kes alati tegutsevad ning töötavad ja võtavad osa elust. Me oleksime siis aga oma vaatluse lõpul ja peaksime nagu muugi psühholoogia ainult nentima, et ühe juures on tugevamini arenenud fantaasiategevus, teise juures teojõud. Kestvalt see meid vaevalt rahuldaks. Meil on pigem tarve luua selge pilt, k u i d a s see kõik on tekkinud, kas see pidi nõnda minema ja kuidas oleks see välditav või muudetav. Seetõttu on niisugune omavoliline, ühest pealiskaudsest seisukohast lähtuv liigitus kasutamatu ratsionaalseks inimesetundmiseks, kuigi me ikka jälle seda liiki tüüpe märkame.

Individuaalpsühholoogia käsitleb väljendusliigutuste arengut sellest ajast peale, kus tuleb otsida nende algust — lapsepõlve varasemaist päevist. See on kindlaks teinud, et väljendusliigutusi ilmestab kas ühiskonnatunde ülekaal või on jälle võimupüüdlus tugevam. Selle nendinguga tundis ta end äkki omavat võtit, millega on võimalik iga inimest kaunis ühetenduslikult käsitada ja liigitada, — muidugi silmas pidades ettevaatlikkust, mis on sünnis psühholoogile, kes opereerib ju erakordselt laialdasel alal. Eeldades selle endastmõistetavust, saavutame mõõdu, millega võime nentida, kas üks hingeline nähtus sisaldab kõrgeimal määral ühiskonnatunnet ja ainult vähe võimutungi ning prestiižipoliitikat, või on see nähtus läbi ja läbi auahne loomuga ja määratud vaid selleks, et oma kandjale või ta ümbrusele näidata, kuivõrd üleulatu on ta teistest. Sel alusel õnnestub kergesti selgemini näha teatud iseloomujooni, neid arvestada, neid mõista eriti isiksuse ühtsuse seisukohast. Ja sellega on ühtlasi antud ka võimalus inimest arvestada ja teda mõjutada.

5. Temperamendid ja sisesekretsioon. Temperamendid on psühholoogias hingeliste väljendusvormide väga vanu eristamisviise. Pole kerge öelda,

mida mõistetakse temperamendi all — kiirust, millega keegi mõtleb, räägib või tegutseb, jõudu või rütmi, mida ta sellesse asetab, jms. Jälgides psühholoogide seletusi temperamentide olemuse kohta, peab ütlema, et teadus hallist muinasajast saadik on hingeelu vaatlusel püsinud nelja temperamendi juures. Nende liigitus sangviiniliseks, koleeriliseks, melanhoolseks ja flegmaatiliseks põlvneb vanast Kreekast, võeti üle Hippokratese poolt, arendati edasi roomlaste poolt ja moodustab veel tänapäevalgi psühholoogias auväärse pühaduse.

Sangviiniku all mõistetakse inimest, kelles ilmneb elurõõm, kes ei võta asju liiga raskelt — ei lase endale kergesti kasvada halle juukseid, nagu öeldakse, kes püüab kõiges näha ilusaimat ning meeldivaimat külge ja kurbadel puhkudel on küll kurb, kuid ei varise kokku, rõõmsail sündmusil tunneb küll naudingut, sattumata siiski liialdusse. Sangviiniku põhjalik kirjeldus näitab, et need on terved inimesed, kelle juures ei esine suuremal määral kahjulikke väärarenduid. Seda ei saa tõendada kolme teise tüübi kohta.

Koleerikut on vanas luulelises võrdluses kujutatud inimesena, kes vihaselt paiskab kõrvale jooksu takistava kivi, samal ajal kui sangviinik sellest mugavalt üle astub. Individuaalpsühholoogia keelde tõlgituna on koleerik tüüp, kelle võimupüüdlus on niivõrd pingul, et ta peab alati tegema suuri liigutusi, tahab näidata oma jõudu ja ületada kõiki oma otseselt agressiivse käitumisega. Varem viidi see temperament seosesse sapiga ja räägiti sapisest temperamendist. Ka tänapäev räägitakse inimesist, kelles „liiga palju sappi“. Tegelikult on need aga laiade liigutustega inimesed, nagu neid leidub juba varases lapsepõlves, inimesed, kes mitte üksnes ei tunne oma jõudu, vaid tahavad seda ka välja elada ja demonstreerida.

Melanhoolik jätab teissuguse mulje. Mainitud võrdluses kujutatakse teda umbes inimesena, kel-

lele kivi silmates „meenuvad kõik ta patud“, kes langeb kurba juurdlusse ja pöördub jälle tagasi. Individuaalpsühholoogia näeb melanhoolikus ilmselt kõhklevat inimest, kes ei söanda võita raskusi ja edasi minna, vaid kes juhib oma samme suurima ettevaatusega ja riskimise asemel jääb meelsamini seisma või pöördub tagasi. Seega inimene, kelle juures ülekaalus on kahtlus, kes mõtleb rohkem enesele kui teistele. Nii pole ka sel tüübil ühtki pidepunkti elu suurte võimaluste jaoks. Ta on enese muredega nii rusutud, et ta pilk on suunatud vaid tahapoole või sisemusse ja samal ajal püüab ta teisi oma saatusega vapustada.

Flegmaatik näib olevat inimene, kellele elu on võõras, kes kogub muljeid, tegemata neist erilisi järeldusi, kellele midagi ei mõju, kes ei huvitu millestki eriliselt, kes ei tee ka ühtki erilist jõupingutust, lühidalt, flegmaatikul pole seost eluga, ta seisab sellest võib-olla kõige kaugemal.

Seega võime õige kaasinimese tüübina märkida ainult sangviinikut. Olgu veel mainitud, et neid temperamente leidub harva nii puhtal kujul, enamasti esinevad segajuhud, milline asjaolu temperamentide liigituselt õigupoolest röövib selle tähtsuse. Juhtub, et temperamendid vahetuvad — näiteks laps on algul koleerik, muutub hiljem melanhoolikuks ja lõpetab flegmaatikuna. Sangviiniku kohta tuleb veel nentida, et ta näib tüübina, kes lapsepõlves kannatas kõige vähem alaväärsustunnet, osutas vähemtunduvaid elundite alaväärsusi, polnud mõjutatud ühestki tugevast erutusest ja võis nii rahulikult areneda, elu armastama hakata ja temaga koduneda.

Nüüd tuleb teadus ja seletab järgmist: inimeste temperamendid olenevad **sisesekreetsiooni näärme**st¹⁾. Moodne arstiteadus tegeleb nimelt nn.

---

1) Vt. Kretschmer, Körperbau und Charakter.

verenäärmete tundmaõppimisega. Nende hulka kuuluvad kilpnääre, ajukäbi, neerupealis, kõrvalkilpnääre ja sugunääre. Need on välisjuhadeta näärmed, koed, mis eritavad veresse mahla.

Üldise käsituse järgi mõjutavad mahlad kõiki keha organeid ja kudesid. Nad kanduvad vere kaudu igasse keha rakku ja avaldavad ergutavat ja nn. mürikidest vabastavat mõju, olles seega tingimata vajalikud elu majapidamiseks. „Endokriinsete näärmete“ täielik tähtsus on alles selgusetu. Kogu vastav teadus on alles algmeis, ja täiesti positiivseid tõikasid ei suudeta veel esitada. Kuna ta aga pretendeerib uue psühholoogilise suuna rajamisele, tõendades, et võib selgitust anda ka inimeste temperamentide ja iseloomu kohta, siis olgu selle kohta veel mõnda öeldud.

Kõigepealt peab ühes asjas avaldama rasket kahtlust. Tähele pannes mõnd tõelist haigusjuhtu, näiteks kilpnäärme puudulikkust nõristust, kohtame sel puhul ka tõepoolest hingelisi avaldusi, mis näivad kujutavat flegmaatilise temperamendi äärmust. Sest peale tursunud välimuse, eriliselt kareda naha ja kõhetava juuksekasvu on nende inimeste liigutusedki erakordselt aeglased ja laisad. Nende hingeline tundlikkus on tublisti nõrgenenud ja nende algatusvõime vähene.

Võrreldes aga seda juhtu teisega, kus flegmaatiline temperament esineb ilma kilpnäärme patoloogilise seisundita, näeme, et need juhud pole sugugi sarnased, vaid seisame sootuks erinevate piltide ees. Seega võib öelda: arvatavasti on kilpnäärme mahlades midagi, mis kaasa mõjub sujuvaks hingeliseks funktsiooniks. Niikaugale ei või me aga minna, et üldse samastame flegmaatilise temperamendi tekkimist kilpnäärme puuduliku nõristusega.

Patoloogiline flegmaatikutüüp on seega täiesti erinev tüübist, keda me elus nimetame flegmaatikuks, kelle iseloom ja temperament täiesti eri-

nevad nimelt nende psühholoogilise eeloo tõttu. Need flegmaatikud, kes meile psühholoogidele arvesse tulevad, pole sugugi muutumatud tüübid, vaid neis toimub sagedasti üllatavalt sügavaid ja ägedaid reaktsioone. Flegmaatikut kogu eluajaks ei ole üldse — alati selgub, et see temperament pole muud kui kunstlik kate, kindlustis, mille väga tundlik inimene loob enese ja välismaailma vahele, omades selleks küll võib-olla ürgset, oma konstitutsioonis peituvat kalduvust. Flegmaatiline temperament on kindlustustoiming, mõttekas vastus elu küsimustele, ja ses mõttes loomulikult täiesti erinev mõttetust aeglusest, loidusest ja saamatusest inimese juures, kellel täiesti või osaliselt on eemaldatud kilpnääre.

Seda tähtsat kahtlust ei või hüljata, vaid see peab püsima ka sel juhul, kui saaks tõestada, et flegmaatilist iseloomu omavad ainult haiglase kilpnäärme-nõristusega inimesed — see pole kogu asja tuum, vaid küsimuses on terve hulk põhjusi ja eesmärke, kogu elunditegevuse tervik pluss välised mõjud. Need peavad esmalt tekitama alaväärsustunde, millest siis lähtuvad indiviidi katsed, millest üks võib olla enda kaitsemine ebameeldivuste ja isiksustunde haavamise eest flegmaatilise temperamendi abil. See tähendab aga teiste sõnadega, et meie ees seisab jälle juba käsitletud tüüp, kuigi spetsifitseerituna, tüüp, kelle juures ilmnevad kilpnäärme alaväärsus ja selle järelused, tüüp, kes elundite alaväärsuse tõttu saavutab elus halvema koha ja püüab seda hüvitada niisuguse hingelise võttega, nagu on seda flegma.

Seda käsitust tugevdab teiste sekretsioonikorratuste vaatlus ja „vastavate“ temperamentide uurimine. On inimesi, kelle kilpnäärme-nõristus harilikust suurem — näiteks Basedow' tõve puhul. Kehaliselt avaldub see haigus suurenenud südametegevuses ja eriti kiirenenud pulsis, haige silmad on tublisti pungis, kilpnääre paistetunud ja terve keha, eriti käed on

haaratud kergemast või suuremast värisemisest. Ta higistab kergesti ja kannatab võib-olla kõhunäärme mõjul seedimishäireid. Esinevad ärritushood, patsiendis avalduvad kannatamatus, ärevus ja sagedased hirmuhood. Basedow' haige jätab väljakujunenud staadiumis ilmse mulje hirmunud inimesest.

Oleks aga eksitus öelda, et see on identne hirmu psühholoogilise pildiga. Psühholoogilised tõigad sellistel juhtudel on, nagu mainitud, ärevus ja teatud võimetus kehalisteks ning vaimseteks töödeks ja nõrkus- hood — tingitud nii orgaaniliselt kui ka hingeliselt. Võrdlus inimestega, kes muidu kannatavad läbematust, ärevushooge ja hirmu, näitab meile suurt erinevust. Kui nn. hüpertüeoidide — suurenenud kilpnäärme-nõristusega inimeste — puhul esinevad kroonilised mürgitusnähtused, umbes samasugused nagu joobnud-olekuski, siis teisiti on inimestega, kes muidu on muutunud erutuvaks, läbematuks ja kergesti kohkuvaks. Nende juures on võimalik jälgida hingelist eellugu. Seega on siin tegu ainult sarnasustega, puudub aga iseloomu ja temperamendi kava- parasus.

Olgu mainitud veel mõned sisenõristusnäärmed. Omapärane on kõigi nende mitmesuguste näärmearen- gute seos sugunäärmetega. See väide on muu- tunud õigupoolest bioloogiliste uurimuste põhilau- seks — ei leita ühtki näärmete riket, sattumata ühtlasi ka sugunäärmete rikkeile. Seni pole veel kindlaks tehtud erilist sõltuvussuhet, alaväärsuste samaaegse tekkimise põhjust. Aga ka nende näärmete puhul ei saa kõnelda teistest, eelpool mainitud hingelistest mõjudest, ka siin saavutatakse vaevalt rohkem kui kujutus orgaaniliselt alaväärsest inimesest, kes tuleb raskemini toime eluga ja tarvitab seetõttu rohkem hingelisi võtteid ning kindlustusi.

Eriti on arvatud, et iseloom ja temperament on mõjutatud sugunäärmeist. Kuna aga sugunäärmeol-

luse suuremaid anomaaliaid esineb inimeste juures kaunis harva, siis peab ütlema, et sääraste patoloogiliste kujunduste puhul on tegemist erandjuhtudega. Ja et õigupoolest pole ühtki hingelist moodustist, mis otseselt tagasiviidav sugunäärme funktsioonidele, ja mis palju enam ei põhjustuks sugunäärmehaige erisugusest olukorrast, siis puudub ka siin jälle soliidne alus psühholoogiliseks põhjenduseks. Võib jällegi ainult tõendada, et ka sugunäärmeist väljuvad mõningad elujõuks vajalikud impulsid, mis põhjendavad lapse asendit ümbrusmaailma suhtes. Neid võivad aga ka asendada teised organid ja nad ei pea tekitama mingit kindlakujulist hingelist struktuuri. (Carlyle.)

Kuna inimese hindamine on erakordselt täbar ja raske ülesanne ja eksitusest võib oleneda elu või surm, olgu siin hoiatatud ja öeldud: sünnipäraste kehaliste nõrkustega lastel on suur, kuid ületatav kiussatus erilisteks võteteks ja hinge erisuguseks arenguks. Pole ühtki elundit — ükskõik, millises olukorras, mis kohustaks just teatud viisil käituma. Ta küll ka hjustab, kuid see on midagi muud. Ja mainitud vaated võivad püsida ainult seetõttu, et keegi pole mõelnud erilise meetodi leiutamiseega lõpetada nõrgaelundiliste laste hingelise arengu raskusi — neid lastakse vääratada, neid ei aidata ega edendada, vaid ainult silmitsetakse. Seega tuleb nõuda, et individuaalpsühholoogias põhjendatud positsioonipsühholoogia õigusi ei vääraks ka uue dispositioonipsühholoogia pretensioonid.

6. Kokkuvõte. Enne kui asume üksikute iseloomujoonte vaatlusele, kordame lühidalt seni saavutatud seisukohti.

Üks tähtsaid väiteid oli, et inimesetundmist ei või harrastada üksiku, hingelisest seosest eraldatud nähtuse põhjal. Võrrelda tuleb vähemalt kaht, ajaliseltsüksteisest võimalikult kauget nähtust ja viia need ühise nime alla. See praktiline vihje on osutunud

õige kasulikuks. Ta võimaldab koguda terve hulga muljeid, mis süstemaatilise kasutamise juures lasevad end tihendada kindlaks otsuseks. Toetades oma otsust ainult ühele nähtusele, satutakse samasse kimbatusse kui teisedki psühholoogid ja pedagoogid ja tarvitatakse jälle samu harilikke vahendeid, mille viljatust juba oleme kogenud. Õnnestub aga saada võimalikult palju pidepunkte ja neid üksteisega siduda, siis moodustub juba terve süsteem, mille jõujooni enesele mõjuda lastes inimesest saadakse selge ja ühtlane mulje. Tuntakse kindlat alust jalgade all. Loomulikult võib inimese lähemal tundmaõppimisel tekkida vajadus oma otsust enam-vähem modifitseerida. Iga pedagoogilise võtte ees on esmalt tarvis endale sel kombel luua täielikult selge pilt.

On aruteldud mitmesuguseid vahendeid ja teid sellise süsteemi saavutamiseks ja selleks otstarbeks kasutati isegi nähtusi, milliseid leiame eneste juures või nõuame inimese ideaalkujult. Edasi oleme nõudnud, et selles meie poolt loodud süsteemis ei tohiks kunagi puududa teatud tegur, nimelt sotsiaalne tegur. Ei ole küllalt, et vaadeldakse hingeelu nähtusi ainult kui individuaalseid, vaid neid tuleb taibata seoses ühiskondliku eluga. Ja erilise, eelkõige inimkooseluks väärtusliku põhilauseana kasvas meis tunnetus: inimese iseloom ei ole meile kunagi moraalse hindamise aluseks, vaid selleks on sotsiaalne äratundmine, kuidas mõjub see inimene oma ümbrusmaailmasse ja millises seoses ta sellega seisab.

Selle mõttekäigu jälgimisel pörkume kahele üldinimlikule nähtusele: üks on kõikjal esinev ühiskonnatunde ois, mis inimesi üksteisega seob ja on loonud kultuuri suursaavutused. See oli üks mõõdupuu, millega lähenesime hingeelu nähtustele ja mis lubab kindlaks määrata mõjuva ühiskonnatunde suurust. Me

saame inimhingest plastilise mulje, kui teame, kuidas keegi on seoses inimestega, kuidas ta avaldab oma kaasinimeslikkust, kuidas ta teeb end viljakaks ja eluliseks. Lõpuks jõuame — ja see on meie jaoks teine mõõdupuu iseloomu üle otsustamisel — väiteni, et need jõud, mis kõige tugevamini avaldavad vaenulikku mõju ühiskonnatundele, on võimu- ja üleolekutung.

Toetudes neile lähtepunktidele võisime mõista, et inimeste erinevused on tingitud ühiskonnatunde ja võimutungi suuruselt, millised tegurid teineteist vastastikku mõjutavad. See on jõududemäng, mille välist avaldusvormi nimetame iseloomuks.

II.

AGRESSIIVSED ISELOOMUJONED.

1. Edevus ja auahnus. Niipea kui maksvustung saab ülevõimu, tekitab ta hingeelus kõrgendatud pinge. Selle pinge mõjul peab inimene selgemiini silmas võimu ja üleoleku eesmärki ja püüab talle läheneda tugevdatud liigutustega. Ta elu muutub suure triumfi ootuseks. Selline inimene peab muutuma ebaasjalikuks, sest ta kaotab seose eluga, alati tegeldes vaid küsimusega, millist mõju avaldab ta ja mis mõtlevad temast teised. See tõkestab suurel määral ta tegutsemisvabadust, ja ilmneb kõige sagedasem iseloomujoon — edevus.

Õigupoolest on igas inimeses edevust, olgu siis ka ainult mõned jäljed sellest. Kuna pole sobiv oma edevust avalikult näidata, siis on see enamasti hästi varjatud ja võtab endale mitmesugused vormid. Ka teatud tagasihoidlikkuse juures saab olla edev. Inimene võib edev olla nõnda, et talle pole sugugi tähtis teiste arvamus, või jälle nii, et ta taotleb seda ahnelt ja katsub seda pöörata enese kasuks.

Ületanud teatud astme, muutub edevus äärmiselt hädaohtlikuks. Ta sunnib inimest tegema igasuguseid kasutuid töid ning pingutusi, mis on suunatud rohkem näimisele kui olemisele, — laseb inimest mõelda rohkem enesele ja teiste otsusele ta üle ja nõnda kaotab inimene kergesti kontakti tegelikkusega. Tal kaob arusaamine inimlikust kokkukuuluvusest, ühendusest eluga, ta unustab, mida nõuab talt elu ja mida tuleks tal anda inimesena. Edevus tõkestab inimese vaba arengut rohkem kui ükski teine pahe, sest inimene vaatab siis ainult seda, millest oleks kasu ta kuulsusele.

Mõnikord aidatakse end sellega, et edevuse või upsakuse asemel tarvitatakse paremini kõlavat sõna — auahnust, ja paljud räägivad uhkusega oma suurest auahnusest. Mõnikord tarvitatakse ka ainult mõistet „püüdlikkus“. Niikaua kui see osutub kasulikuks üldsust teenivale asjale, on auahnus vastuvõetav. Kuid tavaliselt varjavad need väljendused ainult äärmist edevust, mis tegutseb elu kasutul poolel.

Edevuse tõttu ei saa neist inimestest õigeid kaas mängijaid, pigem küll mängurikkujaid. Kui nad ei saa rahuldada oma edevust, katsuvad nad vähemalt panna teisi kannatama. Laste juures, kelle edevus on kasvamas, võib sagedasti märgata, kuidas nad hädaohtlikes olukordades lasevad paista oma väärtust ja annavad nõrgemaile tunda oma tugevust. Siia kuuluvad ka loomapiinamis-juhud. Mõned juba pisut arastatud lapsed püüavad oma edevust rahuldada mõttetute tühisustega ja maksvustungi rahuldada väljaspool töö suurt võitlusplatsi, teisel sõjaväljal, mille on loonud nende tuju. Siin näeme neid, kes alati kaebavad elu raskust ja väidavad, et neile olevat jäädud midagi võlgu. Poleks nende kasvatus olnud nii halb ja poleks vahele astunud mingi õnnetus, siis seisaksid nad esimesel kohal. Niisugused ja sellesarnased on nende

kaebed. Ikka leiavad nad ettekäändeid elurindelt kõrvalehoidmiseks. Ka unistustest ammutavad nad rahuldust oma edevusele.

Kaasinimese käsi käib sealjuures üldiselt õige halvasti. Ta on suurel määral asetatud nende inimeste arvustuse alla. Edev püüab harilikult ükskõik millise nurjumise süü veeretada teisele isikule. Ikka on temal õigus ja teised ülekohtused, kuigi elus pole sugugi tähtis saada õigust, vaid et viidaks edasi oma asja ja edendataks teisi. Selle asemel kuulduv edeva suust ikka ainult kaebeid ja vabandusi.

Sagedasti väidetakse, et inimsoo suured saavutused poleks teostunud auahnuseta. Kuid see on ekslik mulje, vale perspektiiv. Kuna ükski inimene pole vaba edevusest, on küll igas inimeses natuke seda joont. Kuid kindlasti ei või edevus suunda anda ega jõudu laenata kasulikeks saavutusiks. Need võivad teostuda ainult ühiskonnatunde mõjul. Geniaalne saavutus pole võimalik, edendamata sealjuures kuidagi ka ühiskonda. Eeldus selleks on ikkagi seos ühiskonnaga, tahe seda edendada. Muidu ei tulekski me sellele, et peaksime säärast saavutust väärtuslikuks. Mis seal edevusest juures oli, oli kindlasti vaid segav, tõkestav. Tema mõju ei või olla suur.

Meie praeguses ühiskondlikus atmosfääris pole võimalik täielikult hävitada edevust. Aga selle tööga äratundmine üksi on juba edu. Sest sellega tabame meie kultuuri valusaimat punkti, tõsiasja, mis põhjustab nii paljude inimeste hävi ja eluaegse õnnetuse. Need inimesed ei suuda taluda teisi, kohaneda eluga, sest neil on teised ülesanded, nimelt näida rohkem kui nad on. Nii satuvad nad kergesti konfliktis tõelisusega, sest see ei hooli kõrgest arvamusest, mis kellelgi on enesest. Selliseid inimesi nende edevus aina narrib.

Inimsoo kõigis raskeis keerdsõlmedes on ikka oluliseks teguriks edevuse rahuldamise ebaõnnestunud

katsed. Komplitseeritud isiksuse mõistmiseks on tähtis kindlaks teha, kui ulatuslik, mis suunaline on ja milliseid vahendeid kasutab tema edevus. Ikka selgub, kui väga edevus takistab ühiskonnatunnet, edevus ja ühiskonnatunne on omavahel sobimatud, sest edevus ei või alistuda ühiskonnaprintsiibile.

Kuid edevuse saatus valmib temas endas. Ta avaldumist ähvardavad alati loogilised vastupõhjused, mis ühiskondlikus elus iseenesest arenevad kui vastuseisematu, absoluutne tõde. Edevus on aegsasti sunnitud end varjama ja moonutama, ta peab tegema kõrvalepõikeid, ja ta kandja on täis hirmunud kahtlusi, kas ta alati on võidukas, kas saavutab niipalju hiilgust ja triumfi, kui vajalikuna näib edevuse rahuldamiseks. Ja sel ajal, kui ta nii unistab ja juurdleb, möödub aeg. Kui see on juba sündinud, siis edeval on parimal juhul ettekääne, et tal nüüd pole enam head võimalust tegutsemiseks. Harilikult toimub selline juhtum järgmiselt: need inimesed otsivad alati eesõigustatud seisundit, seisavad ja vaatlevad natuke kõrvalt, on umbusklikud ja näevad oma ligimesis vaenlasi. Nad võtavad endale tõrje- ja võitlusasendi. Tihti mässuvad nad kahtlustesse, sügavaisse juurdlustesse, mis tunduvad täiesti loogilised ja mille juures neil näib olevat õigus. Vahepeal aga jätavad nad täiesti hooletusse oma olemasolu peasja, seose eluga, ühiskonnaga, ülesannetega. Lähemal vaatlusel ilmneb edevuskuristik, üleolekuigatsus, mis peegeldub igal võimalikul kujul. See peegeldub ta rühis, rõivastises, kõneviisis ja inimeste kohtlemises. Lühidalt, kõikjalt ilmneb edeva, kõigist ette tükkiva inimese pilt, kes oma vahendeis on enamasti valimatu. Et niisugused äärmused näivad ebasümpaatsed ja et edevad inimesed, kui nad on targad, varsti mõistavad oma kokkupõrget ja vasturääkivust ühiskonnaga, siis katsuvad nad end siin moonutada. Nii võib juhtuda, et esinetakse äärmiselt tagasihoidlikult, jättes peaaegu hooletusse oma

välimuse, et näidata oma mitteedevust. Sokratesest räägitakse, et ta olevat kord hüüdnud kõnelejale, kes näruseis rõivais tribüünile astus: „O Ateena noormees, su mantli aukudest vahib edevus!“

Tihti on inimesed sügavasti veendunud oma edevusetuses. Nad juhivad oma tähelepanu vaid välisele ega mõista, et edevus asub palju sügavamal. Edevus võib seista näiteks selles, et seltskonnas alati juhitakse kõnelust, vahetpidamata räägitakse ja seltskonda arvustatakse seejärgi, kas seal on saadud kõnelda või mitte. Mõned ei esine üldse, ei käigi võib-olla seltskonnas ja hoiduvad sellest eemale. Ka see hoidumine võib esineda mitmesugusel kujul. Ei tulda, kui ollakse kutsutud, lastakse end eriliselt paluda või tulakse liiga hilja. Mõned jälle lähevad seltskonda vaid teatud tingimusil, nad näitavad end oma kõrkuses äärmiselt „eksklusiivseina“ ja väidavad seda vahest uhkusega. Teised jälle asetavad oma auahnuse sellesse, et osa võtta i g a s t seltskonnast.

Selliseid nähtusi ei tohi käsitada kui tähtsusetuid piasasju. Nad on sügavasti põhjendatud. Tegelikult ei jätku sellisel inimesel palju seltskondlikuks eluks — ta pigem häirib seda kui edendab. Kõikide nende tüüpide ümardatud kujutamiseks oleks vaja juba suurte kirjanikkude luulejõudu.

Edevuses avaldub selgesti too ülespoole suunduv joon, mis näitab, et inimene on küündimatustundes püstitanud saavutamatu eesmärgi ja tahab olla rohkem kui teised. Võib oletada, et eriti silmatorkavalt edev inimene on v ä i k e s e e n e s e h i n d a m i s e g a, sellest ise enamasti teadmata. On küll ka inimesi, kes teavad, et see tunne on nende edevuse lähtepunkt, kuid nendegi jaoks on see tunnetus alles liiga lünklik, et seda viljakalt kasutada.

Edevus areneb inimese hingeelus juba varakult. Temas peitub õigupoolest alati midagi lapsikut; pea-aegu alati näivad edevad inimesed meile lapsikud. Ede-

vuse kui iseloomujoone kujunemisele viivad mitmesugused olukorrad. Ühel juhul tunneb laps end alandatuna, tajudes puuduliku kasvatuse tõttu oma väiksust eriti rusuvana. Mõnel juhul tekitatakse lapses see upsakas joon perekonna traditsiooni läbi. Neilt inimestelt võib tihti kuulda, et juba nende vanemad omanud „aristokraatset“ joont, mis pidi neid eristama ja välja tõstma teistest. Selle õõnsa püüdluse taga ei peitu aga muud kui katse tunda end erandliku inimesena, kes põlvneb mingist täiesti erilisest, „paremast“ perekonnast, paremate, kõrgemate nõuete ja tunnetega, ja on nii väga predestineeritud, et peaks õigupoolest omama eesõigusi. See eesõiguste nõudmine annab talle suuna, juhib ta käitumisviisi ja määrab väljendusvormid. Et aga elu pole kohane nende tüüpide arengu soodustamiseks, sest neid inimesi kas vihatakse või naerdakse, siis tõmbuvad paljud neist tagasi ja elavad erakuelu. Seni kui nad jäävad oma koju, kus nad kellelegi ei võlgne aruannet, võivad nad säilitada oma uima ja kõvendada oma seisukohta mõtetega, mis nad kõik oleksid võinud teha, kui midagi oleks olnud teisiti. Sagedasti leidub selliste tüüpide seas arenenud ja võimekaid inimesi, kelle kujunemine võib saavutada kõrgeima tipu. Asetaks nad selle, mida suudavad, vaekausile, siis oleks sel juba kaalu. Kuid nad kuritarvitavad seda olukorda vaid enese joobnustamiseks. Tingimused, mida nad asetavad aktiivseks koostööks seltskonnas, pole väikesed. Ükskord on need täitmatud nõuded aja suhtes (näiteks: oleksid nad midagi varem teinud, õppinud või teadnud, või oleksid teised midagi teinud või tegemata jätnud jms.), teinekord mingil muul põhjusel (näiteks: kui mehed ja naised ei oleks sellised). Kõiki neid nõudeid ei saa parimagi tahtmisega rahuldada ja sellest selgub, et need on vaid laisad ettekäanded, küllalt hea unejook selleks, et ei pruugiks mõelda hooletussejätule.

Neis inimestes peitub palju vaenulikkust ja nad võtavad teiste valu kergelt — nagu tähendas kord suur inimesetundja La Rochefoucauld enamiku inimeste kohta: nad suudavad hõlpsasti taluda teiste valu. Sagedasti väljendavad nad oma vaenulikkust teravalt, arvustaval kombel. Nad on kõikjal pilke ja laitusega, on jonnakad ja taunivad kõike. Kuid tundmisest ja arvustamisest on vähe, tuleb alati eneselt küsida, mida ise ollakse teinud olude parandamiseks. Edev loomus rahuldub sellega, et tõstab end ühe hooga üle teise ja põletab teda arvustuse terava leelisega. Selles on need inimesed sagedasti uskumatult vilunud. Siin leidub tüüpe tulvil peenimat teravmeelsust ja imestusväärset löögivalmust. Nagu kõike, nii võib kuritarvitada ka teravmeelsust ja rabavust, teha sellest ulakuse ja ühtlasi kunsti, nagu see on suurte satiirikute puhul. Tauniv, halvustav viis on väljendusvormiks selle iseloomujoone juures sagedasti esinevale nähtusele, mida nimetame halvustamistendentsiks. See näitab, mis õigupoolest annab edevatele inimestele toetuspunkti: see on teiste väärtus ja tähtsus. See on katse luua üleolekutunnet sellega, et lastakse teisi vajuda. Kellegi teise väärtuse tunnustamine mõjub edevale nagu isiklik solvamine. Ka sellest paistab nende sügavasti juurdunud nõrkustunne.

Kuna keegi meist pole vaba neist nähtustest, siis võime nende selgituste abil väga hästi luua enestegi jaoks mõõdupuu. Kuigi me ei suuda lühikese aja jooksul juurteni hävitada kõike, mida meisse on asetanud sajandeid vana kultuur, oleks ometigi edusamm, kui me ei pimestaks end ise ega seoks end otsustega, mis juba järgmisel hetkel osutuvad kahjulikuks. Me ei igatse olla mingid teissugused inimesed või leida neid, aga meile on seaduseks ulatada kätt üksteisele, kokku hoida, koos töötada. Ajal nagu praegune, mis eriti nõuab koostöötamist, ei tohiks enam kohta olla isiklikul edevusel. Just nüüd

ilmnevad eriti teravalt selle suhtumise tekitatud vasturääkivused, sest sel kombel käsitades auahnust, satuvad inimesed kergesti karile ja lõpuks peab nende vastu võitlema või neile kaasa tundma. Näib, et just praegune aeg on eriti kahjulik edevusele, nii et tuleks leida vähemalt sisuliselt paremad vormid ja katsuda rahuldada edevust seal, kus see on üldsusele kasulik.

Kuidas edevus tihti tegutseb, seda näidaku järgmine juhtum. Üht noort naist, noorimat õdede-vendade seas, hellitati varasest lapsepõlvest saadik. Eriti ema teenis teda ja täitis iga ta soovi. Olles ka kehaliselt väga nõrk, kasvas tüdruku nõudmine mõõdutuks. Ühel päeval avastas ta, et just haigestudes kasvas ta võim ümbruse üle. Varsti näis talle haigus tähtsa varana. Ta kaotas tervetele inimestele omase vastikuse haiguse vastu ja talle polnud enam sugugi ebameeldiv tunda end aeg-ajalt halvasti. Varsti sai ta selles nii osavaks, et võis igal ajal haigestuda, eriti kui tahtis midagi saavutada. Kuna ta aga alati tahtis midagi läbi viia, oli ta teiste jaoks õigupoolest alati haige. Sellised haiguse tunde vormid on väga sagedased laste ja täiskasvanute juures, kes tunnevad seeläbi kasvavat oma võimu, tõustes nõnda perekonna etteotsa ja valitsedes piiramatult teiste üle. Eriti õrnad, nõrgad inimesed kasutavad seda võimalust ja loomupäraselt õpivad seda vahendit tundma just need inimesed, kes on saanud maitseda teiste muret oma tervise pärast. Seejuures saab natuke kaasagi aidata, hakatakse näiteks halvasti sööma — sellega võib saavutada mõndagi: näidakse haiglane ja teised peavad harjutama end kokakunstis. Ühtlasi areneb igatsus omada alati kedagi käepärast. Sellised inimesed ei talu üksijätmist. Ja seda olukorda võib saavutada kergesti, kuulutades end haigeks või kuidagi muidu rusutuks, sisendades endasse haigust või muid raskusi. Kui väga võimeline on inimene sääraseks sisendamiseks, näitab unenägu, kus inimesel on mulje, nagu esineks teatud olukord tõeliselt.

Sellistel inimestel õnnestub tekitada säärast haigusetunnet, et ei või enam juttu olla valest, teesklusest või kujutlusest. Teame juba, et sissetundmine mingisse olukorda võib oma mõju poolest vastata selle olukorra tõelisele olemasolule. Need inimesed võivad näiteks tõeliselt oksendada, tõeliselt hirmu tunda, nii nagu esinekski hädaoht või pööritus. Harilikult reedavad nad ise, kuidas seda teevad. Nii seletas see naine, et tal olevat mõnikord säärane hirm, „nagu tabaks teda järgmisel hetkel hoop“. Mõned inimesed võivad

sega nii täpselt kujutella, et kaotavad tõeliselt tasakaalu, ilma et saaks juttu olla simuleerimisest. Õnnestub aga inimesel näidata mingi haiguse märke või vähemalt närvlikke sümptome, siis peavad teised ta juurde jääma ja ta eest hoolitsema — seda nõuab ju nende ühiskonnatunne. Haige aga, hüljates ühiskonnatunde, põhjendab nõnda oma võimuseisundit.

Neil asjaoludel peab ilmne vastuoksus ühiskonna seadusega, mis nõuab kaasinimeste suuremat arvestamist. Need inimesed aga ei suuda hoolida kaasinimese heaolust või hädast, rääkimata ta edendamisest. Võib-olla suudavad nad seda küll saavutada, kokku võttes kogu oma jõu, kultuuri ja kasvatused, või, nagu enamasti, vähemalt mulje jätta, nagu oleksid nad erilisel mures oma kaasinimeste pärast. Ometi peitub nende käitumises vaid enesearmastus ja edevus. Nii oli see ka käsiteldava patsiendi puhul. Ta mure omaste pärast ületas näilikut kõik piirid. Ema tarvitses vaid viia talle hommikueine pool tundi hiljem, kui tüdrit valdas suurim mure. Ta ei rahustunud enne, kui mees oli tõusnud ja vandanud, kas emaga pole juhtunud midagi halba. Viimane oli aja jooksul harjunud muidugi ilmuma täpselt. Mitte palju teisiti ei käinud ka ta abikaasa käsi, kes ärimehena pidi teatud tähelepanu pöörama ostjaile ja ärisõpradele. Igakord kui ta tuli koju kokkulepitud ajast hiljem, leidis ta naise kokkuvarisenuna, mõnikord ujuvana hirmuhigis, lühidalt, viletsuskujuna, kes nüüd jutustas, kuidas ta juba kannatanud hirmsaimaid piinu. Ka mees ei võinud sellises situatsioonis toimida teisiti kui olla täpne.

Paljud võib-olla väidavad, et sel naisel pole ometi kasu niisugusest käitumisest, sest need pole mingid suured triumfid. Mõeldagu aga, et see on vaid väike osa tervikust, üks „pane tähele!“ kõikide elusuhete kohta, et nõnda juhatakse ja teostatakse teiste dressuuri. See naine on tulvil taltsutamatu valitsushimu ja leiab selle rahuldamisega oma edevuse rahuldamist. Mõeldes, mida kõike ei tee selline inimene oma tahtmise teostamiseks, võib taibata, et säärane käitumine on muutunud sellele naisele hädavajalikuks. Ta ei võiks rahulikult elada, kui ta sõnu ei järgitaks tingimatult ja täpselt. Ja kuna kooselu ei seisne vaid selles, et teine tuleks täpselt, nii on tuhandeid teisi suhteid, mida see naine korraldab oma imperatiivse käitumisega, toetades oma käske hirmuhoogudega. Ta on nii mures, et tingimatult peab tegema ta tahtmist. Siit selgub — mure kui edevuse rahuldamise vahend.

See hoiak võib tihti ulatuda nii kaugele, et ini-

mesele on oma tahtmise teostamine tähtsam asjast enesest. Seda näitab juhtum kellestki kuue-aastasest tüdrukust, kes oli nii i s e k a s, et alati katsus teostada, mis talle iganes meenus, olles tulvil püüdlust näidata oma jõudu ja sundida teisi alistuma, mis sellest ka ei tuleks.

Enamasti on need lapsed, kelle tähelepanu kuidagi juhiti nende tahte eesõigusele. Tänapäeval ei puudu selleks eeldusi. Tulemusena leidub täiskasvanute seas palju sagedamini inimesi, kes tahavad läbi viia enese tahet, kui neid, kes püüavad edendada oma ligimesi. Mõne edevus on nii suur, et ta ei või toimida teise soovitusel kohaselt, olgu see või endastmõistetavaim asi maailmas või tähendagu see ka ta enese õnne. Need inimesed ootavad iga kõneluse puhul silmapilku opositsiooniasumiseks. Mõnikord õhutab edevus enese tahet niivõrd, et öeldakse „ei“ ka siis, kui tahetakse öelda „jah“.

See laps rääkis selgesti. Paljud lapsed on aga samasugused, seda ise ütlemata, ja võib-olla peitub igas lapses natuke seda joont, nii et ta erakordse energiaga püüab läbi viia oma tahtmist, ka siis, kui tal sellest pole kasu, vaid koguni kahju. Enamasti on need lapsed, kelle tähelepanu kuidagi juhiti nende tahte eesõigusele. Tänapäeval ei puudu selleks eeldusi. Tulemusena leidub täiskasvanute seas palju sagedamini inimesi, kes tahavad läbi viia enese tahet, kui neid, kes püüavad edendada oma ligimesi. Mõne edevus on nii suur, et ta ei või toimida teise soovitusel kohaselt, olgu see või endastmõistetavaim asi maailmas või tähendagu see ka ta enese õnne. Need inimesed ootavad iga kõneluse puhul silmapilku opositsiooniasumiseks. Mõnikord õhutab edevus enese tahet niivõrd, et öeldakse „ei“ ka siis, kui tahetakse öelda „jah“.

Kestev oma tahtmise läbiviimine õnnestub õigupoolest ainult perekonnas, mõnikord ka seal mitte. Sellisteks tüüpideks on inimesed, kes võõrastega suheldes paistavad äärmiselt armastusväärset ja järeleandlikku. Muidugi ei kesta see suhtlemine kaua, vaid katkeb peagi ja seda pole õigupoolest soovitudki. Kuna elu kord juba juhib inimesi kokku, võib vahel kohata inimest, kes võidab kõikide südamed, kuid peale võitmist kõik jälle hülgab. Need inimesed püüavad enamasti alati piirduda perekonnaringiga. Nii ka meie naispatsient. Teda armastati kõikjal ta meeldiva olemuse pärast, millega ta esines väljaspool perekonda. Läänud välja, pöördus ta aga alati varsti jälle koju. Püüdis pöörduda ikka jälle koju tagasi avaldus mitmesuguselt. Läks ta seltskonda, siis

sai ta peavalu ja see sundis teda minema koju. Sest seltskonnas polnud tal absoluutse üleoleku tunnet sel määral kui perekonnas. Kuna see naine seega võis oma eluprobleemi, edevusprobleemi lahendada ainult perekonnas, siis pidi alati midagi juhtuma, mis ajas teda perekonda tagasi ja häiris teda väljaspool seda. Lõpuks tekkisid tal võõraste inimeste seas viibides igakord hirmu- ja ärritushood. Ta ei võinud enam minna teatrisse, varsti isegi uulitsale mitte. Siin oli tal kadunud tunne, et teised alistuvad ta tahtele. Olu-korda, mida ta otsis, polnud leida väljaspool perekonda, eriti mitte uulitsal. Sellega seletub ta vastumeelsus väljuda ilma saatjata oma „hoovkonnast“. Tema jaoks oli õieti ideaalne ja armastatud vaid olukord, kus ta omas inimesi enda ümber, kes temaga vahetpidamata tegelesid. Nagu uurimustest selgus, oli ta selle šablooni kaasa toonud varasest lapsepõlvest. Ta oli noorim, oli nõrk ja haiglane, hoiti seetõttu soojemini teistest. Tugeva võttega oli ta haaranud selle hellitusseisundi ja oleks sellest kinni hoidnud eluaeg, poleks takistanud elutingimused, millega ta nõnda sattus vastuollu. Ta rahutus ja hirmunähtused, mis olid nii ägedad, et teised ei tohtinud vastu rääkida, näitasid, et ta oma edevusprobleemi lahendamisel oli sattunud valele teele. Lahendus oli halb, sest selles polnud tahet alluda inimkooselu tingimustele. Lõpuks muutusid piinavad nähtused nii õelaks, et ta külastas arsti.

Aegamisi paljastati nüüd patsiendi kogu aastate jooksul ehitatud eluplaan. Tuli võita suuri tõkkeid, sest kuigi ta tuli arsti juurde, polnud ta oma sisimas valmis muudatuks. Ta oleks meeleldi perekonnas edasi valitsenud ja soovis ainult, et teda uulitsal ei tabaks hirmuhood. Üks polnud aga võimalik ilma teiseta, vastuteeneta. Talle näidati, et ta on oma ebateadliku eluplaani vang, et ta tahab küll nautida selle kasusid, kuid kardab ta halbust.

Sellest näitest nähtub eriti teravasti, et edevuse iga kõrgem määr on koormaks kogu elule, takistab inimese edusamme ja viib ta lõpuks kokkuvarisemisele. Neid seoseid ei nähta selgesti, niikaua kui pilk on suunatud ainult kasudele. Seega on paljud inimesed veendunud, et auahnus, täpsemini edevus on väärtuslik omadus, sest nad ei märka, et see joon teeb inimese alatiselt rahulolematuks, röövib talt rahu ja une.

Olgu lisatud veel üks teine juhtum. 25-aastane mees pidi just õiendama oma viimsed eksamid. Ta loobus aga,

sest talle näis, et ta on kaotanud huvi kõigeks. Jälitatuna piinavaist meeleoludest, arvustas ta end laitvalt ja mõtles vahetpidamata, et ta on muutunud kõlbmatuks. Lapsepõlve meenutamisel tõusid tas ägedad etteheited oma vanemate vastu, kelle mõistmatus olevat takistanud ta arengut. Ka tekkisid tas mõtted, et inimesed on tema jaoks õieti väärtusetud ja huvitusetu. Need mõtted viisid teda lõpuks isoleerumisele.

Salajaseks tõukejõuks on siin jällegi edevus, mis sisendas patsiendile ettekäändeid ja vabandusi, et ta ei peaks end panema proovile. Sest just eksamite eel vallutasid teda need mõtted, tekkis lambipalavik, intensiivne vastumeelus, mis tegi ta võimetuks. Sel kõigel oli aga tema jaoks otsustav tähendus. Juhuks, kui ta nüüd midagi korda ei saanud, oli päästetud ta isiksustunne. Tal oli vabandus ja nii ta ei pruukinud taluda arvustust. Ta võis end lohutada sellega, et ta on haige, muutunud võimetuks tumeda saatuse läbi. Selline seisukoht, mis keelab inimesel tulle minna, on üks edevuse avaldusvorme. See laseb inimest ära pöörduda just tema tubliduse üle otsustamise momendil. Ta mõtleb hiilgusele, mille võiks kaotada lüüasaamise korral, ja hakkab kahtlema oma võimeis. See on kõikide nende saladus, kes ei suuda end koondada otsustamiseks.

Ka see patsient kuulus nende inimeste hulka. Jutustusest selgus, et ta õigupoolest oli alati selline. Mingi otsustuse lähenedes muutus ta igakord vankuvaks. Meie jaoks, kes me uurime inimese hoiakut, liikumisjoont, tähendab see pidurdamist, paigalseismist.

Ta oli vanim ja ainus poeg nelja lapse hulgas ning ainus, keda otsustati lasta studeerida, n.-õ. perekonna valguspunkt, kellele asetati suuri lootusi. Isa ei jätnud kunagi õhutamata ta auahnust ja ennustamata, mis tast kõik peaks saama, nii oli tal varsti vaid üks eesmärk — olla rohkem kui kõik teised. Ja nüüd ta seal seisis, haaratuna ebakindlusest, kas ta võibki seda kõike saavutada. Seal sundis teda ta edevus taganema.

Sellest selgub, kuidas auahne, edeva printsiibi arengus iseenesest langevad täringud ja edasine tee muutub käimiskõlbmatuks. Edevus on lahendamatus vastuolus ühiskonnatundega, ja sellest pole ühtki väljapääsu. Kuid siiski katsuvad edevad loomused juba lapsepõlvest peale ikka jälle läbi murda ühiskonnatunnet ja minna omaenese teed. Nad on nagu inimene, kes oma fantaasias on moodustanud linna plaani ja käib nüüd selles linnas ringi, otsides kõike sealt, kus tema seda oma isemeelses plaanis on joonistanud. Loomulikult ei leia ta otsitavat kunagi ja süüdistab tõelisust.

Umbes selline on edeva, iseka inimese saatus. Kõigis oma suhteis kaasinimestega püüab ta teostada oma printsiipi, kas vägivaldselt või kavalusega ja salakavalusega. Ikka luurab ta võimalust, et teha teist ülekohtuseks ja näidata ta vigu. Ta on õnnelik, kui tal kord õnnestub näidata — vähemalt enesele —, et ta on targem ja parem kui teised, sel ajal kui teised ei pane seda tähelegi või astuvad lahingusse, mis kestab nüüd mõni aeg, lõppedes kord edeva võiduga, kord kaotusega, ikka aga tema jaoks teadvusega oma üleolekust ja õigusest.

Need on odavad võtted. Nõnda võib ju igäüks kujutella, mis talle meeldib. Võib jõuda selleni, nagu meiegi patsiendi puhul, et kui inimene peab äkki studeerima, alistuma mõne raamatutarkusele või koguni katsele, misjuures selguks ta tubliduse tõeline olemus, siis saab ta teadlikuks kogu oma puudustest. Oma vale perspektiiviga hindab ta nüüd olukorda ja käsitab seda nii, nagu seisaks mängus terve ta eluõnn, ta tähtsus. Teda haarab paratamatult pinevus, mille talumiseks pole võimeline ükski inimene.

Ka iga teine kohtamine muutub talle suureks eriliseks sündmuseks. Iga kõnetust, iga sõna pöörab ja hindab ta oma võidu või kaotuse seisukohalt antiteetiliselt. See kestev lahing kihutab loomulikult inimest, kelle eluplaaniks on edevus, auahnus ja upsakus, lakkamatult uutele raskustele ja röövib talt elu tõelised rõõmud. Sest need on saavutatavad ainult elu tõelisi tingimusi jaatades. Kui aga neid ignoreeritakse, raisatakse oma huvi muuks, siis suletakse endale tee rõõmule ning õnnele ja leitakse, et ollakse loobunud kõigest, mis teistele tähendab rahulolu ja eluõnne. Parimal juhul võidakas end unistada ülevustundesse, üleolekutundesse, ei leita aga seda mingil kombel tõelikult teostununa. Isegi siis, kui usutakse oma üleolekut, leiduks küllalt inimesi, kellele valmistaks lõbu teha talle ta maksvus vaieldavaks. Selle vastu pole ühtki vahendit. Üleoleku tunnustamisele ei või kedagi sundida. Jääb vaid oma uhke, täiesti ebakindel otsus enese üle, mida vangutab alatine sõltuvus teiste otsusest. Sel kombel koormatuna on raske saavutada reaalseid tulemusi või edendada kaasinimesi. Keegi ei võida sealjuures, kõik on ikka alid rünnakule ja alandamisele. Neil inimestel oleks nagu ülesanne alati näida suur ja üleolev, ilma seda olemata.

Teissugune on inimese väärtuse tõestamine teisi edendades. Siis omandab ta väärtuse täiesti iseenesest ja kui ka selle vastu vaieldakse, pole sel mingit mõju. Inimene ise võib sealjuures jääda täiesti

rahulikuks, kui ta kõike pole just teinud edevuse pärast. Otsustavaks erinevuseks on enese isikule suunatud pilk, pidev püüdlus enese isiksuse tõstmiseks. Edeva osa on ikka ootaja ja võtja oma. Kõrvutades temaga arenenud ühiskonnatundega tüüpi, kes vastuoksa näib nagu tummalt küsivat: mis võin ma anda?, selgub kohe väärtuste määratu erinevus. Tõeline väärtus võib põlvneda ainult kasust teiste jaoks.

Nii jõutakse seisukohale, mida rahvad salajase kindlusega on aimanud juba aastatuhandete eest, seisukoht, mis väljendub targas piiblilauseis : *õnne on anda kui võtta*. Urvides tänapäeval selle lause mõtet, mis väljendab inimsoo tohutult vana kogemust, mõistame, et siin on mõeldud meelsust, andmis-, edendamis-, aitamismeelsust, mis enesega nagu jumalate kink kaasa toob tasakaalu ja hingeelu harmoonia, mis andjate juures tekib iseenesest. Need aga, kes on rohkem valmis võtma, on laokil, rahulolematud ja alati tegevuses mõtetega, mida nad õigupoolest veel peaksid saavutama ja omandama, et olla õnnelikud. Esimesel juhul valitseb küllus-, teisel tühjustunne. Kuna võtja kunagi ei hooli teiste tarbeist ega hädavajadustest ja võõras õnnetus näib talle enese õnnena, pole tas ruumi lepitusega rahumõtteil. Kangekaelselt nõuab ta teiste alistumist oma isemeelsusest loodud seadustele, ta nõuab teist taevast kui on olemas, teissugust mõtlemist ja tundmist. Lühidalt, ta rahulolematu ja kõrkus on hiigelsuured ja alati täitmatud.

Teisi, puhtväliseid ja primitiivseid edevuse väljendusvorme kohtame inimeste juures, kes rõivastuvad tähtsustavalt või liialdavalt, ehivad end kergatslikult ja tahavad nõnda silmatorkaval kombel teistest ees olla — nagu inimesed vanasti püüdsid hiilata, või nagu seda primitiivrahvad veel praegugi teevad. Primitiivnimene näiteks on saavutanud oma elu uhkuse, kandes juukseis õige pikka sulge. Väga paljud ini-

mesed tunnevad suurimat rahuldust, kui on alati ilusad ja rietatud uusima moe järgi. Mitmesugused ehteasjad, mida nad kannavad, vihjavad nende edevusele, näit. mõnikord kohkumatud lipukirjad, sõjalised embleemid või relvad, mis tegelikult kasutatuina tõepoolest vaenlast kohutaksid. Mõnikord on selleks erootilised figuurid, eriti meestel, ja muud joonistused, nagu tätoveeringud jms., mis hiilgavad oma rõvedusega.

Selliste nähtuste puhul tunneme ikka mingit püüdlust, mingit imponeerida-tahtmist, olgu kas või häbitusega. Sest mõnele inimesele annab ta häbitu käitumine suurus-, üleolekutunde. Teised jälle saavutavad selle tunde, esinedes karmilt, tundetult, osutades järeleandmatust või kinnisust. Ka võib see mõnikord ainult paista nii, kuna tegelikult tihti on tegemist ainult inimestega, kellele sentimentaalsus, pehmus ja argus on palju omasemad kui toorus ja karm rüütellikkus. Eriti poisid näitavad sagedasti hoolimatust ja vaenulikkust ühiskonnatunde vastu. See suguse edevusega inimeste juures, kes meeleldi panevad teisi kannatama, oleks nende tunnete poole pöördumine kasutu. Enamasti õhutaks see neid ainult jäigistama oma hoiakut. Harilikult sellisel juhul keegi, näiteks vanemad, lähenevad paluvalt, paljastades oma valu. Vastas seisab neil aga inimene, kes just võõra valu paljastumisest saab üleolekutunde.

Nagu mainitud, maskeerib edevus end meeleldi. Teiste üle valitsemiseks peavad edevad inimesed nad esmalt kinni püüdma, enese külge köitma. Me ei tohi lasta end vallutada ja petta inimese armastusväärsest, sõbralikust olemusest ja vastutulekust, sest kõigest hoolimata võib ta olla võitleja, ründaja, kes tahab olla teistest üle ja püüab valitseda. Võitluse esimesel faasil katsutakse vastases luua muretut kindlustunnet ja meelitada ta loobuma ettevaatusest. Sellises esimeses, sõbraliku

vastutulelikkuse faasis on kerge panna teist uskuma oma suurt ühiskonnatunnet. Järgnev akt aga paljastab eksituse. Siis öeldakse meeleldi nende inimeste kohta, et nad on milleski pettunud, et neil on kaks hinge. On aga ainult üks hing — algul alati armastusväärne, hiljem sõjakas. See meelitav algushoiak võib muutuda lõpuks hingedepüüdmiseks. Need inimesed ilmutavad äärmist andumust, mis juba üksi on neile triumfiks. Nad võivad kõnelda puhtaimast inimlikkusest ja näilikult seda tõendada ka oma tegudega. Enamasti teevad nad seda aga nii demonstriiivselt, et asjatundja muutub ettevaatlikuks. Keegi itaalia kriminaalpsühholoog ütles kord: „Kui inimese ideaalne käitumine ületab teatud määra, kui ta headus ja inimlikkus muutuvad silmatorkavaks, siis on umbusaldus täiesti oma kohal.“ Muidugi tuleb sedagi käsitust võtta ettevaatlikult, ei tohi aga sulguda tunnetusele, et see vaade on põhjendatud teoreetiliselt ja praktiliselt. Ka Goethe läheneb sellele mõttele oma „Veneetsia epigrammis“, kus ta ütleb:

„Indleja lööge mul risti, kui tal on kolmkümmend aastaid, tunneb maailma ta kord, petetust saab siis veel kelm.“

Üldiselt tuntakse seda tüüpi hõlpsasti. Lipitsejat ei armastata, ta mõjub vastumeelselt ja varsti muututakse seesuguse inimese suhtes ettevaatlikuks. Auahneile inimesele pole see vahend soovitatav. On parem hoiduda sellest teest ja püsida lihtsama hoiaku juures.

Üldosast tunneme juba olukordi, millest võivad areneda hingelised väärkäigud. Kasvatustlikud raskused seisavad selles, et neil juhtudel on tegemist lastega, kes asuvad võitlusasendis ümbruse suhtes. Kui ka paremal juhul kasvataja tunneb oma eluloogikal põhinevaid kohuseid, ometi pole meil vähimatki võimalust teha seda loogikat kohustuslikuks lapsele. Ainus tee oleks võitluisseisundit võima-

likult vältida, mida parimini saavutatakse siis, kui last ei vaadelda ega kohelda nagu objekti, vaid kui subjekt, kui täisõiguslikku kaasinimest ja seltsimeest. Siis ei võta laps nii kergesti rusutus- ja alamustundes võitlusasendit, millest meie kultuuris automaatselt areneb auahnus. Seguneb ju auahnus mitmesugusel määral meie kõikide tegudesse, mõtetesse ja iseloomujoontesse ja põhjustab alati elu raskenemist, viies mõnikord raskete vääratusteni, kaotusteni ja isiksuse kokkuvarisemiseni.

On väga iseloomustav, et meie kõigi esimene inimesetundmise allikas, muinasjutt, tarvitab külluses näiteid edevusest ja selle hädaohtlikkusest. Väga rabavalt paljastab seda näit. Anderseni muinasjutt „Äädikakruus“ (Puškini „Kalamehest ja kuldkalast“). Kalamees kingib kalale vabaduse ja tänuks lubab kala tal avaldada üht soovi. Soov täidub. Aga kaluri rahuldamatu, auahne naine, kes meelsamini tahab olla krahvitar, siis kuningatar ja lõpuks jumal ise, saadab mehe ikka jälle tagasi kala juurde, kes vihastatuna viimsest soovist hülgab mehe igaveseks.

Auahnuse kasvul pole piire. On huvitav vaadelda, kuidas muinasjuttudes kui ka tegelikkuses edeva inimese ülikuumunud hingeelus võimupüüu tõus võib suubuda jumalusi aali. Tihti pole tarvis kaua uurida, kui selgub, et niisugune inimene — raskemal seda liiki juhtudel — käitub kas otseselt nii, nagu oleks ta jumal või jumala asemik, või on tal selliseid soove ja eesmärke, mille täidumisel ta oleks otseku jumat. See nähtus, jumalasarناسuse taotlus, on äärmine punkt oma isiksuse piiride ületamise püüdes. Just nüüdisajal avaldub see eriti sagedasti. Kõik taotlused ja huvid, mis koonduvad spiritismi ja telepaatia ümber, osutavad inimestele, kes soovivad antud piiridest välja küündida, kes endale omistavad olematuid jõude, tahavad end mõnikord tõsta üle ajagi, katsudes ajast ja ruumist hoolimata astuda ühendusse surnute vaimudega. Veel põhjalikumalt uurides leiame, et enamik inimesi

tahab endale kindlustada kohakese vähemalt jumala lähedusse. On veel terve hulk koole, kus kasvatus-ideaaliks on inimese lähendamine jumalataolisusele. Varem oli see üldse kogu usulise kasvatuses mõiste. Ainult värinaga võime nentida, mis sellest on tulnud, ja taipame, et peame endale otsima juba mingi kande- võimsama ideaali. Arusaadavalt aga juurdub see kalduvus inimestes tugevasti. Rääkimata psühholoogilistest põhjustest, on siin tähtis ka asjaolu, et suurem osa inimsoost saab oma esimesed teadmused inimese olemuse kohta neist piibli lauseist, mis seletavad, et inimene on loodud „jumala näo“ järgi. See jätab lapse hinge tähtsaid ja sagedasti raskete järeldustega muljeid. Loomulikult on piibel suurepärase teos, mida mõistusega võttes võib ikka lugeda imetlusega. Tahetakse aga piibliga alata ka laste juures, tuleb anda vähemalt kommentaare, et nad õpiksid olema rahul ega omistaks endale mingeid imejõude ega nõuaks kõige allumist neile, arvamuses, et nad on loodud jumalataolisteks.

Samasugune ja väga sagedane on ideaallogar- ditiemaast (Schlaraffenland), kus täiduvad kõik soovid. Lapsed ei usu küll kunagi nende muinasjutupiltide tõelisust. Arvestades aga laste määratud huvi nõiduse vastu, pole kahtlust, et see vähemalt meelitab neid juurdlema ja süvenema selles suunas. Nõiduse ja teiste nõidusliku mõjutamise idee on inimestel väga tugev ega kao tihti kõrges vanaduseski. Ühes suhtes pole võib-olla ükski inimene vaba neist mõtteist. Need on juurdlused ja mõtted nõiduslikust mõjust, mida mehele avaldab naissugu. Leidub veel küllalt inimesi, kes käituvad, nagu oleksid nad soopartneri nõiajõudude mõju all. Siinkohal meenub aeg, kus see usk oli palju rohkem levinud, kus naist banaalseimalgi põhjusel võidi pidada võluriks ja nõiaiks, aeg, mis luupainajana lasus kogu Euroopal ja määras osalt ta saatusegi. Kuna tuhanded naised on

langenud ohvriks sellele hullusele, ei või rääkida lihtsalt tähtsusetuist eksitustest, vaid peab seda võrdlema inkvisitsiooniprotsessidega või Maailmasõjaga.

Jumalasarnasus-püüdlust jälgides võib märgata, kuidas kuritoimitakse usuliste tarvete rahuldamisest, otsides selles vaid edevuse täidumist. Mõeldagu, kui tähtis näiteks on hingeliselt laostunud inimesele ühinemine ja vahekord jumalaga eemal kõigist teistest, kuidas seesugune inimene usub, et suudab vagade tegude ja palvetega juhtida jumala tahet oma soovide kohaselt, kuidas ta võib vahetult suhelda jumalaga ja end nõnda tunda täiesti ta lähedal. Mõnikord on need nähtused kaugel sellest, mida nimetatakse ehtsaks usklikkuseks, ja avaldavad juba haiglast muljet. Nõnda jutustab keegi, et ta ei või uinuda lugemata mingit palvet, sest muidu juhtuvat kellegagi kuskil mingi õnnetus. Et see kõik on vaid šarlataansus, selgub alles siis, kui seda teadet käsitatakse positiivselt ja mõistetakse nii: kui ma selle vormeli ütlen, siis ei juhtu talle midagi. Sel teel võib kergesti uskuma hakata oma nõiavõimu. Niisugusele inimesele näib tõesti, et tal kuni antud tunnini on õnnestunud takistada teise õnnetust! Ka oma unistustes lendavad nad kaugele üle inimliku mõõdu. Seal avalduvad mõtted ja teod, mis ei suuda muuta asjade tõelist olemust, on väärt ainult kujutlustes ja takistavad inimest sõbrunemast tõelisusega.

Meie kultuuris on aga üks asi, mida igatahes mõnikord võib pidada võluvõimeliseks. See on raha. Paljud arvavad, et rahaga võib teha kõike, ja seega pole imestada, et auahnus ja edevus tegutsevad eriti rahaga ja omandusega. Nii tuleb mõista ka seda lakamatut omandamistungi, mida peaaegu võiks pidada patoloogiliseks või tõupäraseks. Kuid seegi pole muud kui edevus, mis sunnib ikka rohkem ahmima, et saada osa varanduse nõiajõust ja tunda end seeläbi ülendatuna. Keegi neist väga rikkaist inimestest, kes,

kuigi tal juba küllalt oli, ikka enam raha taga ajas, tunnistas peale esialgset hämmeldust: „Jaa, teate, see on just võim, mis ikka uuesti meelitab.“ See mees teadis seda, aga palju ei tohiks olla neid, kes seda teavad. Võim on tänapäev nii seotud raha ja omandusega, tung rikkusele ja valitsemisele näib paljudele nii loomulik, et ei märgatagi, kuidas raha jahtides ollakse aetud vaid oma edevusest.

Lõpuks olgu esitatud üks juhtum, mis veel kord näitab kõiki üksikasju ja laseb ühtlasi mõista üht teist nähtust, kus suurt osa mängib edevus. See on laostumisseisund. Tegemist on sel juhul õevennapaariga, kellest nooremat, venda, peeti võimetuks, vanemat, õde, aga äärmiselt tubliks. Lõpuks ei suutnud vend enam võistlust taluda ja loobus. Ta oli juba algusest peale tagaplaanile surutud ja kuigi talt nüüd katsuti kõrvaldada kõik raskused, lebas tal ikkagi veel suur koorem — oma näilikut tunnetatud võimetus. Juba lapsepõlvest peale oli talle sisendatud, et õde võib alati kergemini võita eluraskusi, tema aga on määratud maailma ainult tühiste asjade jaoks. Nii oli õe soodsama positsiooniga vennas tekitatud küündimatustunne, mis mingil kombel polnud õige. Selle suure koormaga tuli ta kooli ja käis seal läbi pessimistlikult suunatud lapse tee, kes iga hinna eest püüab vältida oma võimetuse tunnistamist. Vanusega kasvas ta igatsus, et teda ei peetaks enam rumalaks poisiks, vaid koheldaks nagu täiskasvanut. Juba 14-aastasena võttis ta sagedasti osa täiskasvanute seltskonnast. Sügav alaväärsustunne kihutas teda igavese astlana juurdlema, kuidas juba nüüd võiks mängida suurt härrat. Siis ühel päeval viis ta tee teda prostitutsiooniringi, kuhu ta jäigi. Kuna aga sellega olid seoses rahalised kulud ja ta suurmehehimu ei sallinud raha nõudmist isalt, siis hakkas ta varitsema võimalusi temalt raha kõrvaldamiseks. Need vargused ei piinanud teda, vaid, nagu ta jutustas, ta näis endale suure mehena, kes saanud tarvitamisõiguse isa kassa üle. Nii kestis see, kuni teda koolis ähvardas raske kaotus. Läbikukkumine oleks tema jaoks tähendanud ta võimetuse tõendust, ja seda ei tohtinud ta ühelgi juhul lubada. Siis esinesid tema juures järgmised nähtused. Tal tekkisid äkki südame tunnistuse piinad, mis rõhused teda nii, et täiesti takistasid õppimist. Sellega oli olukord tema jaoks paranenud. Läbikukkumise juhuks oli tal nüüd enese ja teiste jaoks vabandus, südame tunnistus olevat teda nõnda piinanud, et iga teinegi tema seisukorras oleks läbi kukkunud. Õppimist takistas veel

äärmine hajameelsus, mis sundis teda lakkamatult mõtlema teistele asjadele. Nii möödus päev, tuli öö, ja ta läks väsinult magama, teadvusega, et ta tahtis õppida, tegelikult polnud ta aga üldse muretsenud oma ülesannete pärast. Ka kõik järgnev aitas tal läbi viia oma osa. Ta pidi tõusma varakult ja oli nii kogu päeva unine ning väsinud ega võinud lõpuks üldse enam koondada tähelepanu. Niisuguselt inimeselt, arvas ta, ei või ometi nõuda võistlemist südikama õega. Süüdi polnud ta võimetus, vaid saatuslikud olukorrad — ta kahetsus, südametunnistuse-vaev, mis ei andnud talle rahu. Nõnda oli ta õigupoolest varustatud kõigeks ja igast küljest toetatud, talle ei võinud juhtuda midagi. Läbikukkumise puhuks oli tal pehmeid asjaolusid ja keegi ei tohtinud väita, et ta on võimetu. Sai ta aga läbi, siis tõendas see vaid ta tublidust, mida ei tahtud tunnustada ja mis nüüd selgus hoolimata kõigist raskusist.

Selliste sammudeni meelitab inimest edevus. Sellest juhust selgub, kuidas inimene satub laostumisohu ainult selleks, et vältida arvatava, sugugi mitte tõelise võimetus avastamist. Selliseid keerdsõlmi ja eksiteid toovad inimellu edevus ja auahnus, röövivad talt loomulikkuse ja hävitavad tõelised inimlikud naudingud, elurõõmu ja õnne. Lähemal vaatlusel ei peitu seal taga muud kui banaalne eksitus.

2. Armukadedus. Armukadedus on oma sageduselt tähelepanuvääriv iseloomujoon. Me ei mõtle siin üksnes armukadedust armusuhetes, vaid ka kõigis teistes inimsuhetes esinevana, eriti lapsepõlves, kus üks õdesid-vendi arendab teistest üleolemiseks peale auahnuse ka seda joont ja osutab sellega oma vastaslikku, võitlejaslikku seisukohavõttu. Alamustundest on arenenud teine auahnuse vorm — armukadedus — ja see püsib inimesel sagedasti kogu eluaeg.

Laste juures esineb armukadedus peaaegu alati, eriti kui juurde tuleb noorem õde-vend. See tõmbab nüüd vanemate tähelepanu endale ja vanem laps tunneb end troonilt tõugatud kuningana. Eriti need lapsed, kes varem olid ümbritsetud mugava soojusega.

Kui kaugele laps võib minna oma armukadeduses, näitab juhtum kellestki tütarlapsest, kes kaheksa-aastasena oli toiminud juba kolm mõrva.

Ta oli pisut arengus mahajäänud laps, keda ta õrnuse pärast eemale hoiti kõigest tööst. See soodus olukord aga muutus järsku, kui tüdruk kuue-aastasena sai õe. Tas toimus äkiline muudatus ja ta jälgis õde meeletu vihkamisega. Vanemad, teadmata mingit nõu, toimisid karmilt ja katsusid lapsele selgitada ta vastutavust iga pahateo eest. Siis juhtus ühel päeval, et küla lähedal ojas leiti väike tütarlaps surnuna. Mõne aja pärast kordus see juhtum, ja viimati tabati tüdruk hetkel, kui ta jälle oli tõuganud vette ühe väikese tüdruku. Ta tunnistas oma mõrvad üles, sattus järeleuuri-
miseks vaimuhaiglasse ja anti lõpuks kasvatamajja.

Sel juhul kandus tüdruku armukadedus oma õelt teistele noorematele tüdrukutele. Poiste vastu ei tundnud ta mingit vaenu. Näis, nagu oleks ta surmatud nooremais tüdrukuis näinud oma õde ja tahtnud surmamisega kätte tasuda enda hülgamist.

Veel kergemini võib armukadedus tekkida eri soost laste vahel. Teatavasti pole olukord meie kultuuris tüdrukule kuigi rõõmustav, kui poissi, nagu seda harilikult tehakse, tervitatakse erilise rõõmuga, koheldakse suurema hoole ning armastusega ja kui ta naudib kõiksuguseid muid eelistusi, millest tüdruk näeb end ilma jäävat.

Loomulikult ei pea selline suhe alati tekitama ägedat vaenu. Võib ka juhtuda, et vanem laps tunneb noorema vastu tugevat kiindumust ja hoolitseb ta eest emana. Psühholoogiliselt ei pruugi see aga eelmisest juhust erineda. Vanem tüdruk, suhtudes nooremasse nagu ema, saab sellega positsiooni, kus ta on üleolev ja võib vabalt valitseda. Tal on õnnestunud hädaohtlikust olukorrast saada midagi väärtuslikku.

Nende suhete teine sagedane kuju, mispuhul samuti kergesti võivad tekkida armukadedad tunded, on võistlus õdede-vendade vahel. Tüdrukut kihutab varjujäämise astel lakkamatult edasi ja mitte harva ei õnnestu tal oma venda hoole ning energiaga ületada.

Seejuures abistab teda veel looduse omapärane armulikkus — tüdruk areneb puberteediajal poisist nii vaimselt kui kehaliselt palju kiiremini — vahe, mis hiljem aegamisi jälle tasandub.

Armukadedus ilmneb mitmel kujul. See avaldub umbusalduses, luuramises ja mõõtmises, alatises allajäämiskartuses. Milline kuju rohkem esineb, see oleneb ettevalmistusest ühiskondlikuks eluks. Armukadedus või inimese hävitada või suubuda hulljulgesse, energilisse käitumisse. See võib avalduda mängurikkujas, kes püüab maha teha rivaali, või ka püüdluses kedagi paeluda, piirata ta vabadust, teha end valitsejaks ta üle. Üldse on üks väga armastatud meetodeid kujundada armukadedust inimeste suhetes nii, et teisele selle läbi tekiksid teatud seadused. See on inimese enese hingeline joon, millel ta liigub, sundides teisele peale näiteks armastuse seadust, tahtes eraldada teist, määrata, kuidas ta peab juhtima oma pilke ja tegusid ja suunama kogu oma mõtlemist. Armukadedust võib tarvitada teise allasurumiseks, etteheidete tegemiseks jne. Kõik on aga vahend teiselt tahtevabaduse võtmiseks, ta kütkestamiseks ja köitmiseks. Imeväärselt kirjeldab niisugust käitumist Dostojevski oma romaanis „Netotška Nezvanova“, kus mehel sel kombel õnnestub terve eluaeg rõhuda oma naist, hoida teda oma valitsuse all.

Seega on armukadedus võimutungi eriline vorm.

3. Kadedus. Võimu- ja üleolekutung tekitab inimeses enamasti kadeduse iseloomujoone. Oma kaugust elus saavutamatumast suurest eesmärgist tajub inimene teatavasti alaväärsustunde kujul. See rusub ja valdab teda nii väga, et ka ta hoiak ja eluvormid jäta-
vad mulje, nagu oleks ta alles väga kaugel oma eesmärgist. Madalas enesehindamises ja rahulolematu-
ses hakkab ta vahetpidamata mõõtma, kui kaugel on teine inimene oma eesmärgist, ja tunneb end seejuures tahajäänuna. Isegi siis, kui tal rohkem on kui teisel. Kõik need küündimatustunde väljendused näitavad moonutatud, rahuldamatut edevust, ikka-rohkem-omada-tahtmist, kõike-omada-tahtmist. Nad ei ütle küll, et tahavad kõike saada, sest säärast mõtlemist ta-

kistab ühiskonnatunne, kuid nad toimivad nii, nagu tahaksid nad saada kõike.

On selge, et alatise mõõtmisega seltsiv kadedus ei soodusta õnnevõimalusi. Aga kui väga vastumeel-
sed ongi need kadedustunded meile ühiskonnatunde mõjul ja kui vähearmastatud teiste poolt, siiski on vähe inimesi ilma mingisuguse kadeduseta. Peab möönama, et keegi pole sellest vaba. Elu ühetaolises voolus ei paista see küll igakord selgesti silma. Kui aga inimene kannatab, tunneb end rõhutuna, kui tal on puudus rahast, toidust, rõivaist, soojusest, kui ta tulevikulootused on halvad ja ta ei näe ühtki väljapääsu oma kitsikusest, siis on arusaadav, et praegune inimsugu, mis seisab alles kultuuri alguses, tunneb kadedust ka siis, kui seda keelavad moraal ja religioon. Nii mõistame ka varanduseta kihtide kadedust. See oleks arusaamatu ainult siis, kui saaks tõendada, et teised samas olukorras ei tunne kadedust. Sellega olgu ainult nenditud, et inimese praeguse hingelise konstitutsiooni puhul tuleb arvestada seda tegurit. Ei saa vältida kadeduse puhkemist üksiku või terve massi juures, kui eluvõimaluste piiramistega minnakse liiga kaugele. Kui me ka heaks ei kiida kadeduse vastumeelseid vorme, peame siiski ütleva, et me ei tea õigupoolest ühtki vahendit, kuidas sellistel juhtudel kõrvaldada kadedust ja temaga seotud viha. Üks on küll igale ühiskonnaliikmele selge — neid tundmusi ei tohi asetada proovile ega neid provotseerida. Peab omama niipalju taktitunnet, et ei tekitataks ega kõrgendataks neid kindlasti oodata olevaid nähtusi. Kuigi sellega midagi ei parandata, on see vähim, mida võib inimeselt nõuda, — ärgu ilmutatagu kunagi oma hetkelist üleolekut, sest sellega võidakse teist solvata.

Kadedusest nähtub üksiku paratamatu seos üld-
susega. Keegi ei saa end esile tõsta ühiskonnas ja laiutada oma võimu teiste üle, ilma et kohe ei elus-

tuks vastasjõud, mis püüavad ta algatust takistada. Kadedus sunnib ikka tegudele ja korraldustele, mis taotlevad inimeste samaväärsust, pariteeti. Nõnda läheneme nagu sissetundmise teel inimühiskonna põhilausele, mida ei saa üheski kohas rikkuda, teisal kohe äratamata vastasjõude: see on seadus kõige selle üheväärsusest, mis kannab inim-palet.

Kadedust on kerge tunda juba miimikast, eriti pilgust. See avaldub ka füsioloogiliselt, nagu seda väljendame teatud kõnekäändudeski. Räägitakse kollasest või kahvatust kadedusest, osutades kadedustunde mõju vereringvoolule. Orgaaniliselt väljendub kadedus väliste veresoonte kokkutõmbumises.

Pedagoogilises suhtes tuleb püüda kadedustundeid, kui neid ka hoopis ei saa hävitada, panna teenima üldsuse kasu ja rajada neile teed, millel nad võiksid muutuda viljakaks ilma liiga suurte hingeelu-va-pustusteta. See kehtib nii üksiku kui ka massi kohta. Kadedaile lastele tuleb muretseda nende iseteadvust tõstvat tegevust. Rahvaste elus saab vaevalt teha muud kui näidata ja võimaldada söödisolevate jõudude rakendamise teid neile, kes tunnevad end varjajäänuna ja viljatu kadedusega pealt vaatavad teiste rahvaste heaolu tõusu. Eluaeg kadedusega täidetud inimene on kasutu kooseluks. Alati soovib ta teistelt midagi võtta, teisi pahemasse olukorda asetada ja häirida, alati leiab ta õigustusi selle jaoks, mida ta pole saavutanud, ja süüdistab teisi. Ta jätab mulje võitlejast, mängurikkujast, inimesest, kellel palju ei piisa häiks suhteiks, kes ei valmistu kooseluks teistega. Kuna ta vaevalt end vaevab teise hingesse sissetundmisega, on ta alati halb inimesetundja ja solvab oma otsustega teisi. Teda ei liiguta, kui keegi teine kannatab ta teguviisi pärast. Kadedus võib viia inimese niikaugemale, et ta tunneb rahuldust ka ligimese kannatusest.

4. **Ihnsus.** Kadedusega sugulane ja sellega enamasti tihedalt seotud on ihnsus. Sellega pole mõeldud üksnes seda ihnsuse liiki, mis piirdub raha kogumisega, vaid ihnsuse üldist kuju, mis oluliselt avaldub selles, et ei taheta teha rõõmu teisele, ollakse ihne oma kiindumusega üldsuse ja teise üksikisiku suhtes ja püstitatakse nõnda enese ümber müür oma armetute varanduste kaitsemiseks. Siin ilmneb selgesti seos ühelt poolt auahnuse ja edevusega, teiselt poolt kadedusega. Pole liiga julge väita, et kõik need iseloomujooned esinevad inimese juures samaaegselt, nii et pole tarviski olla mõtetelugeja, et üht neist iseloomujoontest nentides väita ka teiste olemasolu.

Ihnsust leiame ka praeguses kultuurinimeses vähemalt jälgedena. Ta võib neid küll moonutada ja looritada äärmusliku heldusega, mis võib-olla pole muud kui *al m u s t e a n d m i n e*, katse heldete žestidega tõsta teiste kulul oma isiksustunnet. Teatud tingimustes võib paista, nagu oleks ihnsus väärtuslik omadus, rakendatuna teatud eluvormidele. Nii näiteks siis, kui inimene, olles ihne oma ajaga ja tööjõuga, loob sellega võib-olla suurteose. Nüüdisajal leidub teaduslik ja moraalne suund, mis nihutab esiplaanile just ihnsuse aja suhtes, nõudes igalt inimeselt „ökonoomset“ toimimist ajaga ja tööjõuga (ka „tööjõududega“). See kõlab teoorias väga ilusasti. Selle põhimõtte praktilisel rakendamisel aga ilmneb, kuidas seal mõjub ja valitseb ainult võimu- ja üleoleku-eesmärk. Selle teoreetiliselt saadud põhimõttega enamasti ainult kuritarvitatakse, püüdes oma raskusi ihnelt veeretada teistele. Seda laadi seisukohti võime mõõta ja väärtustada ainult üldsuse kasu seisukohalt. Oli siis selleks vaja kogu meie tehnilise ajastu arengut, et kohelda inimest nagu masinat, sundida talle peale põhilauseid, mis mõningal määral on õigustatud küll tehnikas, inimkooselus aga tekitak-

sid ligimese laostumist, hülgamist ja alandamist? Kindlasti on parem elu korraldada nii, et me parem anname kui kokku hoime. See on põhilause, mida ei tohi moonutada, millega ei tohi ega saagi kuritarvitada, kui arvestatakse kaasinimese kasu.

5. **Vihkamine.** Võitlejaslikkude inimeste juures esinevad tihti vihkamisjooned. Vaenutunded, mis sagedasti tekivad juba lapsepõlves, saavutavad mõnikord erakordselt kõrge astme, nagu vihapursetes või pehmemal kujul vihmapiidamises. See iseloomustab väga teravalt inimese suhtumist ja tema üle otsustamiseks on tähtis teada, kuivõrd omased on talle need tunded. Nad annavad inimesele individuaalse, iseloomustava ilme.

Vihkamistunnete sihtpunkt võib olla mitmesugune. Viha võib suunduda ülesandeile, mille ette ollakse asetatud, üksikisikuile, rahvale või klassile, teisele soole või tõule. Ei tohi unustada, et vihkamine ei ilmne alati otseselt ning avalikult, vaid looritub vahel väga hästi, peenemal kujul avaldudes näiteks kriitilises suhtumises. See võib avalduda täiesti ka ainult selles, et inimene väldib igasuguseid kontaktivõimalusi. Mõnikord selgub nagu välkvalgusel, milliseiks vihatundmusiks inimene võimeline on. Nii jutustas keegi, millise rõõmuga tema, sõjateenistusest vabastatu, oli lugenud teateid määratuist kaotusist ja hirmsaist vigastusist.

Palju neist nähtustest esineb kuritegevuse sfääris. Nõrgemal määral mängivad nad suurt osa ka seltskonnas, kusjuures nad esinevad niisugusel kujul, mis sugugi ei pruugi olla solvav ega taunitav. Eriti kehtib see üht vihatunde kõrgeimat astet reetva kuju, inimvaenulikkuse kohta. On koguni filosoofilisi suundi, mis on tulvil nii toorest inimesevihkamist ja -vaenulikkust, et nad maha ei jää juhuslikkudest, palju jämedamaist ja varjatumalt vaenulikkudest tooruse- ning õeluseaktidest. Tähtsate inimeste

biograafiad on mõnikord mõnest kohast eemaldanud loori, ja kui näiteks Grillparzer kord ütleb, et luulekunstis elavat end välja inimese julmus, siis peaks vähem mõtlema siin väljendatud tõe le kui sellele, et kunstnikus, kes ometi kunstiteoste loomiseks peaks lähedal seisma inimsoole, võivad püsida veel viha ja tigidus.

Vihkamistunnete avaldusvorme on väga palju. Viiks aga liiga kaugemale näidata siin kõikide iseloomujoonte seost inimesepõlgusega. On kergesti tõestatav, et eriti mõningaid elukutseid ei valita ilma teatud vaenulikkuseta, see aga ei tähenda, et neid ei võiks harrastada vaenulikkuseta. Vastuoksa — hetkel, mil inimvaenulikult suunatud vaim otsustab võtta sellise elukutse, näiteks sõjaväelase elukutse, muutuvad terviku organisatsiooni, elukutse kujutuse ja seose vajaduse tõttu selle elukutse kaasliikmetega kõik vaenulikud tundmused nii, et need väliselt ometi sobivad ühiskonda.

Üks ilmuvusvorme, milles vaenulikkustunded on eriti hästi peidetud, on toimingud ja inimeste või asihüviste kahjustamised, mis tekitavad hooletuse või hoolimatuse läbi, kuna tegija jätab tähele panemata ühiskonnatunde poolt peale sunnitud arvestused. Õigusteaduses pole kaugeleminevad vaidlused sel alal veel täninigi toonud küsimusse selgust. Endastmõistetavalt ei või eksimust, hooletut tegu pidada roimaks, ei ole ükskõik, kas keegi näiteks asetab lillepoti nii aknaservale, et see väiksemagi rappumise puhul kukub möödujale pähe, või kas ta viskab selle teisele otsekohe pähe. Ei saa aga salata, et hoolimatu inimese käitumise aluseks on sagedasti sama vaenulikkus, mis roimalgi, nii et ka ainult hooletu käitumine annab meile ühe pidepunkti inimese mõistmiseks. Õigusteadus tunnustab siin pehmendavaks asjaluks tegija teadliku kavatsuse puudumise. Kahtlematult võib aga alateadlikult vaenulikus käitu-

mises peituda niisama suur tigidus kui teadlikult pahatahtlikus teoski. Mõlemal juhul on tegemist puuduliku ühiskonnatundega. Laste mängude juures võib ikka näha, et mõned neist hoolivad teistest vähem, ja me tohime küll järeldada, et need pole head inimesesõbrad. Muidugi peab selleks olemiseks alati ootama ka teisi kinnitusi. Kui aga selgub, et igakord, kui üks neist lastest osa võtab, juhtub õnnetus, siis peab ütleva, et säärasel inimesel pole tundmusi teiste jaoks.

Ses suhtes väärivad erilist tähelepanu meie majanduslik elu. Ta ei püüa meid just veenda selles, nagu oleks see hoolimatus ühtlasi vaenulikkus. Sest majanduselu toiminguis pole enamasti üldse mingit jälge nii soovitatavast kaasinimese arvestamisest. Meie majanduselus on terve hulk teguviise ja üritusi, milles selgesti nähtub, kuidas vastavaid toiminguid korda saates kahjustatakse teisi. Harilikult pole selle jaoks määratud mingit karistust, kuigi neis peitub ka teadlikult kuri kavatsus. Et aga vähemalt samal määral kui ettevaatamatuse juures on tegemist ühistunde puudusega, mürgitub niiviisi ühiskondlik elu, sest ka muidu heatahtlikud ärimehed pannakse nii veenduma, et sellistes olukordades ei jää üle muud kui isiklik kasupüüd äärmuseni. Seejuures enamasti ei märgata, et isiklik kasu on alati seotud teise kahjustamisega. Kui raskeks on tehtud üksikule sellises olukorras rahuldada nõudeid, mida ta oma ühiskonnatunde mõjul peab endastmõistetavaks ja õigeks! Ka siin on vajalik võimalusi leida üksikisiku kaastöö kergendamiseks üldsuse heaolu suunas ja mitte selle raskendamiseks, nagu see praegu enamasti sünnib. Mõnikord toimub see täiesti automaatselt, sest massihing on alati töö ja kaitseb end nii hästi kui suudab. Aga ka psühholoogia peab neid nähtusi saatma, mitte üksnes majanduslikkude seoste mõistmiseks, vaid ka siin kaasa mõjuva hingelise aparadi pärast. Samuti ka

selleks, et teada, mida võib nõuda üksikult või üldsu-
selt ja mida on sealjuures oodata.

Hoolimatus on suuresti levinud perekonnas, koo-
lis ja elus. Seda leidub kõigis eluvormides. Ikka
jälle tungib kuskil esiplaanile tüüp, kes üldse ei
arvesta kaasinimesi. Loomulikult ei jää see karista-
mata ja hoolimatu inimese teguviisile järgneb ena-
masti pööre, mis teda ei rõõmusta. Mõnikord kestab
see kaua — jumala veskid jahvatavad aeglaselt —, nii
kaua, et ei nähta enam seost, kuna seda ei tunta, kont-
rollides ei jälgita ja seetõttu enamasti ei mõisteta.
Kaebed teenimatu saatuse pärast tulevad sellest, et
need, kes säärase partneri hoolimatuse pärast kannat-
anud, loobuvad peagi oma hästimõeldud pingutustest
ja eemalduvad temast.

Kuigi hooletud teod leiavad mõnikord näilikku
õigustamist, ilmneb neis siiski otse vaenulikkuse tulv
teiste vastu. Näiteks, kui mõni autojuht, kes on liiga
kiiresti sõites ajanud inimese alla, kaitseb end sellega,
et ta olnud seotud lubadusega. Seesugune käitumine
näitab, et on inimesi, kes asetavad oma isiklikud, tühi-
sed nõudmised nii kõrgele üle ligimese heaolu ja
häda, et ei hooli hädaohtudest, mida põhjustab nende
käitumine. Nende isiklikkude nõudmiste erinevus
üldsuse edust laseb selgesti tajuda nende vaenulikkuse
astet.

III.

MITTEAGRESSIIVSED ISELOOMUJONED.

Sellesse iseloomujoonte gruppi kuuluvad kõik
need nähtused, milles vaenulik agressioon kaasini-
mese vastu pole otsene ega selgesti nähtav, vaid mis
jätavad vaenuliku isoleerituse mulje. Kogu
vaenulikkuse vool on siin nagu ringtee valinud. Vastav
tüüp ei tee küll kellelegi kahju, tõmbub aga tagasi

elust ja inimestest, väldib iga suhtlemist ja keeldub kaastööst teistega. Kuna aga inimsoo ülesandeid suuremalt osalt saab lahendada ainult ühise tööga, võib isoleeruvat inimest kahtlustada samasuguses vaenulikkuses nagu inimest, kes avalikult ning otseselt ründab ja kahjustab ühiskonda. Siin avaneb ääretult lai vaatlusala, mille lähemaks arutlemiseks valime mõningad tähelepanndavamad nähtused.

1. Üksildumine. Üksildumine võib esineda mitmesuguselt. Üksildunud inimesed kõnelevad vähe või mitte sugugi, ei vaata kellelegi otsa, ei kuule ega pane tähele, kui nendega kõneldakse. Kõigis suhteis, alates juba lihtsaimaist, esineb külmus, mis inimesi üksteisest lahutab. See avaldub käeulatamises, toonnis, tervitamisest või tervitustele vastamises. Ikka paistab silma distantsi asetamine enese ja teiste vahele. Kõikide isoleerumistähtuste juures leidub jälle tuttavaid auahnuse ning edevuse iseloomujooni, mis siin on võtnud erilise kuju — oma teiselaadsust tahetakse näidata tagasitõmbumisega. Kõige rohkem saavutatakse nõnda ainult enese kujutlustes eksisteeriv, olematu kõrgus. Vaenulikkuse võitlev joon võib moonduda isoleeritu näilikult kahjutuks käitumiseks. Tagasitõmbumist kohtab ka suuremate rühmitiste juures. On perekondi, keda iseloomustab umbne sulgumine teiste vastu. Lähemal vaatlusel leiame, et neil ei puudu kunagi vaenutunne ja pettekujutus, et nad on teistest kõrgemad, paremad olevused. Eraldumistendents võib kanduda klassidele, uskudele, rassidele ja rahvustele. Tihti saab üksikute kihide eraldumisest äärmiselt selge kujutluse, kui võõras linnas vaadelda näiteks promenaade või isegi majade ehitusviisi. Meie kultuuris juurdub praegu veel sügavasti nähtus, et inimesed lasevad end viia eksiteele, isoleerudes ja eraldudes rahvusteks, usutunnistusteks ja klassideks, põhjustades nõnda enamasti ainult vastastikust võitlust, mis mõne aja pärast lahtub mitte-

millekski, iganenud, jõuetuks traditsiooniks. Nii võimaldub üksikuil inimesil kasutada varjatud vastuolusid rahvagruppide üksteise vastu ässitamiseks — ja ainult selleks, et võiksid siis ise kergemini käskida ning juhtida ja oma isiklikku edevust rahuldada! Vaenulikkuse joone tõttu peab selline klass või rahvas end eriliselt tähtsaks, ülistab oma suurt vaimsust ja usub teistest vaid halba. Vaenulikkuse suurenemise võimalus ja hädaoht peitub selles, et harilikult kuulatakse ainult teatud eeskõnelejaid, kes katsuvad enese vaenuliku meelsuse ja isiklikkude huvide pärast õhutada ja suurendada teiste vaenu. Kui siis järgnevad õnnetud sündmused, nagu maailmasõda ja selle tulemused, siis ei taha keegi olla süüdlane. Süüdi aga on inimtüüp, kes oma ebakindluses taotleb üleolekut ja sõltumatust, katsudes seda saavutada teiste kulul.

Üksildumises peitub niisuguse indiviidi saatus ja kogu maailm. On selge, et need inimesed ei kõlba juhtijaiks ja kultuuri edusammude soodustajaiks.

2. Hirm. Inimese vaenulik suhtumine ümbrusmaailma sisaldab sagedasti kartlikkusejooni, mis annavad selle inimese iseloomule erilise varjundi. Kartlikkus on eriti laialdaselt levinud nähtusi, mis saadab inimest varaseimaist lapsepõlvepäevist kuni kõrge eani, kibestab suurel määral ta elu, teeb teda kõlbmatuks suhtlemise jaoks ega lase luua baasi rahulikuks eluks ning viljakaks tööks. Hirm võib kanduda kõikidele inimelu suhteile. Võidakse karta välismaailma või kokkuda enese sisemaailma ees. Nõnda kui kartuse pärast välditakse seltskonda, võidakse karta ka üksindust. Kartlikus inimeses ilmneb jälle tuttav tüüp, kes mõtleb liiga palju enesele ja kellel seetõttu jääb vähe üle teiste jaoks. On talle kord põhimõtteks kujunenud eluraskuste eest põiklemine, siis süvendab ja kindlustab seda erakordselt veel hirmu lisandumine. Tegelikult ongi inimesi, kellele hirm on esimeseks tundeks, kui nad tahavad midagi ette võtta, kodunt

või kellestki saatjast lahkuda, kui nad peavad kuskile ametisse astuma või kui neid kutsub armastus. Nad on nii vähe seoses eluga ja kaasinimestega, et harjunud olukorra iga muudatus valmistab neile hirmu, nagu näiteks hellitatud laste juures.

Sealjuures tõkestub nende isiksuse ja tegutsemisvõime areng. Mitte alati ei ole küll nii, et hakatakse kohe värisema ja joostakse minema. Kuid sammud aeglustuvad ja leitakse kõiksugu vabandusi ning ettekäändeid. Mõnikord ei teatagi, et see kartlik käitumine toimub uue olukorra surve all.

Huvitav on sageli leida otsekui selle käsituse kinnituseks, et need inimesed mõtlevad meeleldi minevikule või surmale, millel on umbes samasugune pidurdav mõju. Seega on mõtlemine minevikule tähtis ja väga armastatud vahend „kõrvalepugemiseks“. Inimesed, kes otsivad ettekäändeid tegutsemisest hoidumiseks, kardavad sagedasti surma, haigust või hullumeelsust. Nad rõhutavad, et kõik on ometi asjatu, elu liiga lühike ega või teada, mis juhtub. Samuti võib mõjuda ka religioon lohutusega teisest maailmast, mis näeb inimese õiget sihti alles tulevases elus ja peab ta maist olemust täiesti liigseks püüdmuseks, arengu kasutuks faasiks. Siingi, nagu eelmise üksilduva tüübi puhul, on jälle õhutavaks jumaluseks sama üleoleku-eesmärk, sama eluvõimetuks tegev auahnus.

Esimesel ja primitiivsel kujul avaldub kartus laste juures, kes üksi jäädes kohe ilmutavad hirmumärke. Selline laps ei rahuldu hoopiski sellega, et tulla tema juurde, vaid ta kasutab koosolemist jälle muuks otstarbeks. Jätab ema ta näiteks jälle üksinda, siis hüüab laps ta tagasi selgete hirmumärkidega, mis vaid tähendab, et midagi ei ole muutunud, kas nüüd ema on seal või mitte. Laps igatseb pigem panna ema ennast teenima, teda valitseda. Need nähtused on tavaliselt tundemärgid, et lapse käitumine ei arene ise-

seisvumise suunas, vaid eksliku kohtlemise tõttu haarab teise inimese järele, et võtta kontributsiooni ja lasta end hellitada.

Lapse hirmuväljendused on üldiselt tuttavad. Eriti selgelt ilmnevad need siis, kui lapsele valguse kustutamiseга näiteks öösel muutub raskeks seos välismaailmaga või soovitud isikuga. Siis parandab hirmukarje n.-ö. öö poolt purustatud ühenduse. Ruttab nüüd keegi juurde, sünnib kõik harilikult kirjeldatud kombel. Laps avaldab veel kaugemaleminevaid soove, nõuab, et tehtaks valgust, jäädaks tema juurde, mängitaks temaga jms. Niikaua kui seda tehakse, on hirm kui pühitud. Hetkel aga, kus see valitsemiseisund ähvardab kaduda, ilmub hirm jälle ja kindlustab lapse valitsuse uuesti.

Ka täiskasvanute elus on sääraseid nähtusi. Lagedahirmu (*Platzangst*) juhul ei julge inimesed üksinda välja minna. Tihti võib tänaval näha, kuidas sellised tüübid kartlikult kokkutõmbunuina ja ringi vaadates ei söanda end liigutada paigalt või jooksevad nagu kurja vaenlase eest põgenedes üle uulitsa. Mõnikord paluvad nad koguni kedagi ennast üle tee aidata. Need pole nõrgad, haiged inimesed, vaid säärased, kes võivad muidu üsna hästi käia, kes naudivad mõnegi omast paremat tervist, aga asetatud mingi tühise raskuse ette, tabab neid kohe hirmusööst. Vahel läheb see niikaugemale, et juba kodunt lahkumisel neid haarab kindlusetus ja hirm. Lagedahirmu nähtused on huvitavad seetõttu, et nende inimeste hingest ei kao kunagi tunne, nagu oleksid nad mingi vaenuliku jälgimise sihtpunktiks. Nad arvavad, et miski väga eristab neid teistest. Mõnikord väljendub see fantastilistes ideedes, näiteks usus, et nad võiksid kukkuda — see tähendab meie jaoks, et nad tunnevad end seisvat õige kõrgel. Haigusnähtustes, hirmu raskemal juhtudel võngub seega jälle võimu- ja üleoleku-eesmärk ja võib näha, kuidas elu satub surve alla ja läheneb ähvar-

davalt kurb saatus. Sest paljudele inimestele tähendab hirm vaid seda, et keegi peab olema juures ja tegelema nendega. Kui inimene ei suuda enam lahkuda isegi toast, peab kõik alistuma ta hirmule. Teistele antud seaduse läbi peavad kõik tulema tema juurde, kuna ta ise ei tarvitse minna kellegi juurde, ja nõnda muutub ta teisi valitsevaks kuningaks.

Eemaldada saab inimese hirmu vaid üksikut ühiskonnaga ühendava seose abil. Ainult see võib minna kartuseta läbi elu, kes on teadlik oma kuuluvusest teiste juurde.

Siinkohal üks huvitav näide 1918. aasta segaduste päevilt. Terve hulk patsiente seletas äkki, et nad ei saa tulla arstlikule järelevaatusele. Põhjuseks tõi igaüks umbes järgmist: praegu on nii rahutud ajad, ei tea, keda võib kohata; ja kui ollakse veel paremini rõivastatud, siis võidakse endale kergesti tõmmata meelepaha.

Pahameel oli tookord loomulikult suur. On aga siiski silmatorkav, miks just ainult teatud inimesed tegid selliseid järeldusi. Mispärast just need nad mõtlesid sellele? See pole mingi juhus, vaid oleneb sellest, et neil inimestel pole kontakti teistega ja nad ei tunne end seepärast nii kindlaina, teised aga, kes tunnevad end rohkem ühtekuuluvaina, ei tunne mingit hirmu ja teevad oma töid nagu harilikult.

Süütum, kuid niisama tähelepanuväärne hirmu vorm on häbelikkus, mille kohta kehtib kõik hirmugi kohta öeldu. Olgugi need suhted, millesse laps asetatakse, veel nii lihtsad, laste häbelikkus võimaldab ikka vältida või katkestada kontakti teistega, kuna alaväärsuse ja teislaadsuse tunne tõkestab neil kõik ühine-misrõõmu.

3. Kõhklemine. Kõhklevuse iseloomujoon ilmneb inimestes, kes peavad eelseisvaid ülesandeid väga raskeks ega usu enesel olevat vajalikku jõudu nende lahendamiseks. Harilikult avaldub see iseloomujoon

aeglates edasiliikumises, „kõhklevas hoiakus“, mispuhul kaugus inimese ja eesoleva eluküsimuse vahel ei vähene kuigi kiiresti, vaid jääb mõnikord isegi konstantseks. Siia kuuluvad juhud, kus inimene, kes pidi lähenema mingile eluküsimusele, kadus äkki hoopis mujale. Ta näiteks avastab järsku oma ebasobivuse valitud elukutse jaoks. Ta leiab selles kõiksugu varjukülgi, moonutades oma loogikatki nii, et selle elukutse võtmine näib tõeliselt võimatuna. Kõhklevus väljendub seega peale aeglustatud liigutuste veel iga-sugu kindlustamistes, ettevalmistustes jms., mille ots-tarve on ühtlasi vastutuse veeretamine eneselt mingi ülesande mitteteostamise pärast.

Individuaalpsühholoogia on kogu küsimustekompleksi, mis puudutavad neid määratult levinud nähtusi, nimetanud *distant siprobleemiks*. Ta on loonud vaate, mille põhjal vankumatult võime otsustada inimese seisukohavõttu, mõõta ta kaugust elu kolme suure küsimuse lahendamisest. Esiteks, kuidas on lahendatud sotsiaalsete ülesannete küsimus, mina ja sina suhe — kas on parandatud või takistatud kontakti enese ja teiste vahel. Teine küsimus on elukutseküsimus ja kolmas erootiline — küsimus armastusest ja abielust. Eksimuse suurusest, *distant sist*, milles seisab inimene nende kolme küsimuse lahendamise suhtes, võime otsustada ta individuaalsuse, isiksuse ja elustiili üle ja saame neid nähtusi ühtlasi kasutada oma inimesetundmise jaoks. Neil juhtudel on üldine põhijoon, et inimene asetab enese ja oma ülesande vahele enam või vähem suure *distant si*. Sel seisundil on varjukülgede kõrval ka valguspooli. Ja arvatavasti valib inimene selle seisukoha just valguspoole pärast. Nimelt, kui ülesandeile lähenetakse takistustega, siis omatakse pehmeid asjaolusid ja enesetunne ning isiklik edevus jäävad puutumata. Seisukord on siis palju kindlam ja töötatakse nagu köietantsija, kes teab, et ta all on kaitsevõrk. Kui

kukutakse, siis pehmesti; kui minnakse ülesande juurde koormatuna ega püsita seal, siis võidakse öelda, et mitmesuguseil põhjusil ei suudetud palju teha, et oli juba liiga hilja jms., muidu oleks saavutus hiilgavalt õnnestunud. Seega ei ole süüdi isiku enese puudused, vaid miski väike, kõrvaline asjake, mille eest asjassepuutuv ei kannu mingit vastutust. Õnnestub aga saavutus, siis on ta palju rohkem väärt. Sest kui keegi hoolsasti pühendub oma ülesandele, pole nende õnnestumises midagi erilist, see on endastmõistetav. Alatakse aga liiga hilja, töötatakse vaid vähe või täiesti ettevalmistumatult ja tööülesanne siiski lahendatakse, mis on ju võimalik, siis ollakse n.-ö. kahekordne kangelane, olles teostanud selle ühe käega, milleks teised vajavad kaht.

Need on kõvertee-käimise valguspooled. Selline käitumine reedab nii inimese auahnust kui ka edevust, see näitab, et inimene tahab ennast vähemalt iseene ees ülendada. Kõik sünnib rohkem tegemise hinna pärast, et äratada muljet, nagu omataks erilisi jõude.

Sellega hakkame mõistma kõiki neid, kes tahavad ringi käia ümber nende eel seisvate küsimuste, loovad enesele ise raskusi ja lähenevad neile kõheldes või üldse mitte. Ringteel, mida nad ülesannete ümber teevad, asuvad kõik elu halbade iseärasustena tähelepandavad vead, nagu laiskus, loidus, elukutsevahetamine („ümbersaduldumine“), kõlbeline laostumine jne. Mõnede inimeste juures ilmneb seisukohavõtt juba välises rühis, nende kõnnak on mõnikord nii paindlik, et nad igal võimalusel ussitaoliselt väänduvad. Kindlasti pole see juhus, ja teatud tagasihoidlikkusega võib neid pidada inimesteks, kes kalduvad hoiduma neil lahendada olevaist, tähtsaist küsimusist.

Üks elustvõetud juhtum näitab seda selgesti. On tegemist mehega, kes oli väga tusane, tundis elutüdimust ja haudus vabasurma-mõtteid. Midagi ei rõõmistanud teda enam

ja ta andis kogu käitumisega mõista, et ta on eluga juba lõpuarve teinud. Jutuajamisest selgus, et ta on kolme venna seas vanim, auahne isa laps, kes elus oli edasi läinud tormise hooga. Patsient oli olnud isa lemmiklaps ja pidi kord astuma ta jälgedesse. Ema oli surnud juba varakult. Ka võõrasemaga sobis ta hästi, seda võib-olla isa eestkostmise tõttu.

Esmasündinuna oli ta võimu ja vägivalla vaimustatud pooldaja. Kõik tema juures kandis imperialistlikku joont. Koolis õnnestus tal peagi nihkuda klassi etteotsa. Peale kooli lõpetamist võttis ta üle isa äri ja esines oma ümbruskonna ees almuste jagajana. Ta kõneles ikka sõbralikkude sõnadega, ta töölistel ei olnud halb, ta maksis neile kõrgeimat tasu ja oli alati vastutulelik palveile.

1918. a. revolutsioonist saadik toimus ta olemuses muutus. Ta aina kaebas, kuidas teda on kibestanud ta palgaliste sõnakuulmatus. Mida nad varem olid palunud ja ka saanud, nõudsid nad nüüd. Ta kibedus läks nii suureks, et mõtles juba ärist loobumisele.

Seega käändus ta just uue olukorra eel oma ülesandest kõrvale. Muidu oli ta heatahtlik šeff. Hetkel aga, kus puudutati ta võimusuhteid, ei saanud ta enam edasi, ta maailma-vaade osutus häirivaks mitte üksnes kogu vabrikutegevusele, vaid ka talle enesele. Kui ta poleks olnud nii auahne ja poleks tahtnud näidata, et ta on isand majas, siis oleks ta võinud sellest küljest jääda tülitamata. Talle aga polnud tähtis muu kui oma võimu demonstreerimine. See oli tal asjade loogilise arenguga takistatud ja nüüd ei rõõmustanud teda terve elukutse enam. Ta tagasitõmbumine on seega rünnak, kaebus oma sõnakuulmatute palgaliste vastu.

Oma edevusega võis ta seega jõuda ainult teatud punkti — kaasa minna tingimusi. Vasturääkivus uues olukorras tabas kõigepealt teda ennast. Ta printsiibid ei osutunud enam kandevõimsaks. Oma tardunud ühekülgse arengu tõttu oli ta kaotanud võimaluse kehtima panna mingit teist printsiipi. Ta oli muutunud arenguvõimetuks, sest ta ainsaks eesmärgiks oli võim ja üleolek ja sellele vastavalt oli ülivõimsaks muutunud ka edevus.

Vaadeldes ta muud elu saame teada, et ta seltskondlikud sidemed olid õige vähesed. On ka selge, et sellise meelusega ta võis enda ümber koguda ainult ta üleolekut tunnustavaid, ta tahteale alistuvaid inimesi. Sealjuures oli ta veel terav arvustaja ja kuna tal polnud puudust mõistusest, siis tegi ta võimaluse korral vägagi tabavaid ning halvustavaid märkusi. See peletas ta tuttavad eemale ja kogu aeg

oli ta tõelise sõbrata. Kontakti kaasinimestega asendasid igasugused lõbustused.

Tõelised luhtumised olid tal aga alles armastus- ja abieluküsimuses. Seal sai talle osaks saatus, mida oleks võidud juba ammu ennustada. Kuna armastus kujutab sügavaimalt seltsimehelikku ühendust, talub ta ühe valitsemishimu kõige vähem. Kuna aga see mees tahtis olla valitseja, pidi ta seda arvestama oma abielupartneri valikul. Valitsemis- ja üleolekuhimuline tüüp juhib oma armuvaliku sagedasti partnereile, kes ise ka pole nõrk, kelle vallutamine näib triumfina. Nii lähevad kokku kaks ühesugust inimest, kelle kooselu on raskeimate lahingute rida. Ka selle inimese armuvalik suundus naisele, kes mõnes suhtes oli temast veel valitsushimulisemgi. Mõlemad, truud oma printsiipidele, pidid haarama mitmesuguste vahendite järele, et säilitada oma ülevõimu. Loomulikult eemaldusid nad seejuures ikka enam teineteisest, suutmata siiski täiesti lahkuda, sest säärased inimesed loodavad ikkagi võitu ega taha eemalduda sõjatandriilt.

Patsient jutustas ka ühe unenäo sellest ajast. Ta nägi unes, nagu kõneleks ta kellegi tüdrukuga, kes näis teenijana ja sarnanes väga ta raamatupidajannaga. Seejuures ütles mees (unes): „Mina olen ometi vürstlikust soost.“

Ei ole raske mõista, millised mõttekäigud peegelduvad ses unepildis. Kõigepealt viis, kuidas ta teistele inimestele alla vaatab. Igaüks näib talle eelkõige teenijana, harimatuna ja alamana, seda enam, kui see on naine. Seejuures meenutamine, et ta seisab võitluses oma naisega, ja oletus, et unenäokuju taga peitub ta naine, on väga tõenäoline.

Nii ei mõista teda keegi ja ta ise ennast kõige vähem, kuna ta võrratu ninakus taotleb edevat eesmärki. Ta eemaldumine kaasinimestest kulgeb paralleelselt upsakusega, millega ta nõuab enesele mitte millegagi õigustatud ülevõimu, eitades teistel igasugust väärtust — maailmavaade ja suhtumus, milles pole ruumi mingil sõprusel ega armastusel.

Argumendid kõrvalepõiklemise õigustamiseks on tihti väga iseloomustavad. Enamasti näivad need olevat õiged ja endastmõistetavad põhjused, kuid tulevad kuskilt mujalt ega sobi käesolevasse olukorda. Näiteks leiab keegi, et ta peab liikuma seltskonnas, ja teeb nüüd katset nii, et astub kõrtsiseltskonda, viidab seal aega joomisega, kaardimänguga ja muu sarnasega ja usub sel kombel korjavat sõpru ning tuttavaid. Siis tuleb ta hilja öösel koju, pole hommikuks veel välja puhanud ja väidab nüüd, et kuna ta peab ometi liikuma seltskonnas, ei saa ta alati tõusta nii vara jne. See kõlbaks veel, kui ta sealjuures läheneks oma ülesandeile. Kui ta aga oma seltskonna-harrastustes satub kord kuskile mujale, kui

me talt ootame, siis pole tal muidugi õigus, isegi kui ta õigeid argumente esitab. Mõni teine jälle, eriti noored inimesed elukutse valimisel, avastavad äkitselt kalduvuse poliitikaks. Poliitika on muidugi tähtis asi. Ei kõlba aga pidada ennast ja teisi narriks ja elukutse valimise või tulevasele elukutsele ettevalmistumise asemel ainult politiseerida.

Käsiteldud juhu puhul ilmneb selgesti, et mitte objektiivsed kogemused ei eemalda meid otseselt teelt, vaid meie isiklik vaade asjadele, viis, kuidas me tõsiasju kaalume ja hindame. Siin lebab meie ees kogu inimeksimuste suur ala. Sellistel juhtudel on tegemist terve eksimuste ja eksimisvõimaluste ahelikuga. Me peame katsuma süveneda sellise inimese põhjendustesse, kogu ta eluplaani, et nõnda eksitusi avastada ja neid õpetamisega kõrvaldada. Sellega on ka lähemalt iseloomustatud sedaliiki kasvatustegevus. Kasvatamine ei tähenda muud kui eksituste kõrvaldamist. Selleks on aga vajalik seoste tundmine, mis näitavad, kuidas inimese eksimustest suunatud väärareng võib muutuda tragöödiaks. Peab ikka imetlema ja tunnustama vanade rahvaste tarkust, kes on tundnud või vähemalt aimanud seda seost, rääkides N e m e s i s'est, kättemaksujumalast. Selline areng näitab alati, kuidas inimene iseennast kahjustab, kui ta selle asemel, et käituda üldsuse mõttes ja kasuks, taotleb isiklikku võimukultust. See taotlus sunnib teda oma eesmärki järgima kõverteil, hoolimata kaasinimeste huvidest ja alatiselt värisedes kaotuse ees. Enamasti tekivad n ä r v l i k u d n ä h t u s e d, mille otstarve ja tähendus on hoida inimest igasugusest tegevusest, kuna julgusetus talle ütleb, et iga samm edasi on seotud suurte hädaohtudega ja lähendab ta hukkumist.

Ühiskonnas pole kohta põgenikel. Siin on vaja ainult teatud paindlikkust ning kohanemist, kaasmänguvõimet ja teiste abistamist, mitte aga juhtimise enesele kiskumist ning teistest üleolemist. Kuivõrd õige see on, on paljud enese või teiste juures märganud.

Kõhklev inimene võib soodsas olukorras jääda silmatorkamatuks, ta teeb hästi oma külaskäike, käitub ilusasti, ei häiri kedagi. Takistatud aga oma võimupüüest, ei saa ta muutuda soojaks, ja ka teised ei muutu soojaks. Sagedasti istub ta vaikselt laua ääres, pole rõõmsalt elevil ega tee õigupoolest midagi seltskonna heaks. Ta eelistab dialoogi jutlemisele suuremas koondises. Ka muidu avaldab ta oma erinevust, tahab näiteks kõike meeles pidada, isegi teistele tähtsusetuid asju. Talle on põhiliselt ükskõik, millega ta argumenteerib, palju tähtsam on tal näidata, et teised eksivad. Kõrvalepõikamise puhul ilmnevad ta juures mõistatuslikud nähtused, ta on väsinud teadmata millest, hakkab kiirustama, ilma et jõuaks edasi, ei saa magada, jõudu koguda, tal on kõiksuguseid raskusi, kahtlusi, lühidalt, terve hulk kaebeid, mille kohta ise ei tea anda mingeid õigeid seletusi. Ta on näilikult haige inimene, ta on n ä r v i l i n e. Tõeliselt on need nähtused aga enesepete, oma tähelepanu tõeliselt asjaloolult kõrvalejuhtimine. Neid vahendeid ei valita juhuslikult. Kui mõelda, milline mässujonn peitub selles, kui inimene näiteks hirmu tõttu protestib ööloomuliku nähtuse vastu, siis mõistetakse, et see inimene pole kokku kasvanud maise eluga. Tema käitumise aluseks on ju tahe kõrvaldada ööd. See on talle tingimuseks, et lülituda normaalsesse ellu. Esitades aga seesugust täitmatut tingimust, reedab ta oma kurja kavatsuse. Ta on ei-ütleva.

Kõik need närvilised nähtused tekivad olukorras, kus inimene raske alaväärsustunde mõjul kohkub oma ülesande ees ja otsib ettekäänat, et ligineda sellele aeglaselt ja pehmendatud tingimustel, või et selle piirkonnast hoopis põgeneda. Sellega loobub ta ühtlasi inimühiskonna säilimiseks hädavajalikest ülesandest, kahjustab peamiselt oma lähemat ümbrust ja kaugemas suhtes ka kõiki teisi. Kõik see oleks maailmast ammu kadunud, kui oleks rohkem inimesetund-

mist ja kui suudaksime silmas pidada seda viljakat põhjuslikkust, mis on inimühiskonna loogilistele ja immanentsetele mängureeglitele suunatud rünnaku ja sellest sagedasti palju hiljem areneva traagilise saatuse vahel. Kuna ajavahemik põhjuse ja mõju vahel on enamasti suur ja sagedasti lisandub hulk komplikatsioone, siis ei suuda me täpsemalt määrata neid seoseid, et neist õppida ja õpetada teisi. Alles lahti käärides kogu elujoone ja süvenedes inimese eluloosse, suudame vaevu saada ülevaadet seosest ja öelda, kus on tehtud viga.

4. **Taltsutamatud tungid kui puuduliku kohanemise avaldus.** Mõne inimese juures ilmnevad teatud avaldusvormid hoopis erisuguselt — nii et me peame neid kasvatamatuks. Siia kuuluvad inimesed, kes ei suuda loobuda küüntenärimisest või kes sisemisest sunnist aetuna uuristavad lakkamatult nina, või siis inimesed, kes tormavad toidu kallale niisuguse aplusega, et nende käitumine jätab mulje oheldamatust kirest. Et need nähtused midagi peavad tähendama, selgub meile kohe, kui vaatleme inimest, kes tormab sööma näljase hundina, tundmata mingit takistust või häbi oma himu rahuldamisel. See on lürpimine, närimine ja matsutamine. Suuremad suutäied kaovad peaaegu närimatult nagu kuristikku ja hävitatakse imestatava kiirusega. Niisama üllatavad on söögiaegade kvantum ja sagedus. See pole liialdus, et mõnda inimest tõepoolest ei saa kujutellagi muidu kui söömas.

Teine kasvatamatu liik väljendub äärmises mustuses. Me ei mõtle sellega palju töötavate inimeste lihvimatust, ka mitte loomulikku korratust näit. rasket tööd tegevate inimeste juures. Meie tüüp ei tööta raskesti, vaid jääb tihti tööst hoopis kaugele. Siiski ei vabane ta kunagi välisest korratusest ja kasmatusest. Selles on peaaegu midagi otsitut, kistut ja solvavat, mida raske on järele aimata, ja see on

nende inimeste kohta nii iseloomustav, et neid kuidagi ei võiks tunda nende esinedes teisiti.

Need nähtused iseloomustavad kasvatamatut inimest väliselt. Nende läbi annab ta mõista, et ta ei taha kaasa mängida, vaid soovib teistest eralduda. Nende ja teiste ebakommetega inimestest saame mulje, et neil jääb vähe üle kaasinimeste jaoks. Mitte nähtus siinjuures ei huvita meid, vaid asjaolu, et need ebakombed põlvnevad enamasti lapsepõlvest. Pole last, kes areneks täiesti nõorsirgelt. Kuid on inimesi, kes kunagi ei vabane teatud vigadest.

Urvides nende nähtuste põhjusi, märkame nende inimeste enam-vähem tõrjuvat suhtumist kaasinimestesse ja oma ülesannetesse. Meelsamini hoiduksid nad elust eemale ja keelduksid kaastööst. On selge, et moraalsete selgitustega ei saa neid ebakombeist vabastada. Sest säärase suhtumusega inimene teeb küüsi närvides täiesti õigesti. On ju vaevalt paremat eemaldumisviisi, paremat, mõjusamat vahendit seltskonna vältimiseks kui alati käia rikutud kuuega või määratud kraega. Mis võiks teda kindlamini ja paremini hoida ameti saamisest, kus ta peaks alluma teiste tähelepanule, arvustusele ja võistlusele, või mis aitaks teda paremini põgeneda armastusest ja abielust kui sel kombel esinemine? Nõnda langeb ta iseenesest võistlusest välja ja tal on sealjuures oma halva kombe näol veel hea vabandus. — Mida kõike võiksin saavutada, kui mul poleks seda kommet; mul aga on see komme.

Üks juhtum näidaku, kui kohane on selline ebakomme enesekaitseks ja kuidas seda kasutatakse oma ümbruse valitsemiseks. On tegemist 22-aastase neiuga, kes kannatas voodiniisutamise all. Ta oli eelviimane õdedestvendadest ja nõrga lapsena nautis ema erilist hoolitsust, temasse väga kiindudes. Ühtlasi köitis ta aga ema ööd ja päevad enese külge, nii oma halva kombega, kui ka hirmuhoogudega ja öiste karjetega. Algul see oli tema jaoks kahtlemata triumf, palsam ta edevusele, et suutis ema pae-

luda rohkem kui teised õed-vennad. Iseloomustav tüdrukule oli veel see, et tal puudus huvi teiste suhete — kooli, seltskonna ja sõpruse jaoks. Eriti kartlikuks muutus ta, kui tuli kodunt lahkuda, ja kui ta vanemaks saades pidi sagedamini õhtuti ostusid tegema, oli talle teekäik õhtul piinaks. Ta tuli alati kurnatuna koju, täis hirmu, ja jutustas kohutavaist asjust ja hädaohtudest, milles ta oli viibinud.

Kõik need nähtused viitavad tüdruku taotlustele viibida alati oma ema juures. Kuna aga materiaalsed olud seda ei lubanud, pidi temagi otsima teenistust. Lõpuks saadi ta niikaugemale, et ta nõustus kohta vastu võtma. Kuid juba kahe nädala pärast ilmus jälle ta vana pahe, voodiniisutamine, mistõttu tüdruku leivavanemad sattusid suurde ärevusse ja ütlesid koha üles. Ema, mitte teades selle vea õiget tähendust, tegi talle ägedaid etteheiteid. Nüüd tegi tüdruk enesetapmiskatse ja viidi haiglasse. Suurimas ahastuses töötas ema ta kõrvalt mitte enam eemalduda.

Kõik kolm nähtust, voodiniisutamine, öö- ja üksiolemiskartus, samuti ka enesetapmiskatse taotlevad sama eesmärgi. Meile ütlevad nad: „Ma tahan jääda ema juurde“, või: „Ema peab vahetpidamata mind tähele panema.“ Nii on see ebakomme sügavasti mõttekas, selle põhjal saab otsustada inimese üle, ja vea kõrvaldamine on võimalik ainult inimest täiesti mõistes.

Üldiselt taotlevad laste ebakombed enamasti silmapaistva osa mängimist — nende abil püüavad nad täiskasvanuile näidata nende nõrkust, kuna need sagedasti ei tea mingit nõu; nõnda tunnevad lapsed end tugevama. Sedasama tähendab ka sagedasti esinev ebakomme teha end külaliste puhul silmatorkaval, enamasti ebameeldival viisil tähelepandavaks. Muidu kõige tublimail lastel võib vahel olla nagu kurat sees, niipea kui tuppa astub võõras külaline. Laps tahab olla tähtis ega loobu oma katseist enne, kui eesmärk on teda rahuldaval määral saavutatud. Sellised inimesed kalduvad ka suuremaks saades üldsuse nõuete täitmisest loobuma ja raskusi looma ebakommete abil. Nende nähtuste taga peituvad valitsemishimu ja edevus, esinedes aga nii kummalisel kujul, et sagedasti jäävad tundmatuks.

ISELOOMU MUUD VÄLJENDUSVORMID.

I. Lõbusus. Nagu mainitud, õnnestub inimese ühiskonnatunde mõõtmine kergesti, kui proovime ta valmisolekut kaasinimeste aitamiseks, edendamiseks ja rõõmustamiseks. Instinktiivselt peame neid jooni ühiskonnatunde tunnuseiks. Rõõmuvalmistamis-võime tõttu äratavad ühiskonnatundega inimesed juba väliselt eneste vastu suuremat huvi. Nad muutuvad meile kergemini lähedaseks ja juba puht-tundmuslikult peame neid teistest sümpaatsemaks. Need inimesed on rõõmsama loomuga, pole alati rõhutud ning murelikud, ei tee teisi oma murede objektiks või kandjaks, suudavad teistega koos olles särada lõbususest, elu kaunistada, seda teha elamisväärseks. Häid inimesi ei tunta üksnes nende tegudest — viisist, kuidas nad meile lähenevad, meiega kõnelevad, meie huve jagavad ja mõjutavad, vaid kogu nende välisest olemusest, ilmest, liigutustest, rõõmsaist afektidest ja naerust. Sügav psühholoog Dostojevski ütleb, et inimest võib palju paremini tunda ja mõista naerust kui kauastest psühholoogilistest uurimustest. Sest naerus on nii ühendavaid varjundeid kui ka vaenulikke, ründavaid alatoone, näiteks kahjurõõmu puhul. On inimesi, kes üldse pole võimelised naerma ja on nii kaugel inimestevahelisest sügavamast suhtlemisest, et neil täiesti puudub kalduvus rõõmu valmistamiseks ja lõbusa meeoleu tekitamiseks. On koguni rõõmuks kõlbmatuid inimesi, kes igas olukorras püüavad teiste elu kibestada, tahtes nagu kustutada kõik tuled. Nad ei saa kas üldse naerda või teevad seda ainult sunniviisil, avaldades nii ainult elurõõmu paistet. Nüüd selgub ka, et nägu äratav sümpaatia, kui ta jätab kaasinimestesse mulje rõõmutoojast.

Vastandtüüpi võib iseloomustada rahurikkujaina.

Need on inimesed, kes maailma kujutavad hädaoruna ja lakkamatult tuhnivad valudes, kes püüavad läbi elu minna nagu rõhutuina mingist määratust koormast. Iga väike raskus puhutakse suureks, tuleviku jaoks on neil vaid kurbi väljavaateid ja iga rõõmupõhjuse puhulgi nad lasevad kõlada oma Cassandra-hüüdeid. Nad on läbi ja läbi pessimistlikud mitte üksi eneste, vaid ka teiste suhtes, muutuvad rahutuks, kui kuskil nende ümbruses on rõõmu, ja katsuvad igasse inimsuhtesse kanda elu varjukülgi. Nad ei tee seda üksnes sõnadega, vaid ka oma tegudega ja nõuetega häirivad nad kaasinimeste rõõmsat elu ning arengut. „Nii suuri kannatusi talun ma!“ — võib lugeda nende ilmet ja nad käituvad nagu karüatiidid ¹⁾.

2. Mõtlemis- ja väljendusviis. Mõnede inimeste mõtlemis- ja väljendusviis jätab nii plastilise mulje, et me sellest ei või niisama mööduda. Mõtlemine ja kõnelemine on mõne inimese juures nõõritud „hispaania saapasse“, nad mõtlevad ja kõnelevad vahetpidamatult tuttavais šabloonides, nii et juba ette teab, kuidas nad väljenduvad. See toon on tuttav pealiskaudseist ajaleheteateist ja halbadest romaanidest. See on fraasilikkus, võrreldav mitte just eriti ilusate lilledel kimbuga. Kuuleme seal väljendusi nagu „lõpuarvet tegema“, „epistleid lugema“ või „pussihoobist“, mis kedagi tabanud, iga liiki šabloonilisi võõrsõnu jms.

Säärane väljendusviis aitab meid ka inimest mõista. Sest on mõtlemisvorme ja kõneviise, mida ei peaks või ei tohiks tarvitada. Neis kajastub halva stiili kogu banaalsus, kohutades vahel kõnelejat ennastki. Seega näitab vähest sissetundmist teise arvustusse ja otsustusse, kui talle vahetpidamata esitatakse vana-sõnu või tsitaate kõige jaoks, mida mõeldakse või öel-

---

¹⁾ Karüatiidid — naisekujulised sambad kreeka templeis.
Toim. täh.

dakse. On palju inimesi, kes ei vabanegi säärasest rääkimisviisist ja kes sellega näitavad oma mahajäämist.

3. Õpilaskkus. Sagedasti kohatakse inimesi, kes jäta mulje, nagu oleksid nad jäänud peatuma ühes oma arengupunktis — ei suuda näiteks välja jõuda õpilasstaadiumist. Nad on õpilaskud kodus, elus, seltskonnas, elukutses, nad luuravad ja teritavad kõrvu, tahtes nagu märku anda, et tohtida midagi öelda. Alati püüavad nad küsimustele kiiresti vastata, tahtes nagu kellestki ette jõuda ja näidata, et ka nemad selle kohta midagi teavad, oodates seejuures head numbrit. Need inimesed on enesekindlad ainult oma elu teatud vormides ega tunne end hästi olukorras, kus pole kasutatav nende õpilasšabloon. Ka sel tüübil on mitmesuguseid nivoovahesid. Vähesümpaatsetel juhtudel on ta kuiv, kaine ja vähesõbralik või tahab põhjalikult mängida õppinut, kes kas teab kõik või püüab kõike jaotada reeglite ja vormelite järgi.

4. Põhimõtteinimesed ja pedandid. Tüübid, kelles ei ole küll midagi õpilaskku, kuid kes seda ometi meenutavad, on põhimõtteinimesed. Nad tahavad kõiki elunähtusi haarata ühte põhimõttesse, katsuvad igas olukorras toimida kord alatiseks kindlaks määratud printsiibi järgi. Sellest printsiibist ei raatsi nad loobuda, arvates, et nad ei tunne end elus hästi, kui kõigel pole harjunud õiget käiku. Nad on enamasti ka pedandid. Meile jääb neist mulje, nagu tunneksid nad end nii ebakindlaina, et katsuvad elu kogu ta ääretusega sundida mõnesse reeglisse ja vormelisse, lihtsalt seepärast, et nad ei saa muidu edasi ja kardavad. Ainult reeglit teades nõustuvad nad kaasa mängima. Olukorra ees, mille jaoks neil puudub valem, jooksevad nad minema. Nad on solvatud, kui mängitakse mängu, mida nad ei oska. Selge on, et sellist meetodit saab kasutada ka võimuvahendiks.

Nad dikteerivad teistele seadusi. Mõeldagu ka kõiki-
dele ebasotsiaalse õiglusetunde juhtudele. Need
inimesed on täis oheldamatut valitsushimu ja edevust.

Isegi hoolsate töötajatena tunduvad nad pedantsed
ja kuivad. Need nähtused tõkestavad neis sagedasti
igasuguse algatusvõime, teevad neist sirkliga mõõde-
tud olendid ja tekitavad tujukaid omadusi. Mõnel
on harjumuseks käia alati kõnnitee äärel või
otsida oma jala asetamisel alati teatud kive. Vae-
valt nõustub ta käima mõnd teist, vähemharjunud
teed. Need tüübid ei taju elu suurt avarust. Nende
loomus põhjustab tihti määratut ajaraiskamist ja teki-
tab enese ja oma ümbruse paha tuju. Hetkel, kus nad
peavad astuma uude, harjumatusse olukorda, mille
jaoks neil puuduvad valemid, keelduvad nad, kuna nad
pole ette valmistatud ja usuvad, et nad ei suuda seda
kesta ilma reeglita, ilma võluvormelita. Seepärast
püüavad nad võimalikult vältida muudatusi. Sellis-
tele inimestele valmistab raskusi näiteks üleminek
kevadesse, kuna nad on juba nii kaua end kohandanud
talve jaoks. Tee vabadusse, mille toob endaga soojem
aastaaeg, sellest tingitud suurem suhtlemine kohu-
tab neid. Need inimesed kaebavad, et nad kevadel
tunnevad end alati ebahästi. Muutlikes olukorras nii
halvasti kohanedes, on nad harilikult kohtadel, mis ei
nõua palju algatusvõimet, ja ainult sellistele kohta-
dele neid asetataksegi, kuni nad pole muutunud. Alati
tuleb ju meeles pidada, et need pole sünnipärased
omadused, muutumatud nähtused, vaid väär ellusuh-
tumus, mis aga sellise jõuga on hinge vallutanud ja
inimese tervenisti täitnud, et ta ise sellest vaevalt suu-
dab vabaneda.

5. Alluvuslikkus. Niisama vähe kohased init-
siatiivi nõudvaiks ülesandeiks on teenijasli-
kud inimesed, kes tunnevad end hästi ainult käsu-
täitmisel. Teeniva jaoks on vaid seadused ja reeg-
lid. See tüüp otsib käsualuse seisundit teatud tund-

musküllusega. Seda võib mitmesuguseis elusuhteis märgata juba sellise inimese välisest rühist. Ta võtab tavaliselt natuke kummargil seisaku ja on alati kalduv veel sügavamale küürutama, alati paneb ta tähele teiste sõnu — mitte kuuldu juurdlemiseks, vaid nõustumiseks ja täitmiseks. Need on inimesed, kes peavad alatist alandlikkust väärtuseks. Seda kalduvust ilmneb mõnikord uskumatult rohkel määral. On inimesi, kellele alistumine on tõeliseks naudinguks. Seega pole öeldud, et ideaali tuleks otsida alati ainult k ä s u t a d a - tahtvas inimeses. Tuleb aga näidata ka selle elu varjukülgi, mis näeb elu ülesannete lahendamist a i n u l t alluvuses.

Meile meenub, et on tohutu hulk inimesi, kellele alistumus näib olevat eluseaduseks. Mõeldud pole sellega teenivaid klasse, vaid naissugu. Et naine peab alistuma, on nagu kirjutamatu seadus, millest veel lõpmatu palju inimesi peab kinni nagu dogmast. Need usuvad naise olevat vaid alistumise jaoks. Tavaliseks tulemuseks on aga just ülevõimu taotlemine naise poolt. Kuigi sellised vaated mürgitavad ja hävitavad kõiki inimese suhteid, on see ikka veel nagu väljajuurimatu ebausk, millel isegi naiste seas on palju poolehoidjaid, kes usuvad end alluvat igavesti kehtivale seadusele. Ei ole teada ühtki juhtu, kus keegi oleks säärasest vaatest kasu saanud. Tuleb ikka jälle aeg, kus üks või teine kaebab: kui naine poleks olnud nii alistuv, oleks kõik läinud palju paremini.

Pole ühtki inimhinge, kes kergesti taluks alluvust. Alluv naine muutub üksluiseks ja ebaiseseisvaks, nagu seda üks juhtum näitab. Kellegi tähtsa mehe naine, naitunud armastusest, pidas valjult kinni mainitud dogmast, millesse uskus ka ta mees. Naine muutus aja jooksul täielikuks masinaks, kelle jaoks polnud muud kui kohustus, teenistus ja veel kord teenistus. Iga iseseisev tunne oli tast kadunud. Ümbruskonda, kes oli sellega harjunud, ei pahandanud see, — asjaolu, mis samuti pole mingiks paremuseks. See juhtum ei arenenud suuremaiks raskusiks ainult seepärast, et oli tege mist võrdlemisi kõrgel seisvate inimestega. Meenutades aga, et suurem osa inimesi näeb naise alluvuses ta endastmõistetavat saatust, võib mõista selles sisalduvate konfliktivõimuste hulka. Mees, pidades naise alluvust endastmõistetava

vaks, võib solvuda nii tihti kui see talle enesele meeldib, sest selline alluvus on tegelikult võimatu.

Mõnedesse naistesse on alistumisvaim niivõrd juurdunud, et nad just otsivad valitsushimulist ja brutaalset meest. Lühikese aja pärast areneb sellest ebaloomulikust vahekorra-
rast raske konflikt. Ja siis on mõnikord mulje, nagu tahaksid just need naised naeruvääristada naise alluvust ja tõendada selle mõttetust.

Me juba tunneme raskustest välja viivat teed. Mehe ja naise kooselu peab olema seltsimehelikkus, tööühiskond, kus keegi pole alluv. Ja kuigi see praegu on alles ideaal, annab ta meile vähemalt mõõdupuu inimese kultuursete edusammude mõõtmiseks ja toimitud vigade leidmiseks.

Alluvusküsimus ei esine üksnes sugude vahekorras, see ei koorma üksi meest määratute raskustega, mille jaoks ta pole kasvanud, vaid mängib suurt osa ka rahvaste elus. Kui meenutada, et kogu vanaaja ökonoomiliste, võimu- ja haldussuhete aluseks oli orjapidamine, meenutades, et võib-olla enamik praegu elavaid inimesi põlvneb orjaperekonnist, kujutelles möödunud sajandeid, milles klassid elasid teravas vastuolus, et veel tänapäevgi mõnede rahvaste juures valitseb kastisüsteem ja -vaim, siis on selge, miks alistumisprintsipi nõudlemine on inimestes ikka veel elav ja suudab luua tüüpe. Teatavasti püsis vanal ajal vaade, et töö on võrdlemisi häbistav orjade tegevus, et isand ei tohi end määrida tööga, et isand pole üksnes käskija, vaid ühendab endas kõik head omadused. Valitsev klass koosnes „parimaist“ ja kreeka sõna *aristos* ühendab eneses nii parima kui käskija mõiste. Aristokraatia oli parimate valitsus. Paremust otsustati aga loomulikult vaid võimuvahenditega, mitte vooruste ja tubliduse katsetamisega. Katsetamine ja klassifikatsioon leidis aset äärmisel juhul küll orjade, niisiis teenivate juures. Parim oli aga see, kes omas võimu.

Sellised vaated on püsinud meie ajani. Meenutagu, et isegi suur mõtleja Nietzsche on nõud-

nud parimate valitsust ja teiste alistumist. Tänapäevalgi on ikka veel raske loobuda inimeste liigitamisest teenivaiks ja valitsevaiks ja üksteisele tunduda täiesti üheväärsetena. Kuid juba üheväärilisuse vaate omandamine tähendaks edusammu, mis aitaks ja hoiaks meid raskeist eksimustest. Sest leidub inimesi, kes on nii teenijaslikud, et nad alati rõõmustavad, võides kedagi tänada mittemillegi eest, kes lakkamatult seepärast vabandavad, et nad on maailmas. Loomulikult ei saa oletada, et nad taluksid kergesti seda seisundit — nad tunnevad end seejuures õige õnnetuina.

6. **Upsakus.** Eelmistele vastandliku inimtüübi moodustavad suurustajad, need, kes tahavad alati mängida esimest osa, kelle elu keerleb vaid lakkamatu küsimuse ümber: „Kuidas saaksin olla kõigist üle?“ Seda osa inimelus saadab ikka hulk igasuguseid vääratusi. Kui nende üleolekupüüus ei peitu liiga palju vaenulikku agressiooni ja aktiivsust, kui nad teevad end mingil kombel kasulikuks, on nad meile veel kuidagi vastuvõetavad. Tavaliselt on need inimesed seal, kus on nõutav juhatamine, kus on tegemist käsutamis-kohaga, organisatsiooniga. Neile kohtadele tõusevad nad peaaegu iseenesest. Rahutuil ajal, kui rahvas tormitseb, kerkivad sellised loomused esile ja on ju õieti endastmõistetav, miks just nemad tulevad pealispinnale. Nad püüavad seda, neil on selleks vastavad žestid, käitumine ja enamasti ka ettevalmistus. Need on inimesed, kes käsutasid juba kodus, kellele ei meeldinud ükski mäng, kus nad polnud kutsarid, majavalitsejad või kindralid. Sagedasti on nende seas inimesi, kes kohe, kui keegi teine käsutab, kaotavad tegutsemisvõime ja ärrituvad, kui peavad täitma mingit käsku. Teised, vahest parema ettevalmistusega, ei haara juhiosa seni, kui nende valitsushimu on treenerimata. Ka rahulikkudel aegadel leidub selliseid inimesi — ikka mingi väiksema rühma eesotsas, olgu elukutses või seltskonnas. Nad on ikka

esiplaanil ja juhivad kõnelust. Kuni nad ei häiri liialt inimkooselu mängureegleid, pole nende vastu tuua midagi erilist, kuigi selliste loomuste praegune ülehindamine on ebaõige. Sest need on kuristiku veerel seisvad inimesed, on inimahela püsimatud lülid ja halvad kaasmängijad. Nad pingutavad äärmuseni, ei leia rahu ja tahavad nii suuris kui väikesis asjus näidata oma üleolekut.

7. Meeleoluinimesed. Ka inimeste suhtes, kelle suhtumus ellu ja oma ülesandesse on liialt olev meeleolust, eksiks psühholoogia, pidades seda sünnipäraseks nähtuseks. Need inimesed kuuluvad kõik üliauahnete ja seega tundlikkude loomuste hulka, kelle rahulolematuse eluga otsib mitmesuguseid väljapääse. Nende tundlikkus on nagu ettesirutatud katsesarv, millega nad püüavad enne seisukohavõtmist kombata inimelu olukordi.

On inimesi, kes alati on lõbusas meeleolus, püüdes nii teatud hooplemisega ja rõhuga võita enesele elu lõbusat külge, luua selles eluks vajalikku baasi. Ka meeleoluinimesi liigitelles tabame kõiki võimalikke nivoovahesid. Nende seas on inimesi, kes käituvad alati lapselikult lõbusasti ja on oma lapselikes kombeis kuidagi kaasakiskuvad, kes ei põikle oma ülesandest, vaid alustavad ja teostavad need mingi mängleva kunstipärasusega. Pole võib-olla ühtki inimest, kes ületaks neid kauniduselt ja sümpaatsuselt.

On aga ka neid, kes liialdavad rõõmsa elukäsitusega, kuna nad ka tõsidust nõudvaid olukordi võtavad liialt kergesti, ilmutades sealjuures niisugust lapsikust, mis ei jäta kuigi head muljet. Nende tegutsemine jätab alati ebakindluse tunde, küündimatuse mulje, sest need inimesed tahavad ikkagi liiga hõlpsasti ületada raskusi. Seepärast hoitakse neid ka raskemaist ülesandest eemale — kui nad neist iseenesest ei hoidu, mis enamasti küll nii on. Harva kohtame neid tõeliselt raske ülesande juures. Hoolimata

sellest ei või me lahkuda sellest tüübist, ütle mata mõnd sümpatiseerivat sõna. Vastuasetatuna maailmas valitsevale lõpmatule nurisemisele ja hädaldamisele mõjub see tüüp ikkagi üsna meeldivalt ja me võime teda võita kergemini kui seda, kes alati on kurb ja tujutu ja püüab igas nähtuses leida ainult tumedat poolt.

8. Pigilinnud ja hädavaresed. On psühholoogiliselt endastmõistetav, et see, kes satub vastuollu ühiskondliku elu absoluutse tõega, saab kuskil oma elus tunda ka vastulööki. Enamasti ei mõista need inimesed sellest midagi õppida, vaid käsitavad kogu õnnetust õiglusetusena, isikliku ebaõnna, pigina, mis neid jälgib. Nad veedavad kogu elu selleks, et kindlaks määrata, milline õnnetus neid ikka seirab, miks neil midagi ei õnnestu, et kõik luh tub, kui nad käe külge panevad. Mõned inimesed kalduvad koguni kiitlema oma kaotustega, nagu jälitaks mingi õudne võim eriti just neid. Pisut selle seisukoha üle järele mõeldes näeme, et siingi mängib edevus oma kurja mängu. Need inimesed teevad nii, nagu tegeleks sünge jumalus ainult nendega, äikese puhul pole neil muud mõtet, kui et välk tabab just neid, nad piinavad end kartusega, et varas võib just nende juurde sisse hiilida, ja iga eluraskuse juures saavad nad mulje, nagu otsiks õnnetus just neid.

Nõnda liialdada saab ainult inimene, kes asetab ennast sündmuste keskpunkti. Mõnikord võib see paista ka mingi tagasihoidlikkusena, kui keegi end kujutab alatiselt jälitatuna õnnetusest, ometi uhkustab ta olemus tõeliselt edevuses, arvates, et kõikidele vaenulikkudele jõududele ainult tema sobib huviobjektiks. Need inimesed kibestavad juba lastena oma elu, näevad end jälitatuna sisse-murdjaist, mõrvareist ja teistest saladuslike kudest kelmidest ja usuvad, et tontidel ning vaimudelgi pole teha muud kui tegelda nendega.

Tihti väljendub nende meeoleolu välises hoiakus. Nad kõnnivad rusutuina, ikka natuke kummargil, et näidata, millist määratut koormat nad kannavad. Nad meenutavad karüatiide, kes kõgu olelu vältel peavad kandma tohutut raskust. Need inimesed võtavad kõike ülitõsiselt ja otsustavad kõige üle pessimistlikult. Sellise meeoleolu juures on selge, et neil läheb ikka viltu, niipea kui nad asuvad millegi kallale, et nad on hädavaresed, kes kibestavad elu nii enesel kui teistel. Ja ometi ei peitu siingi taga muud kui edevus. See on üks enesetähtsustamis-viise, nagu esimesel juhulgi.

9. Usklikkus. Äsjavaadeldud pigilindudel õnnestub mõnikord tagasitõmbumine religiooni. Siin teevad nad õigupoolest sedasama, mis varemgi. Hädaldavad ja kaebavad, mõistmata tegelda millegi muuga kui oma isikuga, oma hädadega lakkamatult koormates ka armast Jumalat. Enamasti on neil seejuures teadvus, et see erakordselt austatu ning jumaldata seisab õigupoolest nende teenistuses, on vastutav nende eest ja on nagu juurdemeelitatav kunstlike vahenditega — eriti hårda palve või muu usulise andumusavaldusega. Lühidalt, armas Jumal ei tea muidu sugugi, mis tal tuleks teha, vaid peab esmalt nende poolt tehtama tähelepanelikuks. Ses usulise austamise viisis peitub nii õudne ketserlus, et juhul, kui tuleks tagasi endine inkvisitsiooni-aeg, peaks kõige enam kartma usklikkude pigilindude põletamist. Nad ei tee armsa Jumala suhtes muud kui teistegi inimeste suhtes, kelle poole nad alati hädaldavad ja nutavad, ise mitte midagi tehes olude parandamiseks. Viimast nõuavad nad alati vaid teiselt.

Kui kaugele selline olukord võib ulatuda, näitab juhtum kellegi 18-aastase tüdrukuga. Ta oli kõigiti südikas ja tubli tüdruk, kuigi väga auahne, mis avaldus ka ta usuelus, sellega et ta täpselt järgis kõiki usulisi kohustusi. Ühel päeval hakkas ta tegema enesele etteheiteid, et ta pole

olnud küllalt vaga, on eksinud usuliste käskude vastu ja tihti mõelnud patuseid mõtteid. Tütarlaps hakkas veetma terveid päevi endasüüdistuses, kuni ümbruskond lõpuks tõsiselt kartis ta mõistuse pärast — ei võidud ju talle vähimatki ette heita. Ühtelugu nuttis ta nurgas ja tegeles endasüüdistamisega. Siis tuli keegi vaimulik mõttele vabastada teda sellest patukoormast, seletades, et need pole mingid patud ja et ta on vaba. Järgmisel päeval asetus tüdruk talle tänaval vastu ja hüüdis valjusti, et too pole väärne kirikusse minemiseks, kuna on enesele võtnud nii suure patukoorma.

Juhtumit ei tarvitse kauemini jälgida. Juba sellest selgub, kuidas ka siin esile murdub auahnus, kuidas edevus teeb inimese kohtunikuks vooruse ja pahe, puhtuse ja ebapuhtuse, headuse ja kurjuse üle.

V.

AFEKTID.

Afektid on tugevam aste neist nähtustest, mida oleme piiritelnud iseloomujoontena. Nad on hingeorgani ajaliselt piiratud liikumisvormid, mis väljenduvad otsekui äkilise tühjendumisena meile tuntud või tundmatu tarbe sunnil ja omavad nagu iseloomujoonedki s i h i s u u n a t u s t. Nad pole mingid mõistatuslikud, arusaamatud nähtused, vaid esinevad alati siis, kui neil on mõtet, kui nad vastavad inimese elumeetodile, juhtjoonele. Ka nende eesmärk on muudatuse tekitamine, olukorra soodsamaks tegemine. Nad on tugevdatud tundeliigutused, mida inimene tarvitab siis, kui ta on loobunud enese makspanemise muist võimalusist, õigemini öeldud, kui ta ei usu või enam ei usu teistesse võimalustesse enese soovi läbiviimiseks.

Afekti üheks põhjustajaks on seega siingi alaväärsustunne, küündimatustunne, mis sunnib oma kandjat kõiki jõude kokku võtma ja tegema harilikust suuremaid hingeliigutusi. Tugevdatud jõupingutusega tahetakse enese isik asetada esiplaanile, teha teda võidukaks. Nagu pole näiteks mingit viha

ilma vaenlaseta, nii võib vihaafektil eesmärgiks olla vaid võit vaenlase üle. See on armastatud ja praeguses kultuuris veel võimalik meetod, et pannakse end maksma säärase suurendatud liigutustega. Oleks palju vähem vihahooge, poleks võimalust sel teel saada maksvust.

Inimesed, kes endast hästi ei usu üleoleku saavutamist ja tunnevad end ebakindlaina, sageli ei loobu sellest eesmärgist, vaid taotleavad seda tugevdatud survega, võttes abiks afekte. See on meetod, mis juures alaväärsustundest üles piitsutatud, nagu sunniviihil mingist tundmusest haaratud inimene koondab kõik oma jõu ja katsub toorel, ebakultuursel kombel saada oma tõelist või oletatavat õigust, oma maksvust.

Ka afektid on tihedas seoses isiksuse loomusega ja nad pole iseloomustavad ainult üksikuile inimesile, vaid teatud seaduspärasusega esinevad paljude juures. Igale inimesele langevad nad osaks, kui ta ainult viiakse vastavasse olukorda. Me nimetame seda hingeorgani a f e k t i v a l m i d u s e k s. Need on sündmused, mis on nii sügavasti seoses kõige inimlikuga, et võime neid kõiki taibata. Ja kui inimest pooleldi tuntakse, võidakse kujutella ka ta loomusele vastavaid afekte, ilma et ollakse neid kogenud.

Hinge ja keha seose tõttu peab nii sügav hingeelu sündmus nagu afekt mõju avaldama ka kehale. Afektide füsioloogilisteks kaasnähtusteks on mõjud vereringvoolule, hingamisorganeile (kiirenenud pulss, punastumine, kahvatumine, hingamistegevuse muutus) ja sisesekretsiooni näärmeile.

A. Lahutavad afektid.

I. Viha. Afektiks, mis otse sümboliseerib inimese võimutungi ja valitsemisiha, on viha. See avaldusvorm näitab selgesti vihase eesmärgi — kiiresti

ja vägivaldselt hävitada iga ettejuhtuv takistus. Meie seniste teadmiste põhjal tunneme vihases inimest, kes tugevdatud jõuavaldusega taotleb üleolekut. Maksvustung kujuneb mõnikord selliseks võimujoomuseks, et on arusaadav, kui niisugune inimene vastab oma võimu vähimalegi piiramisele vihapurskega. Nad on veendunud, et võivad selle võib-olla juba tihti proovitud meetodiga kõige kergemini saada isandaks teiste üle ja läbi viia oma tahet. See pole küll mingi üllas meetod, kuid enamail juhtudel mõjub ta ja mõnigi mäletab, kuidas ta raskendatud olukorras võis uuesti maksvuse saavutada vihahooga.

Mõnedel võimalustel võib vihahoog olla võrdlemisi õigustatud. Neid juhtumeid me siin ei käsitle. Me mõtleme siin selget ja tugevat aktiivsust, isikuid, kelle juures viha esineb harjumuspäraselt. Mõned inimesed teevad sellest koguni süsteemi ega tunne ühtki teist teed. Need on upsakad, äärmiselt tundlikud inimesed, kes ei kannata kedagi enda kõrval või üle, kes vajavad alati üleolekutunnet ja seejärel ikka luuravad, kas keegi pole neile äkki liiga lähedale tulnud ja kas neid ka küllalt kõrgelt hinnatakse. Harilikult liitub sellega äärmuslik umbusaldus, mistõttu nad ei julge kellelegi loota. Raske-mail juhtudel kohkub säärane väga auahne inimene iga tõsisema ülesande ees ega kohane kergesti seltskonnaga. Keelatakse talle midagi, siis tunneb ta õigupoolest vaid ühte meetodit. Ta lööb raksu nõnda, et see teistele inimestele on enamasti väga valus. Ta purustab näiteks peegli või rikub hinnalisi asju. Ei saa teda aga hästi uskuda, kui ta pärast katsub ennast tõsiselt vabandada, ta polevat teadnud, mis teeb. Ümbruse tabamise kavatsus on ilmne. Ses afektiivs haarab ta ikka millestki väärtuslikust ega mitte kunagi ebatähtsaist esemeist. Ses käitumises peab peituma mingi plaan. Pealeselle võib siin peituda ka katse afektiivhoo kaudu vähendada enese vastutust.

Väikeses ringis annab see meetod küll teatud maksvuse, mis aga kaob sellest ringist lahkudes. Siis satub selline inimene oma afekti läbi kergesti konflikti ümbrusmaailma.

Mis puutub selle afekti välisesse hoiakusse, siis kerkib selle afekti nime kuuldes kohe silmade ette vihase inimese pilt. Tugevasti ja selgesti paistab vaenulik suhtumine teistesse. Vihaafekt näitab ühiskonnatunde peaaegu täielikku kadu. Tas avaldub võimutung, mis võib ulatuda vastase hävitamiseni. Kuna afektides selgesti ilmneb inimese iseloom, pakuvad need nähtused kergestikäsitatavat probleemi, millega saab harjutada oma inimesetundmist. Nii iseloomustab vihaseid inimesi vaenulik ja jaoti vankuv ellusuhtumus. Siinkohal ka süsteeminõuet arvestades olgu veel kord vihjatud, et igasugune võimupüüdlus kasvab välja nõrkus- ja alaväärsustundest. Selliseid liigutusi, vägivallavahendeid ei tarvitaks oma jõumääraga rahuldatud inimene. Seda asjaolu tuleb alati arvestada. Just vihahoog näitab selgesti suundumist nõrkustundest üleoleku poole. On odav võte enese isiksustunde suurendamine teiste kulul ja kahjuks.

Üks vihahooge eriti soodustavaid tegureid on alkohol. Mõnedele inimestele piisab õige vähesest hulgast. Teatavasti seisab alkoholi mõju esijoones kultuuritõkete nõrgendamises ja kaotamises. Alkoholist mürgitatud inimene käitub, nagu poleks ta kunagi saanud kultuuri osaliseks. Ta kaotab endavalitsuse, ei arvesta enam teisi ja mida ta alkoholist vabadel aegadel veel kuidagi saab oheldada ning peita — vaenulikkus kaasinimeste vastu —, see avaldub purjuspäi takistamatult. Mitte juhuslikult ei haara alkoholi järele just eluga kokkukõlastamatud inimesed, kes otsivad lohutust ja unustust, alati aga ka vabandust selle jaoks, mida nad hameelega oleksid saavutanud, kuid ei usu saavutada suutvat.

Laste juures esinevad vihahood palju sagedamini kui täiskasvanuil. Tihti piisab lapse vihastumiseks

juba õige tühisest põhjusest. See tuleb sellest, et laste juures ilmneb maksvusetaotluse joon suurema nõrkustunde tõttu palju selgemini. Vihane laps näitab alati, et ta taotleb maksvust ja et takistused näivad talle kui mitte võitmatud, siis ometi väga suured.

Mõnikord küünivad vägivaldsused, mis sõimamise kõrval moodustavad vihahoogude tavalise sisu, vihastaja enese kahjustamiseni. Siin on üks tee ka end a m õ r v a mõistmiseks. Enesetapja püüab teha valu omastele ja ümbrusele, kätte maksta osaksaanud varjuasetuse eest.

2. Kurbus. Kurbuseafekt esineb inimesel mingi kaotuse puhul, mille üle ta ei suuda end kergesti lohutada. Ka kurbuses sisalduvad eod norutunde — niisiis nõrkustunde kõrvaldamiseks ja seega parema olukorra loomiseks. Ses suhtes on see samapalju väärt kui vihapurse, ainult esineb see teistel puhkudel, teisel kujul ja teiste meetoditega. Ometi avaldub kurbuses sama üleolekujoon. Viha puhul on liigutus suunatud teiste vastu ja peab vihastajale kiiresti tooma kõrgendustunde, vastasele aga kaotuse. Kurbuse puhul viib aga hingelise omandusseisu kitsendamine lühikese ajaga paratamatult jälle selle suurendamiseni seega, et kurvastaja katsub saada ülendus- ja rahuldustunnet. See võib oma algupäras seista ainult afekti vallandumises, liigutuses, mis jälle, kuigi ehk teisel kombel on suunatud ümbruse vastu. Sest kurvastaja on õigupoolest süüdistaja ja seega asetub ümbrusega vastasrinda. Nii loomulik kui kurbus inimesele ka pole, sisaldab selle liialdamine ümbrusele ikkagi midagi vaenulikku, eemale-tõukavat.

Ülenduselamuse annab kurvastajale nimelt ümbruskonna seisukohavõtt. On teada, kuidas kurvastajad leiavad kergendust selles, et keegi neid teenib, neile kaasa tunneb, toetab, annab või töötab neile midagi jne. Järgneb afektivallandus pisarate ja kae-

buste kaudu, siis näib sellega liituvat mitte üksi rünnak ümbrusele, vaid ka mäss oma saatuse vastu, süüdistaja, kohtuniku ja arvustaja kombel. Selgesti avaldub nõudmise, püüdluse joon. Alati nõutakse ümbruselt suurendatud määral. Kurvastus on nagu põhjendus, mis peab olema teiste jaoks siduv ja vastutandamatu, mille ees peab kummarduma.

Ka ses afektis ilmneb selge alt üles suunduv joon, mille otstarve on säilitada oma rühti ja võimupuuduse ning nõrkuse tunnet tasandada seega, et neid näidatakse.

3. Kuritarvitused. Afektinähtused olid niikaua arusaamatud, kuni selgus, et nad annavad võimalust ja juhatavad teed alaväärsustunde kiireks võitmiseks ja enese isiksuse maksvuseleviimiseks. Afektivalmidust ja vastavat hoiakut tarvitatakse seepärast inimese hingeelus väga rohkesti. Kui laps vihastub või kurvastub ja nutab, uskudes end olevat tagaplaanile surutud, ja kui tal siis on võimalik kogeda selle meetodi tulu, siis harjub ta oma afekte ka tühisemal põhjusil tarvitama kasusaamiseks. Nende afektidega töötamine muutub automaatseks ja võtab lõpuks ebanormaalse kuju. Pärast täiskasvanute juures ilmneb nende afektide järjekindel kuritarvitamine — näitlejaslikult kasutatakse viha, kurvastust ja teisi afekte mingi sihi saavutamiseks, millegi teostamiseks. Need seisundid esinevad siis järjekindlalt, niipea kui inimesele midagi keelatakse või kui ta valitsust ähvardab kitsendamise. Sagedasti avaldatakse näiteks kurvastust nii valjusti ja pealetükkivalt, nagu oleks see mingi auasi, nii et see mõjub hoopis vastikult. Mõnikord otse võisteldakse kurvastamises.

Ka füüsiliste kaasnähtustega saab harrastada sama väärtarvitamist. Teatavasti on mõnedel inimestel viha mõju seedekanalile nii suur, et paneb nad oksendada. Seega muutub vaenuavaldus veel raba-

vamaks. Oksendamine tähendab teiste inimeste või mingi olukorra taunimist, halvustamist. Kurvastusafekti puhul jälle loobutakse sagedasti toidust, nii et kurvastaja näib ka väliselt kokku kortsvuvat ja on tõeline „viletsuskuju“.

Need vormid on olulised eriti seepärast, et nendega liigutatakse teiste ühiskonnatunnet. Selle avaldumine suudab nimelt enamasti afekti pehmenada. On aga inimesi, kellel on nii suur vajadus teiste ühiskonnatunde enesele juhtimiseks, et nad näiteks üldse ei taha enam lahkuda kurbusestaadiumist, sest nende isiksus ülendub suuresti paljudest sõpruse- ja osavõtutõendustest.

Viha ja kurvastus, kuigi nad mitmesugusel määral äratavad meie sümpaatiat, on eraldavad afektid. Nad ei ühenda, vaid tekitavad vastuolu, haavates ühiskonnatunnet. Kurvastus oma kaugemas järgus tekitab küll seose, kuid see ei toimu normaalsel kombel, kus mõlemad pooled oleksid ühiskonnatunde osalised, vaid suhe on moonutatud nii, et ümbrus on ainuüksi andja pool.

4. Jälestus. Ka jälestusafektis leidub lahutavat, kuigi vähe väljakujunenult. Füüsiliselt tekib jälestus maoseinte teatud viisil ärritamisest. Jälestusega põimuvad aga ka impulsid midagi hingeliselt alalt eemaldada. Sel puhul avaldub selle afekti lahutav tegur. Nüüd järgnevad nähtused kinnitavad seda. Toimub ärapöördumisžest. Grimassid tähendavad ümbruse taunimist, mingist olukorrast vabastumist selle hülgamisega. Kuritarvitades võib seda afekti kasutada selleks, et jälestustunde esilekutsumisega vabaneda ebameeldivast olukorrast. Jälestust, võib-olla vastandina kõigile teistele afektidele, saab eriti kergesti tahtlikult tekitada. Erilise treeninguga, vastavate kujutluste valikuga suudab inimene seda niivõrd arendada, et tal pole

raske nõnda teostada vabanemist ümbruskonnast või rünnakut sellele.

5. **Hirm (ehmatus).** Suur tähtsus inimelus on hirmul. See afekt on väga komplitseeritud, sest ta pole mitte ükski eraldav afekt, vaid nagu kurvas-tuski, toob endaga kaasa erisuguse seose teiste inimes-tega. Laps näiteks rebib end oma hirmus ühest olu-korrast lahti, jookseb aga kohe teise. Hirmu mehha-nism ei tekita otseselt ümbrusest üleolekut, vaid näi-likult just kaotust. Väline kuju on siin mingi vähe-nemine. See ongi hirmuafekti siduv külg, mis üht-lasi varjab endas üleolekupüüdu — kartja põgeneb mingi teise olukorra varju ja katsub end nõnda tugev-dada, et hädaohu jaoks kasvada ja ta üle võidut-seda.

Selle afekti puhul on tegemist orgaaniliselt sü-gavasti juurduva nähtusega. Selles peegeldub kõi-kide elusolendite ü r g h i r m. Inimese juures põhi-neb see inimese loomuse üldisel ebakindlusel ja nõr-kusel. Eluraskuste ületamise tunnetus on nii puudu-lik, et näiteks laps ei tule sellega üksinda toime ja teised peavad asendama seda, mis tal puudub. Laps aimab raskusi niipea, kui ta astub ellu ja märkab vä-lismaailma tingimusi. Ikka on olemas hädaoht, et tal ei õnnestu ületada ebakindlust ja ta omandab pessi-mistliku ning egoistliku eluvaate, arendades iseloo-mujooni, mis arvestavad rohkem ümbruse abi ning tähelepanu. Nõnda arenev ettevaatus tähendab kau-genemist eluülesandeist. Peavad sellised lapsed kord tõesti tulle minema, siis on neil juba varuks tagane-misplaan — nad on alati põgenemisvalmis ja hirm on nende sagedasemaid ning tähtsamaid afekte.

Juba hirmuafekti väljendusliigutustes, eriti mii-mikas ilmneb vastuaktsiooni algus, mis pole aga otsene — agressiivne. Mõnikord on need nähtused haiglaselt väärarenenud ja lasevad eriti kergesti mõista hingelisi protsesse. Tunneme siis selgesti,

nagu haaraks kartliku käsi kellegi teise järele, et seda enese juurde tõmmata ning kinni hoida.

Nende nähtuste edasine uurimine annab tunnetusi, mida saime juba arguse kui iseloomujoone uurimise puhul. Ikka on tegemist inimestega, kes otsivad kedagi oma elule toetuseks, ikka peab keegi seisma nende teenistuses. Selle elustiili algvormi näeme hellitatud lapse tüübis. Tõeliselt on see ainult katse mingit valitsemisvahekorda luua, nagu oleks teine inimene ainult selleks, et toetada kartlikku. Need inimesed nõuavad, et nende eest eriliselt hoolitsetaks. Õige kontakti puudusel eluga on nende iseseisvus niivõrd kadunud, et nad erakordse igatsuse ja ägedusega nõuavad seda eesõigust. Kui väga nad otsivadki teiste seltskonda, ometi on neil väga vähe ühiskonnatunnet. Hirmunäitamine loob neile eesõigustatud seisundi, laseb neid vältida elunõudeid ja asetada teisi oma teenistusse. Lõpuks pesitseb kartus kõigisse igapäevase elu suhteisse. Hirm on muutunud mõjusaks vahendiks ümbrusmaailma valitsemiseks või tast eemaldumiseks.

B. Ühendavad afektid.

I. Rõõm. Rõõmuafektis näeme selgesti ühendust eluga ja ühiskonnaga. Rõõm ei talu isoleerumist. Rõõmuväljendusis, nagu teiste ülesotsimine, embamine jne., ilmneb ta kalduvus kaasamänguks, osavõtuks ja kaasanautimiseks. Ka selle välishoiak on ühendav — käesirutamine, soojus, mis kiirgab teisele ja peab teisi samuti ülendama. Selles afektis leiduvad kõik kokkukuuluvuse elemendid.

Ka siin ei puudu ülessuunduv joon, ka selle afektiga püüab inimene rahuldamatustundest üleolekultundele. Rõõm õigupoolest on õige väljendus raskuste võitmise tarvis. Käsikäes sellega käib naer oma vabastava mõjuga, kujutades ühtlasi selle afekti

lõpukivi. Rõõm viitab kaugemale enese isiksusest ja taotleb teiste sümpaatiat.

Ka siin esineb kuritarvitusnähtusi, mis võivad olla tingitud vastava inimese loomusest. Ühe patsiendi juures, kes Messina maavärisemise teate puhul selgesti väljendas rõõmu ja valjusti naeris, näitas lähem uurimine, et ta naeris õigupoolest seepärast, et ei tahtnud lasta kurvastusel tekitada enese väiksuse tunnet ja püüdis kurvastust vältida, lähenedes vastandafektile. Eriti sagedane kuritarvitus on kahjurõõm, rõõm, mis esineb ebaõigel kohal, ei hooli ühiskonnatundest ja seda haavab. Kahjurõõm on juba lahutav afekt, mille abil taotellakse teistest üleolekut.

2. Kaastunne. Kaastunne on ühiskonnatunde puhtaim avaldus. Leiame seda kelleski inimeses, siis tohime üldiselt rahul olla ta ühiskonnatundega. See afekt näitab, kui palju inimene suudab sisse tunda kaasinimese seisukorda.

Võib-olla aga rohkemgi levinud kui afekt ise on selle kuritarvitus. See seisneb ühelt poolt eriti tugeva ühiskonnatundega inimese näitlemises, seega liialdamises. On inimesi, kes iga õnnetuse puhul ette tungivad, ilma et midagi teeksid, tahtes ainult nii viisi odavasti saavutada avalikku kuulsust. Või on nad inimesed, kes tunnevad teiste õnnetuses tuhnimisest tõsist naudingut, ja seda joont on neis raske kaotada. Virgasti head tehes tahavad nad oma tegevusega kõigepealt saada vabastavat üleolekutunnet vaeste ja hädaliste üle. Arvestades seda inimtüüpi ütles kord suur inimesetundja La Rochefoucauld: „Meie sõprade õnnetuses on midagi, mis pole meile täiesti vastumeelne.“

Ekslikult on selliseks nähtuseks katsutud teha ka meie lõbutunnet traagiliste näitemängude juures. Seda on kujutatud nii, nagu oleks inimestel heameel, tundes end viibivat paremas olukorras. See ei tohiks

õige olla enamiku inimeste kohta. Huvi tragöödia sündmuste vastu põhjustab enamasti enesetundmise ja eneseõpetamise igatsus. Meil ei kao mõte, et see on vaid mäng, ja tunneme, et see soodustab ettevalmistust elule.

3. Häbi. Häbiafekt on nii ühendav kui lahutav. Ka see on üks ühiskonnatunde avaldusi ja seetõttu inimese hingeelust lahutamatu. Inimühiskond oleks selle afektita võimatu. Häbi esineb olukordades, kus inimese mingi hingelisse sfääri segamise tõttu ähvardab langeda enese isiksuse väärtus, eriti kaotsi minna osa väärikusest, millest teadlik iga inimene. Sealjuures avaldub see afekt äärmiselt tugevasti ka füüsiliselt. Perifeersed veresooned laienevad ja paisuvad, eriti näkku tulvab verevool. Mõnedel inimestel punastub ka rind.

Häbi väline hoiak on ümbrusest lahtiütlemise hoiak. See on tagasitõmbeliigutus, seoses pahameelega, mis on rohkem põgenemisžest. Ärapöördumine, mahalöödud silmad on põgenemisliigutused, mis ses afektis selgesti näitavad lahutavat momenti.

Siin esineb ka kohe jälle kuritarvitus. On inimesi, kes punastuvad väga kergesti. Nende juures selgub, et nad ka teistes suhetes kaasinimestega rohkem esile tõstavad lahutavat kui ühendavat. Nende punastumine on vahend ühiskonnast eemaldumiseks.

L I S A.

ÜLDISI MÄRKUSI KASVATUSE JAOKS.

Siinpuhul tahaksime lisada veel mõningat teemale, mida seni võidi riivata vaid juhuslikult. See puutub kasvatuse mõju hingeorgani arengule kodus, koolis ja elus.

Kahtlemata soodustab praegune perekondlik kas-

vatus suuresti võimupüüdlust ja edevuse arenemist. Igaüks teab seda enese kogemustest. Perekonnal on siiski salgamatuid paremusi ja vaevalt võib kujutella seadeldust, milles lapsed ka õige juhtimise puhul oleksid paremini hooldatud kui perekonnas. Just haigestumiste puhul on perekond kohaseim seadistus inimsoo säilitamiseks. Kui vanemad oleksid igakord ka head kasvatajad, taipaksid oma laste hingelisi väärsuundi juba eos ja neid vastavalt kohtleksid, siis poleks kõlbliku inimrassi saavutamiseks ükski institutsioon kohasem perekonnast.

Kahjuks ei saa salata, et vanemad pole head psühholoogid ega pedagoogid. Peaosa perekonnas mängib tänapäev mitmesugusel määral arenenud perekonnaegoism. See nõuab näilikult õigusega, et hoitaks just nende lapsi, et peetaks neid millekski eriliseks, kuigi teiste kulul. Seetõttu juhtub, et just perekondlikus kasvatuses toimitakse raskeimaid vigu, et juba lastele n.-ö. süstitakse arvamus, nagu peaksid nad teistesse suhtuma üleolevalt ja pidama end paremaks. Sellega liitub veel perekonna organisatsioonise, mis ei taha loobuda isa juhiosa, isa autoriteetsuse mõttest. Sellest algab õnnetus. See ainult õige vähesel määral ühiskonnatundel põhinev autoriteet tekitab peagi avalikku või salajast vastupanu. Hõlpsat tunnustust ei leia ta küll kunagi. Raskeimat kahju toob ta sellega, et annab lastele eeskuju võimutaotlemiseks, sest ta näitab neile võimuga seotud naudingut, ta teeb lapsed võimuhimustajaks, auhneks ja edevaks. Ka lapsed tahavad nüüd saavutada niisugust austust ja nõuavad teistelt samasugust kuulekust ning alistumist, kui on harjunud nägema ümbruse tugevaimate isikute juures, ja nõnda muutuvad nad vastaseiks oma vanemaile ja muule ümbrusele.

Seega on meie perekondlikus kasvatuses peaaegu vältimatu, et laps alati taotleb üleoleku-eesmärki.

Juba päris väikesed lapsed mängivad meeeldi suuri ja ka täiskasvanute juures ilmneb ikka jälle, et nad mõnikord ebateadlikult, mäletades perekonnaolukorda, kohtlevad kogu inimsugu nii, nagu oleks see nende perekond. Või jälle, oma käitumisega karilejoosnud, kalduvad nad tagasi tõmbuma neile nüüd vastumeelseks muutunud maailmast ja harrastama isoleeritud olelust.

Perekond on igatahes kohane ka ühiskonnatunde arendamiseks, aga — meenutades võimutungi ja autoriteedi kohta öeldut — ainult teatud piirini. Inimese esimesed õrnusliigutused tekivad vahekorra st emaga. Lapse jaoks on see kaasinimese tähtsaim elamus, emas õpib ta tajuma ja tunnetama usaldatavat kaasinimest, „sina“. Nietzsche ütleb, et igaüks loob oma armastatu ideaalpildi suhteist emaga. Juba Pestalozzi näitas, kuidas ema annab lapsele juhttähe ta suhteiks teiste inimestega, et suhted emaga raamivad üldse kõiki ta väljendusi. Selles ema funktsioonis on võimalus lapse ühiskonnatunde arendamiseks. Vahekorra st emaga tulevad juba laste seas esile tähelepanuväärsed isiksused, keda iseloomustavad aga teatud sotsiaalsed puudused. Esineda võivad eriti kaks viga: ühel juhul ei täida ema lapse suhtes oma hellusefunktsiooni ülesannet, ei arenda seega lapse ühiskonnatunnet. See puudus on väga tähtis ja tulemuseks on suur hulk ebameeldivusi. Laps kasvab üles, nagu asuks ta vaenlase maal. Tahab keegi sellist last parandada, siis ei saa seda teisiti, kui tuleb lapsel asendada kord puuduolnud funktsiooni. See on n.-ö. vahend temast kaasinimese tegemiseks. Teine peaviga seisneb selles, et ema küll täidab oma funktsiooni, kuid nii tugevasti ja liialdavalt, et ühiskonnatunde edasijuhtimine pole enam võimalik. Ema laseb lapses arenenud ühiskonnatunde suubuda enesse. See tähendab, et lapsel on huvi vaid ema jaoks ja muu maailm on

kõrvaline. Ka neis lastes puudub põhialus sotsiaalseks inimeseks. Mõlemal tüübil on terav alaväärsustunne, julgusepuudus ja väike ühiskonnatunne.

Peale vahekorra emaga tuleks kasvatuses vaadelda veel palju teisi tähtsaid momente. Nii võimaldab mugav lastetuba lapsele meelsat ja kergemat mugandumist eluga. Mõeldagu, milliste raskustega tuleb võidelda enamikul lastel, kui raske on neil esimesil eluaastail tunda maailma meelepärase viibimiskohana, siis taibatakse, et esimesed lapse põlvemuljed on erakordselt tähtsad, sest nad annavad lapsele suuna, milles ta edasi uurib, edasi läheb ja automatiseerib oma elustiili. Mõeldagu, kui palju lapsi tuleb maailma haiglastena ja kogeb siin vaid häda ning kannatust, et enamikul lastel ei olegi lastetuba, vähemasti mitte just elurõõmu ärataval kujul, siis selgub meile, et enamus lapsi ei kasva elu ja ühiskonna sõpradeks, pole täidetud ühiskonnatundest, mis võiks õitseda ja areneda õiges inimühiskonnas. Edasi tuleb arvestada, et kasvatusvead on tähtsad just varases lapseas. Laste elurõõmu ja kaasmängu tõkestada suudab nii karm, vali kasvatus, kui ka kasvatus, mis koristab lapse teelt iga pisiasja ja ümbritseb teda troopilise soojusega, mille mõjul laps hiljem pole kohane väljaspool perekonda valitseva elu karmima kliima jaoks.

Seega ei suuda tänapäeva perekondlik kasvatus teostada ühiskonnas seda, mida ootame inimühiskonna täisväärtuslikult, seltsimehelikult kaasmängijalt. Ta täidab inimese liialt edevuspüüdlustega.

Küsites, milline instants võiks tulla nüüd vaatlusele, mis võiks kõrvaldada ja parandada laste arengu väärtused, suundub meie tähelepanu kõigepealt koolile. Täpsemal uurimisel aga selgub, et kool oma praegusel kujul pole selleks ülesandeks kohane.

Vaevalt on õpetajat, kes kooli praeguses seisundis võiks kiidelda, et tunneb ja oskab hävitada vigu lapse loomuses. Selleks pole ta mingil kombel ette valmis-tatud, ta ei saagi seda teha, sest ta peab vahendama lastele õppekava, ilma et tohiks hoolida, millisest ma-terjalist inimestega tal tuleb töötada. Ka laste liiga suur arv kooliklassis teeb selle ülesande täitmise või-matuks.

Peame seetõttu veel ringi vaatama, kas siiski mingi teine instants poleks suuteline kaotama pere-kondliku kasvatuse puudust, mis takistab inimeste ühtesulamist ühiseks rahvaks. Mõned võib-olla arva-vad e l u. Kuid juba seniöeldust selgub, et elu pole kohane inimese muutmiseks, kuigi see vahest nii paistab. Juba inimese edevus, ta auahnus ei luba seda. Kui ta ka väga on eksinud, ikka on tal tunne, et teised on selles süüdi või et see ei saa üldse olla teisiti. Harva mõtleb keegi toimitud vigade üle jä-rele. (Meenutagem selgitusi elamuste kasutamise kohta.)

Seega ei saa ka elu teostada mingit põhilist muu-datust ja see on arusaadav, sest elu võtab vastu juba valmis inimesi, kelle vaated on juba kindlasuunalised ja kes taotlevad üleoleku individuaalset eesmärki. Vastuoksa, elu on hoopis halb õpetaja, sest tal pole mingit halastust, ta ei noomi ega õpeta kordagi, vaid keeldub külmalt ja laseb inimesel hukkuda.

Tagasi vaadates senisele küsimuse käsitlesele, ei jää üle muud kui nentida: ü k s a i n u s i n s t a n t s s u u d a k s a i d a t a — k o o l. Ta suudaks seda, kui teda alati ei kuritarvitataks. Sest seni see, kes sai kooli oma valdusse, tegi sellest oma enamasti edevate, auahnete plaanide tööriista. Sellele pole loota mingit kasulikku lõppu. Ja kui uusimal ajal kuuldakse soove, et koolis jällegi taastataks vana autoriteet, siis peab endalt vaid küsima, mis head see autoriteet on õigu-polest saavutanud. Kuidas võiks olla kasulik auto-

riteet, mille kahjulikkust me selgitasime, millest nägime, kuidas ta juba perekonnas, kus olukord on soodsam, saavutab ainult seda, et kõik ta vastu mässu tõstavad. Liiasi siis autoriteet, mille tunnustus ei teki iseenesest, vaid mida tuleb peale sundida. Juba koolis juhtub harva, et autoriteeti täiel määral tunnustataks, kui seda üldse on. Ja kooli tuleb laps niikuinii selge teadvusega, et õpetaja on riigiametnik. On võimatu lapsele peale sundida seda autoriteeti, kahjustamata ta hingelist arengut. Autoriteedi tunne ei tohi põhineda vägivaldsel mõjutamisel, vaid peab toetuma ühiskonnatundele. Kool on üks olukordi, millesse iga laps astub hingelise arengu poolt võetud teel. Kool peab seega rahuldama nõudeid soodsamaks hingeliseks arenguks. Heast koolist saab seepärast rääkida ainult siis, kui ta on kooskõlas hingeorgani arengutingimustega. Alles sellist kooli saab nimetada sotsiaalseks kooliks.

LÖPPSÕNA.

Selles töös oleme katsunud selgitada, et hingeorgan kujuneb sünnipärasest, hingeliselt ja kehaliselt funktsioneerivast substantsist, et ta täielik avaldumine allub sotsiaalseile tingimusele, see tähendab, et ühelt poolt peavad täitmist leidma organismi, teiselt poolt inimühiskonna nõuded. Need on raamid, milles areneb hingeorgan ja milles talle näidatakse ta tee.

Jälgisime seda arengut, arutasime tähelepanu-, kujutus-, mälestus-, tundmis- ja mõtlemisvõimet ja lõpuks siirdusime iseloomujoonte ja afektide arutelule. Tegime kindlaks, et kõik need nähtused on üksteisega lahutamatus seoses, et nad ühelt poolt alluvad ühiskonna seadustele, teiselt poolt aga kujunda-

vad neid üksikindiviidi võimu- ja üleolekutung ja juhivad teatud erilaadsele teele. Nägime, et inimese üleoleku-eesmärgid ühenduses ühiskonnatundega järkjärgulise arengu järel konkreetsel juhul viivad teatud iseloomujoonteni, mis pole seega sünnipärased, vaid arenenud sel teel, et nad hingelise arengu algusest kuni iga inimese enam-vähem teadlikult taoteldava eesmärgini on korraldunud nagu mingisse juhtjoonde.

Tervet hulka selliseid iseloomujooni ja afekte, mis on väärtuslikud teenäitajad inimese mõistmiseks, arutlesime üksikasjaliselt, teisi riivamisi. Viimasena avaldatud vaade oli, et üksiku võimutungile vastaval määral on igas inimeses auahnust ja edevust, millised ilmumisvormid näitavad võimutungi ja ta mõju. Oleme näidanud, kuidas just auahnuse ja edevuse ülisuur areng takistab inimese pidevaid edusamme, kägistab ja teeb võimetuks ühiskonnatunde arengu, kuidas see häirib inimühiskonda ja viib ühtlasi karile ka üksikisiku ja ta püüdluse.

See hingelise arengu seadus näib meile vastustamatuna ja tähtsaima teenäitajana igäühele, kes ei taha hävineda tumedais tundmusis, vaid püüab teadlikult kujundada oma saatust. Nende uurimustega me harrastame inimesetundmist, teadust, millega muidu vaevalt kuskil tegeldakse, mis näib aga meile tähtsaim ja kõikide rahvakihtide jaoks vältimatu tegevus.

SOOVITATAVAT KIRJANDUST.

- A. *Elango*, Lapsepõlv ja iseloom. E. T. nr. 19, 1933.
 K. *Holtzmeier*, Alateadvus ja psühhoanalüüs. E. T. nr. 31, 1934.
 A. *Kaal*, Mehe ja naise psühholoogiast. 1936.
 E. *Kaila*, Mis on „hing“? E. T. nr. 36, 1934.
 E. *Kaila*, Mis on „vaim“? E. T. nr. 46, 1935.
 F. *Künkel-A. Elango*, Abielu ja armastus. E. T. nr. 73/74, 1938.
 K. *Lellep*, Individuaalpsühholoogilise kasvatuse põhijooni. Filosoofiline Seeria nr. 2, 1935.
 W. *Stekel*, Kirjad emale. Tõlkinud J. Kangur. E. T. nr. 70/71, 79, 1937/38.
 A. *Adler*, Praxis und Theorie der Individualpsychologie. 1923.
 F. *Künkel*, Charakter, Wachstum u. Erziehung. 1934.
 F. *Künkel*, Einführung in die Charakterkunde. 1934.
 F. *Künkel*, Vitale Dialektik. 1929.
 E. *Wexberg*, Einführung in die Psychologie des Geschlechtslebens. 1930.
 E. *Wexberg*, Individualpsychologie. 1931.

SISUKORD:

	Lk.
Saatteks	5
Sissejuhatus	7
Esimene osa: Üldosa	
I. Inimese hing	17
1. Hingeelu mõiste ja eeldus	17
2. Hingeelu funktsioon	18
3. Hingeelu valitsev eesmärgitaotlus (sihipüüdlikkus)	18
II. Hingeelu sotsiaalne olemus	24
1. „Absoluutne tõde“	24
2. Sund ühiskonnaks	25
3. Kindlustamine ja kohanemine	26
4. Ühiskonnatunne	27
III. Laps ja ühiskond	28
1. Imiku seisund	29
2. Raskuste mõju	30
3. Inimene kui ühiskondlik olend	35

	Lk.
IV. Välismaailma mõjud	36
1. Maailmapilt üldiselt	36
2. Maailmapildi arengu elemendid	38
a) Tajumused	38
b) Mälestused	39
c) Kujutlused	40
3. Fantaasia	45
4. Unenäod (üldist)	47
5. Sissetundmine	47
6. Inimese mõju teisele inimesele (hüpnos ja suggestioon)	49
V. Alaväärsustunne ja maksvusepüüdlus	53
1. Varase lapsepõlve olukord	53
2. Alaväärsustunde ületamine, maksvuse ja üleoleku taotlus	56
3. Juhtjoon ja maailmapilt	62
VI. Ettevalmistus eluks	69
1. Mäng	70
2. Tähelepanelikkus ja hajameelsus	71
3. Hoolimatus ja unustamine	73
4. Teadvusetu	74
5. Unenäod	81
6. Andekus	87
VII. Sugude vahekord	88
1. Tööjaotus ja kahesoolisus	88
2. Mehe esikoht praeguses kultuuris	90
3. Eelarvamus naise alaväärsusest	95
4. Põgenemine naiseosast	99
5. Sugudevaheline pinevus	106
6. Parandamiskatsed	108
VIII. Õed-vennad	109
Teine osa: Õpetus iseloomust	
I. Üldiselt	117
1. Iseloomu olemus ja kujunemine	117
2. Ühiskonnatunde tähtsus iseloomu arengus	121
3. Iseloomu arengusuunad	125
4. Vastuolu teiste psühholoogiliste koollidega	130
5. Temperamendid ja sisesekretsioon	131
6. Kokkuvõte	137

	Lk.
II. Agressiivsed iseloomujooned	139
1. Edevus ja auahnus	139
2. Armukadedus	159
3. Kadedus	161
4. Ihnsus	164
5. Vihkamine	165
III. Mitteagressiivsed iseloomujooned	168
1. Üksildumine	169
2. Hirm	170
3. Köhklemine	173
4. Taltsutamatud tungid kui puuduliku kohanemise avaldus	180
IV. Iseloomu muud väljendusvormid	183
1. Lõbusus	183
2. Mõtlemis- ja väljendusviis	184
3. Õpilaslikkus	185
4. Põhimõtteinimesed ja pedandid	185
5. Alluvuslikkus	186
6. Upsakus	189
7. Meeleoluinimesed	190
8. Pigilinnud ja hädavaresed	191
9. Usklikkus	192
V. Afektid	193
A. Lahutatavad afektid	194
1. Viha	194
2. Kurbus	197
3. Kuritarvitused	198
4. Jälestus	199
B. Ühendavad afektid	201
1. Rõõm	201
2. Kaastunne	202
Lisa	203
Üldisi märkusi kasvatuse jaoks	203
Lõppsõna	208
Soovitavat kirjandust	210

ELAV TEADUS NR. 48—86.

- Nr. 48. Poliitilised peavoolud. — *L. Ljunglund* jt.
 „ 49. Lühike eesti ajakirjanduse ajalugu. — *H. Helm*.
 „ 50. Eesti Kroonika 1935. — *H. Tammer, J. Janusson* jt.
 „ 51. Lühike eesti raamatu ajalugu. — *Jaana Roos*.
 „ 52. Inglased ja Inglismaa. — *André Maurois*.
 „ 53. Sport ja kehaline kasvatus. — *A. Klumberg*.
 „ 54. Eesti ühiskond. — *Ed. Laaman*.
 „ 55. Eesti rahvakunst. — *Tiiu Kadak*.
 „ 56. Lood filosoofia ajaloost I. — *Will Durant*.
 „ 57. Maailmaruum ja tähed. — *A. Kipper*.
 „ 58. Naine ja naisliikumine. — *Vera Grüntal-Poska*.
 „ 59. Korporatiivne ühiskond. — *Juhan Vilms*.
 „ 60. Euroopa ja maailmapoliitika. — *Gr. Bienstock*.
 „ 61. Lood filosoofia ajaloost II. — *Will Durant*.
 „ 62. Eesti Kroonika 1936. — *H. Tammer, A. Palm* jt.
 „ 63. Eesti majandus. — *Janusson, Joa, Krepp* jt.
 „ 64. Lühike maailma ajalugu I. — *H. G. Wells*.
 „ 65. Lood filosoofia ajaloost III. — *Will Durant*.
 „ 66. Läti kultuurilugu. — *M. Pukits*.
 „ 67. Hüpnos ja sugestioon. — *A. Kronfeld*.
 „ 68. Lühike maailma ajalugu II. — *H. G. Wells*.
 „ 69. Eesti ürgaeg. — *R. Indreko*.
 „ 70/71. Kirjad emale I—II. — Dr. med. *W. Stekel*.
 „ 72. Käekiri ja iseloom. — *F. Wittlich*.
 „ 73/74. Abielu ja armastus. — *A. Elango*.
 „ 75. Eesti Kroonika 1937. — *H. Tammer, R. Paris* jt.
 „ 76/77. Tänapäeva Saksamaa. — *Laaman ja Kahkra*.
 „ 78. Tänapäeva Ameerika. — *H. Mäelo*.
 „ 79. Kirjad emale III. — Dr. med. *W. Stekel*.
 „ 80. Õnnelikud skandinaavlased. — *E. Schreiber* jt.
 „ 81. Lühike maailma ajalugu III. — *H. G. Wells*.
 „ 82/83. Lood filosoofia ajaloost IV—V. — *Will Durant*.
 „ 84. Nüüdse Hiina alused. — *A. E. Marand*.
 „ 85/86. Inimesetundmine. — Prof. *A. Adler*.

SOODUSTATUD TELLIMISTINGIMUSED.

12 eri raamatut Kr. 9.—, 6 eri raamatut Kr. 5.—, 3 eri raamatut Kr. 2.75, 1 raamat Kr. 1.—; 12 eri raamatu hindu Kr. 9.— võib tasuda osakaupa: Kr. 3.50, 2.50, 2.—, 1.—.

Tellides maksta raha posti jooksvale arvele nr. 20-36 ja kirjutada tellimine rahakaardi lõigendile. Jooksvat aastakäiku võib tellida ajakirjana postkontoritest, raamatukauplustest, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmeestelt ja

EESTI KIRJANDUSE SELTSILT TARTUS.